

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 20
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голік С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 21.12.2021 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Паночко М.М., Легка Л.І. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ В 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	7
Семак Л.А. ПАРНІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО.....	12
Соловйова Т.О. ПРЕЦЕДЕНТНІ ТОПОНІМИ ТА ХРОНОНІМИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	18
Швидка Н.В. ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІВ ПІВДЕННОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ.....	23

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Kuts M.O., Uholkova M.I. FUNCTIONAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE EPITHET IN MODERN PROSE OF GREAT BRITAIN (BASED ON PAULA HAWKINS' NOVEL <i>THE GIRL ON THE TRAIN</i>).....	29
Лук'янченко І.О. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕЙЗАЖНИХ ОПИСІВ У РОМАНІ Т. МАЙН РІДА «THE HEADLESS HORSEMAN».....	33
Makukhina S.V. INTERACTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	40
Назимко О.В., Лук'янова Г.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЗМІШАНОМУ ФОРМАТІ НАВЧАННЯ.....	44
Пиц Т.Б. НАЗВИ РЕМІСНИКІВ ШКІРООБРОБНИХ І ХУТРООБРОБНИХ РЕМЕСЕЛ У НІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ.....	49
Сухомлин В.В. СМИСЛОВЕ НАПОВНЕННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ.....	54
Татаровська О.В. ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	59
Томчаковська Ю.О. АНГЛОМОВНІ ЗАКЛИНАННЯ ЯК СКЛАДНИК МАГІЧНОГО ДИСКУРСУ: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ.....	63

РОЗДІЛ 3

РОМАНСЬКІ МОВИ

Харченко Т.Г., Зіх О.Е. РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКИХ ПІСЕНЬ).....	67
--	----

РОЗДІЛ 4

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Бойко Я.В. КОГНІТИВНИЙ КОНСОНАНС ЯК ФАКТОР КОГНІТИВНОЇ АНАЛОГІЧНОСТІ ОРИГІНАЛУ І ПЕРЕКЛАДУ З ПОЗИЦІЙ ФРЕЙМОВОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТВОРІВ У. ШЕКСПРА).....	72
Пилипенко О.О. АБРЕВІАТУРИ В ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ ВИЩОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ.....	77
Пільгуй Н.М., Шкурченко А.Ю. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБІВ ЛОГІЧНОЇ ЕКСПРЕСІВНОСТІ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ РІЗНИХ СФЕР.....	83
Чебурахіна В.В. СТРАТЕГІЇ ПЕРЕДАЧІ ОНІМІВ НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ ДЖ.К. РОЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР І ОРДЕН ФЕНІКСА».....	87

РОЗДІЛ 5

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Бурко О.В., Барабаш С.М. Д. МАРКОВИЧ, Б. ГРІНЧЕНКО: ЖИТТЯ НА КОРИСТЬ УКРАЇНИ.....	94
--	----

Єфремов В.В. ПОГЛЯД НА ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДУ ПАМ'ЯТКИ «ПОСЛАННЯ КЛИМЕНТА СМОЛЯТИЧА».....	99
Кирильчук О.М. АНТИКОЛОНІАЛЬНА ХУДОЖНЯ СТРАТЕГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ 1870-Х РОКІВ.....	104
Павлович Ю.П., Певсе А.А. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ОБРАЗУ РУСАЛКИ В СЛОВЕСНІЙ ТА ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА.....	109
Сасенко В.П., Борисенко Н.М. ТВОРЧИЙ ДІАЛОГ МИТЦІВ – ЛЕОНІДА ТАЛАЛАЯ І РАЇСИ ХАРИТОНОВОЇ (ТАЛАЛАЙ) – У ФОРМАТІ ОДНІЄЇ ДОЛІ.....	117

РОЗДІЛ 6

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Aliyeva Ruhangiz. HYMN OF THE MOUNTAIN OF AGRI AND THE LAND OF NOAH IN THE WORKS OF THE AZERBAIJANI LITERARY GIANT ORDUBADI.....	126
--	-----

РОЗДІЛ 7

РЕЦЕНЗІЇ

Галів У.Б. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «МИКОЛА ЗИМОМРЯ: БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК».....	130
Фиштик Й.І. ТВОРЧИСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛОГІКИ ОБРАЗІВ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «МИКОЛА ЗИМОМРЯ. ЗЕЛЕНЕ ВІДЛУННЯ».....	132

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Panochko M.M., Lehka L.I. THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEXICOGRAPHY IN THE 60s OF THE TWENTIETH CENTURY.....	7
Semak L.A. PAIRED COMBINATIONS OF WORDS IN THE ARTISTIC OKSANA ZABUZHKO'S DISCOURSE.....	12
Soloviova T.O. PRECEDENT TOPONYMS AND CHRONONYMS IN MODERN POLITICAL DISCOURSE	18
Shvydka N.V. THE EXTRALINGUAL FACTORS OF FORMATION OF TOPONYMS OF SOUTHERN SLOBODA UKRAINE.....	23

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Kuts M.O., Uholkova M.I. FUNCTIONAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE EPITHET IN MODERN PROSE OF GREAT BRITAIN (BASED ON PAULA HAWKINS' NOVEL <i>THE GIRL ON THE TRAIN</i>).....	29
Lukianchenko I.O. STYLISTIC PECULIARITIES OF LANDSCAPE DESCRIPTIONS IN T. MAYNE REID'S NOVEL "THE HEADLESS HORSEMAN".....	33
Makukhina S.V. INTERACTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	40
Nazymko O.V., Lukianova H.V. PECULIARITIES OF STUDYING WRITTEN COMMUNICATION OF A FOREIGN LANGUAGE IN BLENDED LEARNING	44
Pyts T.B. NAMES OF THE LEATHER CRAFTSMEN AND FURRIERS IN THE GERMAN DIALECTS.....	49
Sukhomlyn V.V. SEMANTIC CONTENT OF PUNCTUATION MARKS.....	54
Tatarovska O.V. FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF NEGATION IN MODERN ENGLISH	59
Tomchakovska Yu.O. ENGLISH INCANTATIONS AS A PART OF MAGICAL DISCOURSE: STRUCTURAL ASPECT.....	63

SECTION 3**ROMANIC LANGUAGES**

Kharchenko T.H., Zikh O.E. DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS WITH ADVANCED LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF ITALIAN SONGS).....	67
---	----

SECTION 4**TRANSLATION STUDIES**

Boiko Ya.V. COGNITIVE CONSONANCE AS A FACTOR OF COGNITIVE ANALOGY OF THE ORIGINAL AND TRANSLATION IN THE LIGHT OF FRAME SEMANTICS (CASE STUDY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS).....	72
Pylypenko O.O. ABBREVIATIONS IN THE LEXICON OF MODERN EDUCATIONAL DISCOURSE OF HIGHER VETERINARY EDUCATION IN GERMANY.....	77
Pilhui N.M., Shkurchenko A.Yu. TRANSLATION PROBLEMS OF LOGICAL EXPRESSIVITY MEANS IN ENGLISH SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS OF DIFFERENT FIELDS.....	83
Cheburakhina V.V. STRATEGIES OF ONYMS TRANSLATION (BASED ON THE UKRAINIAN AND RUSSIAN TRANSLATIONS ANALYSIS OF "HARRY POTTER AND THE ORDER OF THE PHOENIX" BY J.K. ROWLING.....	87

SECTION 5

UKRAINIAN LITERATURE

Burko O.V., Barabash S.M. D. MARKOVYCH, B. GRINCHENKO: LIFE FOR THE BENEFIT OF UKRAINE.....	94
Yefremov V.V. A LOOK AT THE SOLUTION OF MEMORY TRANSLATION PROBLEMS “MESSAGE OF KLIMENT SMOLYATICH”.....	99
Kyrylchuk O.M. ANTICOLONIAL ARTISTIC STRATEGY IN UKRAINIAN REALIST PROSE OF THE 1870’S.....	104
Pavlovych Yu.P., Pevse A.A. INTERPRETATION OF THE FOLK IMAGE OF A MERMAID IN THE VERBAL AND ARTISTIC WORKS OF T. SHEVCHENKO.....	109
Saienko V.P., Borysenko N.M. CREATIVE DIALOGUE OF ARTISTS – LEONID TALALAY AND RAISA KHARITONOVA (TALALAY) – IN THE FORMAT OF ONE FATE.....	117

SECTION 6

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Aliyeva Ruhangiz. HYMN OF THE MOUNTAIN OF AGRI AND THE LAND OF NOAH IN THE WORKS OF THE AZERBAIJANI LITERARY GIANT ORDUBADI.....	126
--	-----

РОЗДІЛ 7

REVIEW

Haliv U.B. REVIEW OF THE PUBLICATION “MYKOLA ZYMOMRIA: BIBLIOGRAPHIC INDEX”.....	130
Fyshtyk Y.I. CREATIVITY THROUGH THE PRISM OF DIALOGIC IMAGES OF THE SILVER LAND. REVIEW OF THE PUBLICATION “MYKOLA ZYMOMRIA. GREEN ECHO”.....	132

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2: 81'374

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.1>

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ В 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEXICOGRAPHY IN THE 60s OF THE TWENTIETH CENTURY

Паночко М.М.,*orcid.org/0000-0002-1707-0975**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка***Легка Л.І.,***orcid.org/0000-0001-5462-3746**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

У статті висвітлено закономірності становлення й розвитку української лексикографії 60-х років ХХ ст. у контексті розвитку сучасної української літературної мови. Відображення лексичного складу літературної мови на певному етапі її історичного розвитку є одним із найвідповідальніших завдань словника будь-якої мови. Час «хрущовської відлиги» став другим періодом піднесення української лексикографії, який можна чітко корелювати з історичним періодом зростання національної свідомості й активності українців. Якщо за період 40–50-х років ХХ ст. середньорічний випуск українських словників становив 5 назв, то в 60-х роках він сягнув у середньому 20 назв за рік. Крім того, цінні словникові напрацювання публікувала й українська діаспора Канади, США, Франції. Надзвичайно цінним енциклопедичним довідником стала «Енциклопедія українознавства», яку видавало Наукове товариство імені Тараса Шевченка за кордоном. Саме ця праця стимулювала до появи в 60-х роках на території радянської України цілої низки україномовних енциклопедичних видань. Також у 60-х роках відбувалася підготовка до видання багатомовного «Словника української мови» – цінного лексикографічного набутку української лексикографії ХХ ст.

У дослідженні здійснено опис і науковий аналіз основних українських перекладних словників 60-х років ХХ ст., показано значення лексикографічної роботи другої половини ХХ ст. в історії української літературної мови, зокрема в історії її лексикографії. Описано мегаструктуру та мікροструктуру двомовних словників досліджуваного періоду, розглянуто основні набутки й недоліки «Російсько-українського словника» 1969 року.

Зазначимо, що, незважаючи на русифікаторські тенденції, українська лексикографія 60-х років ХХ ст. заклала міцний фундамент для всебічного розвитку цього складника мовознавства періоду незалежної України, продемонструвала тяглість національних традицій у словникарстві.

Ключові слова: словник, українська лексикографія, перекладні словники, мегаструктура словника, мікροструктура словника.

The article highlights the patterns of formation and development of Ukrainian lexicography of the 60s of the twentieth century in the context of the modern Ukrainian literary language development. Reflection of the lexical structure of literary language at a certain stage of its historical development is one of the most important tasks of the dictionary of any language.

The time of the “Khrushchev thaw” was the second stage of the rise of Ukrainian lexicography, which can be correlated with the historical period of growth of national consciousness and activity of Ukrainians. If in the 40–50s of the twentieth century the average annual issue of Ukrainian dictionaries was 5 titles, in the 60s it reached nearly 20 titles per year. In addition, valuable dictionaries were published by the Ukrainian diaspora in Canada, the United States, and France.

“The Encyclopedia of Ukrainian Studies”, published by the Taras Shevchenko Scientific Society Abroad, became an extremely valuable encyclopedic reference book. It was this work that stimulated the appearance of a number of Ukrainian-language encyclopedic publications on the territory of Soviet Ukraine in the 1960s. Also in the 60s the preparation for the publication of a multi-volume “Dictionary of the Ukrainian language” took place. It was a valuable lexicographic achievement of Ukrainian lexicography of the twentieth century.

In our study, a description and scientific analysis of the main Ukrainian translation dictionaries of the 60s of the twentieth century has been provided. The importance of lexicographic work of the second half of the twentieth century in the history of the Ukrainian literary language, in particular, in the history of its lexicography has been shown. The mega- and micro-

structures of bilingual dictionaries of the studied period have been described. The main achievements and shortcomings of the "Russian-Ukrainian Dictionary" (1969) have been considered.

It should be noted, that despite the Russification tendencies, the Ukrainian lexicography of the 60s of the twentieth century laid a solid foundation for the comprehensive development of this component of linguistics of the period of independent Ukraine. It demonstrated the longevity of national traditions in lexicography.

Key words: dictionary, Ukrainian lexicography, translation dictionaries, megastructure of a dictionary, microstructure of a dictionary.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності її розгляду. Лексикографічні дослідження мають своїм об'єктом основний елемент мови – слово, адже всякий словник незалежно від його типу й розміру містить більшу чи меншу кількість слів з усього словникового складу цієї мови (або цих мов, коли словник не одномовний). Отже, розгляд історії лексикографії, крім висвітлення фактів, повинен давати й оцінку їх з урахуванням певних методологічних поглядів на мову і слово.

Українська лексикографія, як і лексикографія кожної мови, розвивалася у зв'язку з потребами мовного й культурного життя суспільства, у зв'язку зі станом української мови, особливо мови літературної. Зауважимо, що стан української літературної мови залежав від тих суспільних, політичних і культурних умов, у яких перебувала наша країна протягом усього її історичного розвитку.

Як окрема галузь українського мовознавства, що має свій метод і теорію, національна лексикографія остаточно склалася й сформувалася у ХХ ст. в процесі створення фундаментальних словникових праць із попередньою науковою розробкою їх основних ідей і концептуальних положень. У процесі творчої взаємодії й обміну досвідом практичної й теоретичної словникової роботи лексикографій слов'янських народів у результаті тісних наукових контактів і творчого використання досягнень світових словникових надбань українська лексикографія кожною новою працею зміцнювала своє науково-суспільне значення та авторитет у лінгвістичній науці. Це особливо проявилось в 60-х роках ХХ ст., у період «відлиги» й фактичного відродження національної лексикографії.

Актуальність будь-якого лексикографічного дослідження зумовлена необхідністю відтворити цілісну картину формування української лексикографічної науки ХХ ст., дослідити її впливи на сучасний стан українського словникарства. Важливою ланкою у ствердженні тяглості процесу становлення українського словникарства залишаються 60-ті роки ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії української лексикографії ще

потребують детального висвітлення. Українські мовознавці (П. Горецький [1], О. Демська [3], Л. Гумецька [2], А. Москаленко [7], Л. Паламарчук [8] та ін.) переважно розглядали тільки деякі українські лексикографічні праці або ж висловлювали короткі зауваження про них. У більшості монографій і підручників із лексикографії подано лише стислий огляд українського словникарства, де розглянуті двомовні перекладні українсько-російські та російсько-українські словники ХХ ст. й охарактеризована праця над словниками в українському мовознавстві середини ХХ ст. Але, на жаль, подібні огляди української лексикографії майже зовсім обминають лексикографічні напрацювання української діаспори, а також розглядають тільки загальномовні (інколи термінологічні) словники, але майже нічого не повідомляють про словники мови окремого письменника, етимологічні словники, історичні словники тощо.

Крім того, небагато є і бібліографічних покажчиків з української лексикографії. У 1999 році у Львові був виданий покажчик Т. Кульчицької [6], а у 2020 році в Києві вийшов з друку бібліографічний покажчик Дмитра Пилипчука «Словники української мови: 1596–2018» [9], укладений за принципами максимальної повноти. Покажчик охопив видання «за період з 1596 до 2018 років включно і містив 9244 бібліографічні нотатки» [9, с. 12].

Формулювання мети й постановка завдань статті. Мета дослідження – простежити розвиток української лексикографії 60-х років ХХ ст., виявити основні тенденції її формування та розвитку на прикладі перекладних словників.

Завдання статті: описати й проаналізувати основні українські словники 60-х років ХХ ст., виявити їх вплив на сучасну національну лексикографію; висвітлити основні тенденції розвитку українського словникарства в Україні та діаспорі в десятиліття суспільно-політичної та мовно-культурної «відлиги».

Виклад основного матеріалу. Кінець 40-х – початок 50-х років ХХ ст. відзначався значним звууженням лексикографічної роботи, що було зумовлено сталінськими репресіями проти українських мовознавців, згоранням усіх набутоків «українізації» та значною уніфікацією питомої

української лексики в словниках (з домінуванням русизмів, обмеженням діалектної лексики й народної синоніміки тощо).

Основним загальномовним словником 40–50-х рр. ХХ ст. став «Російсько-український словник» 1948 року за редакцією М. Калиновича (бл. 80 000 слів). У 1953 році започатковано видання шеститомного «Українсько-російського словника» за редакцією І. Кириченка. На жаль, на виконання політики партії «на мовному фронті» реєстр українських слів у цих словниках був «звільнений» від історизмів, архаїчних слів, релігійних термінів, слів спеціального вузького вжитку, народних синонімів тощо. Були усунені й слова, «спеціально утворені для підсилення розбіжності між двома мовами, російською й українською» [7, с. 131] (тобто питомі українізми), діалектизми та численні запозичення (полонізми, германізми, латинізми). Це були типові «російсько-російські словники», які чітко дотримувалися вказівок партії на «мовно-ідеологічному фронті» й були позбавлені багатьох самобутніх рис української мови.

Наприкінці 50-х років відбулися певні зрушення в лексикографічній роботі в Україні. Цьому значно сприяв і друк фотомеханічним способом з видання 1907–1909 років «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка. З початку 1960-х років значно розширилася лексикографічна робота й з'явилися нові типи українських словників.

У 1960 році опубліковано «Короткий словник синонімів української мови» П. Деркача, «Словник полтавських говорів» В. Ващенко, «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзєндзелівського, «Російсько-український гідротехнічний словник» (Г. Швець, М. Зільбан, С. Коберник та ін.), «Російсько-український математичний словник» (Ф. Гудименко та ін.), «Українсько-латинсько-російський медичний словник» (Г. Казьєр, В. Соколовський, Є. Февральов і П. Чернецький).

1961 рік відзначений появою «Словопоказчика драматичних творів Лесі Українки» (М. Бойко), «Короткого словника літературознавчих термінів» (В. Лесин та О. Пулинець), «Угорсько-українського словника» (Л. Владимир та ін.), «Російсько-українського електрорадіотехнічного словника» (Ю. Величко та ін.), «Російсько-українського технічного словника» (М. Матійко та ін.). Тоді ж було перевидано фотомеханічним способом видатну лексикографічну працю «Лексикон славеноросійський» Памво Беринди.

Наступного року Академія наук АН УРСР продовжила видання перекладних російсько-українських термінологічних словників: «Російсько-український словник з теплотехніки та газотехніки» (І. Шелудько, П. Гнип, В. Мариниченко), «Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури» (з українським і латинським показниками) (Д. Афанасьєв, А. Барбарич, Д. Зеров та ін.). Також було видано «Короткий геологічний словник-довідник» В. Вишнякова.

У 1963 році опубліковано «Російсько-український словник з механіки» (Н. Кияниця-Гуслиста), «Російсько-український словник фізіологічної термінології» (Б. Єсипенко, М. Кондратович), «Російсько-український сільськогосподарський словник» (А. Білоштан, М. Бойко, К. Дорошенко), а також «Українські народні загадки», «Українські народні прислів'я та приказки» і біобібліографічний словник «Українські письменники» в 5 томах.

У 1964 році було перевидано фотомеханічним способом видатні пам'ятники української лексикографії «Лексис» Л. Зизанія і «Синоніма славеноросская», також надруковано «Короткий тлумачний математичний словник» (А. Бугай), «Довідник з української орфографії та пунктуації» (А. Бурячок, Л. Паламарчук, В. Русанівський, Н. Тоцька), «1000 крилатих виразів української літературної мови» (А. Коваль) «Короткий політехнічний довідник» (С. Меніович), «Українсько-російський словник географічних назв УРСР» (В. Нежнипапа), «Російсько-український словник зварювальної термінології» (А. Потап'євський), «Російсько-український ветеринарний словник» (Я. Ярема, П. Погребняк). Знаковими стали публікування пробного зошита «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» та двотомного «Словника мови Шевченка» (відповідальний редактор В. Ващенко).

1965 рік відзначений виданням «Словника-довідника з ботаніки» (П. Береговий, І. Білокінь, З. Лавітська, О. Липа) та перевиданням орфографічного словника І. Кириченка і словника літературознавчих термінів В. Лесина й С. Пулинця.

Наступного року вийшли з друку «Фразеологічний словник» (Н. Батюк), «Сучасні українські прізвища» (Ю. Редько), «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» (С. Воробйова, Т. Молодід), «Словник літературознавчих термінів Івана Франка» (С. Пінчук, Є. Регушевський). У серії «Пам'ятки української мови» видано «Словник української мови» П. Білецького-Носенка. Крім того, започатковано видання «Історії міст і сіл Української

РСР» та «Українського радянського енциклопедичного словника».

У 1967 році видано «Українсько-англійський словник лінгвістичних термінів» (Л. Пономаренко), «Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український)» (С. Левченко, Л. Скрипник, Н. Дзятківська), «Орфографічний словник» (М. Стефанцев).

У 1968 році опубліковано «Довідник українських прізвищ» Ю. Редька, «У світі крилатих висловів» В. Коптілова, «Словник українських ідіом» Г. Удовиченка та новий «Російсько-український словник» у трьох томах.

У 1969 році з'явилися «Російсько-український геологічний словник» (С. Головащук, І. Соколовський), «Довідник з бібліотекознавства і бібліографії» (Е. Куделько, С. Мінц), «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів» (В. Бова, М. Доломіно), «Словник українських псевдонімів та криптонімів» (О. Дей), «Англо-український фразеологічний словник» (К. Баранцева). Започатковано видання «Радянської енциклопедії історії України» та «Енциклопедії народного господарства Української РСР».

Виходили українські лексикографічні праці й у діаспорі. У США в 1962 році було перевидано «Правописний словник» Г. Голоскевича, опубліковано «Словник чужомовних слів» у 3 томах (1963–1966) Артема Орла й Українсько-англійський словник (1963).

У Канаді з'явилися «Граматично-стилістичний словник Шевченківської мови» (1961) І. Огієнка, «Словник канадизованих прізвищ слов'ян» (1961) Р. Климаша, «Ідіоми української мови» (1963) В. Софронів-Левицького, «Знайдібки до словника чужослів» (1967) П. Штепи, українсько-англійський словар кишеньковий (1967). Вагоме місце в українській лексикографії посів етимологічний словник української мови Ярослава Рудницького, який видавався з 1962 року у Вінніпезі.

У Німеччині опублікований «Український зворотний словник» (1969) В. Ніньовського, у Франції продовжувала виходити «Енциклопедія українознавства: словникова частина» за редакцією Володимира Кубійовича.

Перелік назв лексикографічних праць свідчить про домінуючу тенденцію українського словникарства 60-х років, а саме: прагнення забезпечити вітчизняну лексикографію перекладними загальними й термінологічними словниками, передусім російсько-українськими. За період 60-х років ХХ ст. академічне видавництво «Наукова думка» випустило у світ російсько-українські терміноло-

гічні словники з фізики (16 тис. термінів), ботаніки (понад 10 тис. термінів), гірничої справи (20 тис. термінів), хімії (6 тис. термінів), геології (19 тис. термінів), математики (12 тис. термінів), механіки (11 тис. термінів), машинознавства та загального машинобудування (16 тис. термінів), гідротехніки (13 тис. термінів), електрорадіотехніки (30 тис. термінів), теплотехніки й газотехніки (32 тис. термінів), ветеринарії (12 тис. термінів), фізіології (15 тис. термінів), зварювання (8 тис. термінів), металургії (9 тис. термінів). До цього циклу належить і «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» (понад 20 тис. слів) [14, с. 105].

Публікація цілої низки словників галузевих термінологій активно сприяла «уніфікації й остаточному внормуванню великого шару лексики різних термінологічно-номенклатурних систем сучасної української літературної мови, які постійно збагачуються» [14, с. 105].

Відзначимо загальні особливості перекладних двомовних словників 60-х років ХХ ст. Мегаструктура двомовного словника в досліджуваний період була удосконалена та включала словник і розділ з ілюстрацією текстів. «Правила користування словником» пропонували адресатові інформацію, необхідну для роботи з корпусом словника, урахували індивідуальні особливості кожного словника. Примітки і скорочення містили додаткову, у тому числі граматичну й екстралінгвістичну, інформацію про вокабулу.

Семантична макроструктура, у свою чергу, давала змогу групувати лексичні одиниці за предметно-тематичним принципом, включати в словник ілюстративний матеріал. За допомогою цієї макроструктури можна оптимізувати процес пошуку й запам'ятовування нових лексичних одиниць, що пояснює використання семантичного підходу для створення навчальних словників і словників-мінімумів.

Мікроструктура словника – це структура словникової статті. Вона побудована виходячи зі значень лексичної одиниці вхідної мови і складається з наступних частин (компонентів): заголовне слово; фонетична й граматична інформація, упорядкована система перекладних еквівалентів, незалежні фразеологічні звороти та приклади.

Обов'язковими компонентами мікроструктури перекладного словника 60-х років ХХ ст. є вокабула й перекладний еквівалент (чи описовий переклад). При цьому двомовний термінологічний словник пропонує не описовий перифраз, а ясний і зрозумілий адресатові переклад або коротке тлумачення лексеми вхідної мови.

Інші частини словникової статті характерні для загального двомовного словника, який дає користувачеві максимально можливу інформацію про заголовне слово.

Повна або часткова відсутність граматичної, фонетичної та екстралінгвальної інформації в галузевих словниках пояснюється прагненням укладача до економії місця й необхідністю включення в корпус максимального числа спеціальних лексичних одиниць. Це робить галузеві словники 60-х років ХХ ст. залежними від загального перекладного словника, вимагає використання додаткових джерел інформації.

Емпіричний підхід пропонує упорядкувати систему значень відповідно до частотності вживання в мовному середовищі. При виборі аналітичного підходу укладач виходить від базового значення й розташовує інші значення так, щоб у тексті словникової статті можна було простежити, як і за рахунок чого сталася зміна базового значення або утворення нового. При історичному підході всі значення розташовуються в хронологічній послідовності, відповідно до їх першої згадки у відомих зразках письмової мови.

Кожен перекладний словник 60-х років ХХ ст. створювався з певною метою, був призначений для певного користувача, що залишав за лексикографом право вибирати один із трьох вищезгаданих способів упорядкування системи значень і відтінків значень.

Новий «Російсько-український словник» 1969 року (у трьох томах) за обсягом систематизованого в ньому лексичного матеріалу двох мов належав до найбільших і найповніших перекладних словників у практиці як української, так і світової лексикографії. У реєстрі тритомника було зафіксовано 120 тис. російських слів, до яких подано приблизно 400 тис. українських еквівалентів. Зростання кількості слів у тритомному академічному словнику відбувалося передусім за рахунок залучення нової лексики різних сфер застосування й різних стилістичних шарів, які відбивали зміни в мовній практиці 60-х років ХХ ст.

Значно розширено й докладно опрацьовано слова просторічно-розмовної, застарілої та емоційно-забарвленої категорій лексики, які використовувалися у творах художньої літератури. У словнику доволі широко представлена лексична синоніміка в українській частині словникових статей. Це, «без сумніву, збагачує повсякденне вживання українського слова, його комунікативні функції, дає можливість найповніше й найточніше передавати думки та почуття людини» [8, с. 115].

Залучення до перекладної частини тритомника надзвичайно багатой і різноманітної щодо складу української лексики засвідчує її постійне, неспинне збагачення та вдосконалення, глибоке опрацювання українського слова в усіх аспектах. Уточнення перекладу багатьох реєстрових слів у тритомному мовнику йшло додаванням нових відповідників, розширенням синонімічних рядів еквівалентних слів, уважним підходом до порядку розміщення українських відповідників.

Як правило, у словнику першим стоїть найуживаніший український відповідник, а далі подаються рідше вживані еквіваленти, тобто слова, дещо віддалені семантично, лексеми-кальки й запозичення. Цікаво, що деякі з відповідників («росіянізми» та штучні кальки з російської), які були зафіксовані в російсько-українському словнику 1948 року й не характерні для сучасного українського слововживання, у тритомнику зовсім не подаються (наприклад, *бреши, бобиль, безчасся, безпутничати, деревесина, добро пожалувати, кулич, злополуччя, новомісяччя, портянка* тощо).

Однак і цей перекладний словник часто дублював, калькував чи просто транскрибував російську лексику, сприяючи зближенню української та російської мов та утвердженню процесів русифікації. Подібні процеси спостерігалися й у численних двомовних термінологічних словниках. Усе це негативно відображалось на процесах становлення власне української лексикографії середини ХХ ст.

Висновки. Аналіз словникової продукції українських лексикографів 60-х років ХХ ст. наочно засвідчує піднесення й певний розмах словникової роботи в Україні, серйозне розширення тематики української лексикографії, адже, крім видання перекладних українсько-російських і російсько-українських словників, у цей період опубліковано словникові праці нових для української лексикографії типів, серед яких – «Словник мови Шевченка», «Словник українських псевдонімів та криптонімів», «Довідник українських прізвищ» тощо. Вагоме місце посідають й енциклопедичні словники, які нарешті утвердилися в українській радянській лексикографії. Надзвичайно важливим з погляду збереження історичної пам'яті стало видання серії «Пам'ятки української мови» та двотомного «Словника мови Шевченка».

У 60-х роках ХХ ст. проводилася підготовка до видання першого в історії національної лексикографії багатотомного тлумачного «Словника української мови». У цьому словнику на основі величезного лексико-фразеологічного матері-

алу досить виразно віддзеркалюються стан та основні тенденції розвитку словникового складу української загальнонародної мови другої половини ХХ ст.

Викладений у статті матеріал дає підстави акцентувати увагу на тому, що створені українськими лексикографами словникові праці одночасно з виконанням безпосередніх лінгвістичних завдань містять у собі велику та різноманітну наукову й політичну інформацію, будучи в такий

спосіб не тільки знаряддям піднесення культурно-освітнього рівня нації, в її важливу ланкою у формуванні національної свідомості та збереженні історичної пам'яті українців. Усе це переконливо свідчить про відповідальність лексикографії перед суспільством, перед нацією як щодо дотримання в словниках правильного, науково обґрунтованого співвідношення загальнолітературної та спеціальної лексики, так і відносно відображення в них ментальності нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горецький П. Й. Історія української лексикографії. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1963. 242 с.
2. Гумецька Л.Л. Історичний словник української мови: деякі питання теорії і практики укладання словника. *Мовознавство*. 1967. № 1. С. 44–49.
3. Демська О. Вступ до лексикографії. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
4. Дубічинський В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2004. 203 с.
5. Кочерга О., Непийвода Н. Тенденції української термінологічної лексикографії. *Урок української*. 2000. № 3. С. 25–29.
6. Кульчицька Т. Українська лексикографія ХІІІ–ХХ ст. : бібліографічний покажчик. Львів, 1999. 359 с.
7. Москаленко А. Нарис історії української лексикографії. Київ : Радянська школа, 1961. 162 с.
8. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія: питання історії, теорії та практики. Київ : Наукова думка, 1978. 203 с.
9. Пилипчук Д. Словники української мови: 1596–2018 : бібліографічний покажчик. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2020. 1072 с.

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.2>

ПАРНІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

PAIRED COMBINATIONS OF WORDS IN THE ARTISTIC OKSANA ZABUZHKO'S DISCOURSE

Семак Л.А.,

orcid.org/0000-0002-2495-4680

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

У статті досліджено okazіоналізми й парні сполучення слів у мовотворчості сучасної української письменниці Оксани Забужко, унаслідок чого з'ясовано семантичні й лінгвостилістичні особливості авторських новотворів. Проаналізовано лінгвістичні дослідження категорії okazіональності у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Здійснено опис okazіоналізмів і парних сполучень слів, що маркують художній дискурс письменниці Оксани Забужко. Досліджено функції авторських новотворів і парних сполучень слів у художньому дискурсі роману «Музей покинутих секретів». У розвідці використано загальнонаукові методи спостереження, аналізу й синтезу; лінгвістичні методи, серед яких традиційний описовий метод – для витлумачення сутності категорії okazіональності; дистрибутивний метод, доцільний для характеристики сполучуваності okazіоналізмів і парних okazіональних словопоеднань. Здійснено спробу вивчення категорії okazіональності як однієї з актуальних завдань сучасної лінгвоукраїністики. Різномірно описано індивідуально-авторські новотвори, ураховуючи їх семантику, структуру, стилістичне забарвлення, контекстуальне оточення. Визначено, що стилістично й функціонально значущими стають okazіональні слова, незвичні парні сполучення слів, що нерідко маркують художній дискурс письменниці. Доведено, що okazіоналізми й парні сполучення слів у художньому дискурсі роману сучасної української письменниці Оксани Забужко є винятковою ознакою індивідуально-авторської манери письма прозаїкині. Узагальнення та висновки, зроблені в праці, поглиблюють теорію лінгвостилістики, семантики, оскільки дають змогу розширити коло питань, пов'язаних

з усебічним дослідженням художнього стилю української літературної мови. Перспективи подальших досліджень убачаємо в докладному студіюванні багатьох, не прокоментованих у статті okazіоналізмів і парних сполучень слів, що загалом маркують художній дискурс прози Оксани Забужко.

Ключові слова: okazіональність, okazіоналізм, парне сполучення слів, парне okazіональне словопоєднання, художній дискурс.

The article investigates occasionalisms and paired word combinations in the language creation of the modern Ukrainian writer Oksana Zabuzhko, as a result of which the semantic and linguistic-stylistic features of the author's innovations are clarified. Linguistic researches of the category of occasionality in domestic and foreign linguistics are analyzed. The description of occasionalisms and paired combinations of words that mark the artistic Oksana Zabuzhko's discourse is made. The functions of author's innovations and paired combinations of words in the artistic discourse of the novel "Museum of Abandoned Secrets" are studied. The general scientific methods of observation, analysis and synthesis were used in exploration; linguistic methods, including the traditional descriptive method – to interpret the essence of the category of occasionality; distributive method, suitable for characterizing the compatibility of occasionalisms and paired occasional phrases. An attempt has been made to study the category of occasionality as one of the urgent tasks of modern linguistic studies. Individually-authorial innovations are variously described, taking into account their semantics, structure, stylistic coloring, contextual environment. It has been determined that occasional words, stylistic combinations of words, which often mark the writer's artistic discourse, become stylistically and functionally significant. It is proved that occasionalisms and paired combinations of words in the artistic discourse of the novel by the modern Ukrainian writer Oksana Zabuzhko are an exceptional feature of the individual and authorial style of writing a prose writer. The generalizations and conclusions made in the work deepen the theory of linguistic stylistics, semantics, as they allow to expand the range of issues related to a comprehensive study of the artistic style of the Ukrainian literary language. Prospects for further research can be seen in the detailed study of many, not commented in this article, occasionalisms and paired combinations of words that generally mark the artistic Oksana Zabuzhko's discourse.

Key words: occasionality, occasionalism, paired combination of words, paired occasional phrase, artistic discourse.

Сучасна українська жіноча проза – цілісний художньо-естетичний феномен, що його активно студіюють критики й літературознавці, останнім часом усе частіше опиняється під прискіпливою увагою мовознавців, оскільки творчий жіночий мовний стиль презентує оригінальні слововживання і словотворення, що потребують декодування та інтерпретації в лінгвостилістичному дослідницькому полі. Однією з важливих проблем під час дослідження мовостилю авторок є опис індивідуально-авторських новотворів – okazіональних слів і сполучень слів, що по-особливому функціонують у художньому дискурсі прозаїкинь.

У сучасній лінгвоукраїністиці з другої половини ХХ століття й до сьогодні активно вивчають нові okazіональні одиниці лексичного та синтаксичного рівнів. Категорії okazіональної номінації, її формальному вираженню в мовній діяльності присвячують розвідки Г.І. Гайдученко, Г.М. Вокальчук, Н.С. Голікова, Ж.П. Колоїз, О.О. Селіванова, О.А. Стишов та ін. Попри те що питання слів-okazіоналізмів, особливостей їх функціонування на матеріалі художніх творів неодноразово апробували лінгвостилісти, саме поняття «okazіональне сполучення слів» поки що залишається нечітко окресленим. Не дослідженими достеменно залишаються авторські новотвори й okazіональні сполучення слів, що фігурують у мові творів сучасної української письменниці – Оксани Забужко.

Мета статті – аналіз okazіоналізмів та індивідуально-авторських парних сполучень слів, що

є семантично, прагматично й функціонально значущими в художньому дискурсі Оксани Забужко. Поставлена мета зумовила потребу виконати такі завдання: синтезувати лінгвістичні дослідження категорії okazіональності у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві; описати okazіоналізми й парні сполучення слів, що маркують художній дискурс письменниці Оксани Забужко; дослідити функції авторських новотворів і парних сполучень слів у художньому дискурсі. Джерельною базою праці слугував роман «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, оскільки мову цієї родинної саги маркують численні авторські новотвори й парні сполучення слів, що потребують докладних коментарів.

Вивчення категорії okazіональності – одне з актуальних завдань сучасної лінгвоукраїністики. У мові okazіональність репрезентують слова, що функціонують як індивідуально-авторські новотвори. Лексикографічна реєстрація слововживань такого зразка, їх словотворче й семантичне розмаїття, стилістичне навантаження й функціонування становлять неабиякий мовознавчий інтерес. Okazіональні слововживання орієнтовані не на усталені правила, загальні для всіх мовців, а на особливий спосіб мовомислення автора/авторки та його/її здатності використовувати можливості, потенційно закладені в системі мови.

У лінгвістиці початку ХХІ століття дослідження категорії okazіональності не втрачає своєї важливості, оскільки вивчення індивідуально-авторських новотворів інтенсифіковано в різних аспектах, зокрема лексикологічному, лекси-

кографічному, функціонально-семантичному, стилістичному, лінгвопрагматичному тощо. Однією з найважливіших неологічних проблем є комплексний опис авторської мовної майстерності. Істотний внесок у розроблення питань категорії лексичної окаяональностi зробили Г.М. Вокальчук, Н.С. Голікова, Ж.В. Колоїз, В.В. Лопатін, Л.В. Пашко, О.О. Селіванова та ін. Мовознавиця Л.В. Пашко зазначає, що «у лінгвістичній науці можна виділити три підходи до розгляду проблеми мовних новоутворень: а) мовні новоутворення є окаяональними; б) мовні новоутворення поділяються на окаяональні й потенційні; в) мовні новоутворення можуть бути окаяональними, потенційними, окаяонально-потенційними» [6, с. 3].

У межах неології, на думку Н.С. Голікової, «з одного боку, прийнято розподіляти новації на неологізми, потенційні й окаяональні слова, а з другого – інтегрувати новотвори в єдину групу найменувань, що протиставлені узуальним словам» [2, с. 64]. У такий спосіб лінгвісти актуалізують проблему співвіднесення новотворів з тими чи тими значеннями категорії мовної норми. На думку Ж.В. Колоїз, «категорія окаяональностi/узуальностi засвідчує суперечливі відношення між явищами навколишньої дійсностi та їхнім мовним оформленням» [5, с. 5]. Саме така суперечностi, з одного боку, відбиває розвиток мовної системи, а з іншого – презентує оригінальний спосіб мовомислення автора/авторки – індивідуально-авторський стиль.

Аналіз індивідуально-авторських новотворів становить значний інтерес з погляду індивідуального стилю письменника/письменниці. Науковиця С.Я. Єрмоленко наголошує, що «стиль – різновид творчої мовної діяльності, тип мовомислення, мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування. У центрі розуміння динамічної моделі стилю – людина, яка і породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови» [4, с. 242]. Авторський стиль можна розпізнати через перелік мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних), що мають певне стилістичне значення. «Індивідуальний стиль письменника, – зауважує С.Я. Єрмоленко, – залежить від його світосприйняття та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсностi та оцінки їх, що зумовлюють витворення особливого мовного світу» [4, с. 63]. Авторка кількох збірок поезій, повістей, оповідань, публіцистики, низки філософсько-літературних праць, широковідомого роману «Музей покинутих секретів», Оксана Забужко має свій

особливий спосіб передавання значення, художньої дійсностi, упізнаваний індивідуально-авторський стиль. Неповторну творчу й мовну манеру прозаїкині формує сукупностi стилістично маркованих мовних одиниць – окаяоналізмів.

Проза Оксани Забужко – це джерело численних новаторських, власне індивідуальних зображально-виражальних засобів. Науковиця Г.І. Гайдученко зауважує: «Функціонування окаяоналізмів у творах Оксани Забужко є ознакою оригінальностi мовомислення авторки, свідченням її майстерностi. Письменниця створює окаяоналізми, неправильностi яких стає художньо або зображально-вагомою, оскільки відіграє емоційно-експресивну роль» [1, с. 201]. Справді, прозаїкиня Оксана Забужко в романі «Музей покинутих секретів» створила власний лінгвоестетичний світ із виразними індивідуалізмами, образами й символами, оригінальною наративною тональністю, семантично й стилістично маркованими мовними одиницями, що виконують найрізноманітніші емоційно-експресивні та ідейно-художні ролі.

У дослідженні ми схилиємося до поглядів тих науковців (Г.В. Гайдученко [1], Н.С. Голікової [2], Ж.В. Колоїз [5]), які розглядають індивідуально-авторські новотвори різнобічно, урахувавши їх семантику, структуру, стилістичне забарвлення, контекстуальне оточення. Семантично й стилістично виразними є ті індивідуально-авторські новотвори, що в художньому дискурсі роману відбивають жіночий суб'єктивізм, відчуття, внутрішній стан. Оцінні, емоційно-експресивні структури наповнюють мову письменниці та є особливо виразними тоді, коли в тексті уточнені ампліфікаціями, напр.: *Стерта, розбита, знищена, – як казковий палац у ніжних горличко-сірих переливах інтер'єру, у візерунчастих тінях: паркет, світильники...* [3, с. 344].

В індивідуально-авторських новотворах відбивається взаємодія емоційного інтелекту й мовно-мисленнєвої діяльності. *На тлі його зрідненостi з містом, як із жінкою, якої ще так на правду ніколи не мав, щоби була зовсім своєю, ця чисто органічна відпорностi до чужого щоразу давала йому на завданні почуття власної – не просто правностi, а майже містичної невразливостi* [3, с. 142]; *А насправді танцювали на крові, і та невідомлена, безвідплатна кров непомітно, як свинцеві води, підточувала нас ізсередини* [3, с. 337]. Виділені новотвори стають носіями особливої семантики, засобом художнього оприявлення естетичного образу, підсилюють враження читача.

Індивідуально-авторські новотвори виконують текстотвірну функцію, оскільки будь-який okazіоналізм увиразнює зміст тексту, впливає на темп оповіді, стилістично маркує наратив, напр.: – *Ю-у-ууркуууу! – розлягається під склепінням, під постук каблучків, її воркотливий гортанний поклик – майже голубине **аврукання*** [3, с. 133]. Слова, що постають як мимовільні контекстуальні одиниці й передають звуки мови й мовлення, по-особливому оформлюють текст, оскільки вони тяжіють до якнайточнішого пояснення дійсності. Такі новотвори викликають раптові й сильні емоції, тому що зумовлені миттєвими мовними потребами.

Стилістично й функціонально значущими стають не лише власне okazіональні слова, а й незвичні парні сполучення слів, що нерідко маркують художній дискурс письменниці та потребують лінгвостилістичних коментарів, наприклад: ... *одна сніжинка сіла йому на губи, і від цього легенького, діткливого – на самих кінчиках нервів – цілунку губи йому нарешті розпливаються в давньозабутій, тодішній нічній усмішці – **блаженно-глупій, несамовладній, подібно як м'язи скорочуються під ударом лікарського молоточка*** [3, с. 147]; *А тут ніби обличчя, вихоплене з ночі багаттям, – **архаїчне, грозово-прекрасне*** [3, с. 124]. Словопоєднання такого зразка зазвичай неочікувані, але й водночас численні в контекстах роману, фігурують як концентратори нових символічних смислів, дають змогу письменниці майстерно виписати й стилізувати художньо-естетичні образи.

Власне термін «okazіональне сполучення слів» не має чіткого визначення в мовознавстві. Першим, хто звернув увагу на неординарні словопоєднання, був Е.І. Ханпіра, який наголосив, що «okazіональні словосполучення є наслідком незвичного сполучення лексем (без зміни їх значення), яке виникає через розширення їх сполучуваності – okazіонального розширення їх валентності» [9, с. 300]. Детальніше обґрунтування okazіональних парних сполучень слів знаходимо в дослідженнях Н.С. Голікової, яка пояснює власну позицію так: «У текстах художньої літератури okazіональні сполучення слів – це продуковані письменником фігури мови, що за зразком поліномів виникають у межах синтаксичної системи, а функціонують як лінгвальні одиниці лексико-семантичної системи. Саме тому для них найхарактернішими є такі ознаки: 1) змістова цілість; 2) синтаксична детермінованість; 3) лексикалізація або фразеологізація складників; 4) експресивність; 5) відповідність художньо-

й індивідуально-стильовим нормам» [2, с. 132]. Із-поміж okazіональних словопоєднань, на думку науковиці, «можна виділити парні сполучення слів – це фразеологізми або фразеологізовані поєднання, що складаються із двох повнозначних слів з лексикосемантичною та граматичною схожістю [...]». Семантико-структурну близькість до цих узвичаєних ПСС демонструють безсполучникові бінарні поєднання – юкстапозити» [2, с. 132]. Художній дискурс роману «Музей покинутих секретів» засвідчує широкий спектр okazіональних одиниць такого зразка, що їх у дослідженні розглядаємо як оригінальну виразну ознаку індивідуальної мовної манери Оксани Забужко.

Досліджуваний художній дискурс Оксани Забужко засвідчує низку парних сполучень слів, що функціонують з метою уточнення, деталізації зображуваного, тому нерідко змістовно, семантично й структурно зближуються, вступають у синонімічні відношення, пор. : ... *мама ніколи не переступала порога дорогих бутіків, і не дяді ж Володі зрештою було сидіти в кріслі, чекаючи сеансу **перевдягання-перетворення** зі сфінксівською посмішкою мужчини, який у кінці за все розрахується* [3, с. 289]. Виділені лексеми *перевдягання, перетворення* передають спільне значення «несподівана зміна, що відбувається з ким-небудь», що постало через актуалізацію інтегральної семи 'дія, що зумовлює перехід'. Семантика таких слів надає позитивної конотації всьому висловленню, змушує адресатів уявити таку атмосферу, чарівний результат перевтілення. На основі okazіональних синонімічних відношень функціонує в лінійному контексті й парне словосполучення *пустака-голизна*, напр.: *На мить переді мною розверзається ота майбутня **пустака-голизна**, мов із сонного здерли ковдру, й стає холодно* [3, с. 646]. Виділені лексеми об'єднало значення «відсутність чого- або кого-небудь». Слова в парних сполуках можуть бути оформлені й на основі семантичного контрасту, коли мовні одиниці в парі вступають в антонімічні відношення, напр.: *Діти на те не надаються, а от внуки в акурат, два покоління – саме та дистанція: **систола-діастола, ритмічний віддих, пульс прогресу...*** [3, с. 708]. Загалом парні сполучення синонімічних та антонімічних лексем підсилюють смислову значущість наративу, виконують важливу текстотвірну функцію, наділені потужною комунікативною інтенцією.

У реченні *Ага, сказала вона, підводячись, щоб іти, на весь зріст випростуючись над ним (він був нижчий за неї – чоловічок наполеонівського комплексу) на своїх висотних підборах, переступаючи,*

як *гонорова-перегонова* конячка, – «невідбивна» [3, с. 329] помічаємо парне словопоєднання *гонорова-перегонова*, що постало не на основі семантичної схожості, а на спільному звуковому й графічному обігруванні лексем. Виділені фонетично схожі слова слугують тут дієвим засобом емоційно-оцінного впливу на читача, стимулом асоціативного розгортання думки, викликають нові несподівані умовно-асоціативні образи.

Парні сполучення слів у творчих мовних актах виступають на противагу ампліфікаціям, градаціям, синонімічним рядам, що прискіпливо вимальовують образи, моделюють довгі й докладні описи. Парні словопоєднання, концентруючи смислові потужності слів, покликані лаконічно передати складний комунікативний зміст. У ролі смислового акценту нерідко постають парні сполучення слів, формантами яких є прикметники, напр.: *У цю мить тій, котра не може не спостерігати за ними обома зі стіни крізь скалічене, запухле-заплиле постерами око своєї картини, має бути добре видно, що й Адріяна, й Дарину одночасно накриває коротким, як морг блискавки, спалахом дежавю* [3, с. 690–691]; *Ще ж і я пам'ятаю ті ритуально-передсвяткові всенародні трясії: рапортують шахтарі й металурги, рапортують трудівники ланів і тваринницьких ферм – до 60-ліття Великого Жовтня стільки-то видобуто, надоєно, наплавлено, заготовлено, – а в трудівників тюрм і катівень відповідно мусило б бути* [3, с. 723].

Дієслова, утворюючи семантико-синтаксичну структурну пару, зазнають смислових зрушень, уточнюють відтінки оцінного й символічного позначення дій, вчинків, напр.: *Голос був жіночий, він співав-плакав на тій одній фразі, переливаючись словами, виповідаючи діла і вчинки небіжчиці вже комусь безадресному, кого не було в тій кімнаті...* [3, с. 122]; *Щоб продовжувати жити, досить знати, що все воно в принципі «десь є», лежить-чекає своєї черги* [3, с. 708].

Парні словопоєднання надають художньому дискурсу особливої спонтанності, динамізму, актуалізують змістово-текстову семантику, передають прагматику висловлення, коли одна з лексем передає конкретне значення, базоване на уявленні реальних предметів, речей, фактур, а інша – абстрактне, що позначає узагальнені властивості, дії, ознаки, пор.: *Щось є, коли я вдруге вмираю у цьому бешкеті-вертені думок, де жодна не є закінченою чи бодай зрозумілою, логічною чи доречною* [3, с. 112]; *Я притарганилася, як завше в хвилини панічної стеряности, шукати розради в неї – у цій самій квартирі, звідки вона напередодні*

дні вийшла й сіла в дворі у свій курчачо-жовтий «бітл» [3, с. 96].

Парні сполучення слів функціонують у тексті як оцінні й емоційно-експресивні виразники стану, типу мислення, особливостей мовної діяльності персонажів, напр.: *А робота розкішна, бігме, розкішна (вона муркотливо-ласо сповільнює мову, мов наново смакуючи в уяві ту роботу в усіх подробицях)* [3, с. 82]; *«Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить»: тепер Адріянові здавалося, наче «Стодоля» те щоразу проказував якось нарочито визивно, зухвало-глужливо* (с. 540); *... лишаючи її з непевною підозрою, що він таки не порнуху клацає, а збирає про всяк випадок на неї досьє, прибирає до рук, і в цьому теж було щось гострозбудне, порочно-дражливе...* [3, с. 324]; *«На чоколяді дався полковник зловитись...», – буркнув стримано-хмуро, – і не був то осуд небіжчиків за слабкість до таких паняньських ласоців, як можна було б сподіватися з уст хлопського сина* [3, с. 480]; *у перехожих – останнім часом усе більше пригнічено-похмурих, ніби в міру наближення до виборів на місто насувається циклон спертого повітря, – фізіономії поробилися дурнувато-радісні* [3, с. 705]. Виділені словопоєднання передають глибинний зміст, найтонші емоційні відтінки думки, почуттів персонажів, власне авторки, і в такий спосіб сама письменниця створеними контекстами впливає на емоції читача.

У досліджуваному художньому дискурсі натрапляємо на такі парні словопоєднання, складниками яких стають кольоративи, напр.: *Буряково-червоні, криваво-чорні, ржаво-руді в білястих сальних розтушовках завиванці виглядають у цій гламурній навітці як яесь готичне порно – інсталяція з посткоїтальних жіночих піхов* [3, с. 581]. Виділені словосполуки підкреслюють світловий тон і відтінок чого-небудь, якнайточніше передають і гранично «згущують» забарвлення. Загалом лексеми-кольоративи є багатозначними, оскільки у творчій мовній практиці почасти набувають образно-символічної семантики, що нерідко постають як результат метафоризації слів, напр.: *Дві криваво-червоні поперечні риси, акурат посередині. Як два крихітні рівенькі капілярчики, що враз набрякли й запульсували, самі собою* [3, с. 792]. Як відомо, червоний колір нерідко асоціюють із кров'ю, тому виділене словопоєднання набуває й умовного знакового значення, оскільки доповнене в лінійному контексті порівнянням *криваво-червоні риси, як крихітні капілярчики*.

Вирізняє мовну манеру Оксани Забужко й широке використання парних сполучень сино-

німів-кольоративів, а також «синонімів-словосполук, фігурально описових висловів, що семантично співвіднесені з певними мовними одиницями. Семантичні відтінки складників таких рядів виразніші з емоційно-стилістичного погляду, оскільки становлять органічні форми мовної образності» [7, с. 81], напр.: ... *в мить, коли патруль байдужісінько розминається з чоловіком, який має щастя, мовби той і справді розтікся їм в очі на **молочно-сизі** пасма туману, в свідомості йому також відбувається вельми важливе переміщення...* [3, с. 138–139]; *В тумані, й поночі, й геть без проблиску промінчика (надто відколи почалися совєцькі нальоти й ночами хіба на двірці зостаються тліти **мертвецьки-синюваті** маскувальні жарівки) – він знає своє місто кровно, навпомацки, наче тіло коханої жінки* [3, с. 311].

Функціонально значущими в художньому дискурсі прозаїкині парні словосполучення стають тоді, коли їх складниками є стилістично забарвлені слова, оцінні, розмовні, просторічні лексеми, напр.: *Ніхто ніколи не дізнається, що було вивезено з українських архівів до Москви в 1990-му, а що спалено вже після проголошення незалежності – в ті осінні дні 1991-го, коли ми, **молоді-дурні**, радісно марширували по Володимирській перед більше-нестрашною темно-сірою озією й скандували: «Ганьба!»* [3, с. 707].

Оказіоналізми й парні поєднання слів відбивають когнітивний рівень структури письменниці

як мовної особистості. На думку К.В. Тараненко, «когнітивний (тезаурусний) рівень структури мовної особистості вивчається з урахуванням мовних одиниць, що репрезентують статичну й відносно стабільну індивідуальну концептуальну картину світу автора тексту як носія конкретної мови» [8, с. 62]. Оксана Забужко в художньо-естетичній комунікативній діяльності вдається до «вербальних» ігор, зумисно оформлює в парні словосполучення власні назви, метафоризуючи, типізуючи й узагальнюючи їх значення, напр.: *Так щось не пригадую я серед наших фізиків діток совкової «еліти», хто й був – давно здригнули з науки, рубають бабло по «Газпромах»-«Нафтогазах», аж гай гуде!..* [3, с. 669]. Словопоєднання такого зразка здійснюють очевидний семантико-прагматичний вплив, оскільки у зв'язку з синтаксичним сегментом *здригнули з науки, рубають бабло* передають негативні прагматичні смисли на кшталт 'переоцінка інтересів', 'неправомірна вигода', 'злочинність', 'продажність', які читач із легкістю впізнає й осмислить.

Отже, оказіоналізми й парні сполучення слів у художньому дискурсі роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко є винятковою ознакою її індивідуально-авторської манери письма. Перспективи подальших досліджень убачаємо в докладному студіюванні багатьох, не прокоментованих у статті оказіоналізмів і парних сполучень слів, що загалом маркують художній дискурс прози Оксани Забужко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гайдученко Г.І. Емоційно-експресивна функція оказіоналізмів у прозі Оксани Забужко. *Лінгвістика. Розділ V. Когнітивна лінгвістика і поетика*. Вип. XXI. С. 200–204.
2. Голікова Н.С. Художній дискурс П.А. Загребельного: лінгвокогнітивний і прагмастилістичний аспекти : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 530 с.
3. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. 7-е вид., доп. Київ : Комора, 2020. 832 с.
4. Ермоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ, 1999. С. 272.
5. Колоїз Ж.В. Оказіональна деривація: теоретичний і функціонально-семантичний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2007. 44 с.
6. Пашко Л.В. Структурно-семантическая и стилистическая характеристика авторских неологизмов в произведениях О.Т. Гончара : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Харьков, 1994. 20 с.
7. Семак Л.А. Семантико-стилістичний аспект контекстуальної синоніміки сучасної української жіночої прози. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 28. Т. 3. С. 77–82. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/28_2020/part_3/13.pdf (дата звернення: 12.09.2021).
8. Тараненко К.В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 10. Т. 2. С. 60–64. URL: <http://olj.onua.edu.ua/index.php/olj/article/view/709/393> (дата звернення: 12.09.2021).
9. Ханпира Э.И. Оказіональные элементы в современной речи. *Стилистические исследования (на материале современного русского языка)* : сборник статей / отв. ред. В.Д. Левин. Москва : Наука, 1972. С. 245–317.

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТОПОНІМИ ТА ХРОНОНІМИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

PRECEDENT TOPONYMS AND CHRONONYMS IN MODERN POLITICAL DISCOURSE

Соловйова Т.О.,

orcid.org/0000-0003-0516-7398

аспірант, асистент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

У статті досліджено особливості функціонування прецедентних феноменів топонімної та хрононімної природи на матеріалі сучасного українськомовного політичного дискурсу. Виокремлено прецедентні топоніми та прецедентні хрононіми з-поміж інших типів прецедентних імен. Акцентовано на актуальності вивчення цих різновидів прецедентних одиниць в українськомовному політичному дискурсі постреволюційного періоду. Установлено лінгвосемантичний зв'язок окреслених одиниць з іншими типами прецедентних феноменів. Систематизовано джерела походження й часову межу виникнення актуалізованих прецедентних топонімів і прецедентних хрононімів. До основних джерел уналежнено політичне з його підтипами (воєнно-політичне, суспільно-політичне, дипломатично-політичне тощо). З'ясовано причини й обставини формування досліджуваних одиниць у національній когнітивній базі, набуття конкретного емоційно-оцінного навантаження або трансформації вже наявних смислів і кодів. Засвідчено, що прецедентних смислів в українськомовному політичному дискурсі сучасності переважно набувають такі топоніми, як назви міст, сіл, регіонів України, вулиць, країн; рідше – назви півостровів, материків (їх частин), міських площ. Представлено зразки вторинної кореляції від деяких прецедентних топонімів. Унаочнено актуалізацію прецедентних хрононімів (календарної прецедентності) у політичному мовленні (усному та писемному), форми їх реалізації. Порушено проблему глибини прецедентного навантаження таких одиниць. Зосереджено увагу на здатності прецедентних імен топонімної та хрононімної природи оперативно відображати смислові трансформації в національній когнітивній базі, викликані суспільно-політичними зрушеннями. Окреслено екстралінгвальні фактори активізації процесів творення прецедентних феноменів, зокрема прецедентних топонімів і прецедентних хрононімів, у сучасному українськомовному політичному дискурсі.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, прецедентний текст, хрононім, топонім, політичний дискурс.

The article is devoted to investigation of precedent phenomena features, especially that units that have toponym and chrononym nature. The modern Ukrainian-speaking political discourse becomes the source of this research. The author identifies precedent toponyms and precedent chrononyms among other types of precedent names. The attention is drawn to topicality of exploration this lingual and cognitive unites in the Ukrainian political discourse of post-revolutionary period. The paper is systematized sources of origin and time line, when demonstrated precedent toponyms and chrononyms arose. The main origin sources of such units are political with its subtypes (military-political, socio-political, diplomatic-political etc.). The reasons and circumstances of formation of studied precedent phenomena in the national cognitive base, acquisition of a specific emotional and evaluative capacity or transformation of already existing meanings and codes are found out. The study has revealed that precedent meanings are mostly got in modern Ukrainian political discourse by such types of toponyms as names of cities, towns, Ukrainian regions, streets, countries; less often – by names of peninsulas, continents (and their parts), squares. Also examples of secondary correlation from some precedent toponyms are presented. The research visually demonstrates the realization of precedent chrononyms (precedent calendar names) in political speech and different forms of such realization too. Analysis of precedent toponyms and chrononyms indicates that this unites can promptly manifest the semantic transformation in the national cognitive base, which are caused of socio-political changes. The author concludes the main extra lingual factors that influence at the intensification of the creation processes of precedent phenomena, in particular of precedent toponyms and chrononyms, in the modern Ukrainian-speaking political discourse.

Key words: precedent phenomenon, precedent name, precedent situation, precedent text, chrononym, toponym, political discourse.

Постановка проблеми. Сучасний українськомовний політичний дискурс віддзеркалює події, що відбулися за останнє десятиліття в нашій державі, демонструє особливості сприйняття й аксіологічного кодування цих подій у суспільного-когнітивній базі українського народу. Прецедентні феномени є інструментом реалізації національного-когнітивних смислів у сучасному мовленні загалом і політичному мовленні зокрема. Тому

аналіз семантичної і джерельної бази цих лінгвокогнітивних одиниць в українському політичному дискурсі постреволюційного періоду наблизить нас до глибшого розуміння проблеми сучасних самоідентифікаційних процесів, смислових кодів та аксіологічних установок у суспільній свідомості української нації.

Найперше семантична трансформація, наповнення оцінно-ціннісного складника, відбувається

в структурі прецедентних феноменів, що іменують суспільно-історичні події, вагомими для сучасного суспільства та нації загалом, – прецедентні імена топонімічної природи. Тісний зв'язок такі одиниці мають із прецедентними ситуаціями та прецедентними феноменами, що співвідносні з хрононімами. Актуальності окреслене питання набуває й з огляду на те, що прецедентні одиниці топонімічної та хрононімічної природи політичного дискурсу детально в українській мовознавчій традиції раніше не вивчалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Прецедентні феномени привертають чимало уваги науковців як на вітчизняних теренах (А. Берестова, І. Богданова, Ю. Великорода, Ж. Колоїз, Л. Меркотан, А. Петренко, Л. Підкамінна, Г. Сюта, С. Форманова та ін.), так і закордоном (П. Артем'єва, О. Боярських, І. Висоцька, О. Ворожцова, Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, О. Нахімова, Г. Слишкін та ін.).

У тлумаченні поняття «прецедентний феномен» спираємося розуміння його як лінгвокогнітивної одиниці, що є впізнаваною серед усіх представників соціуму (національного, лінгкультурного тощо), є актуальними в когнітивному аспекті, часто актуалізуються в мовленні представників цього соціуму [2; 4; 3]. Підтримуємо традиційний поділ прецедентних феноменів на прецедентні імена, прецедентні висловлення, прецедентні тексти й прецедентні ситуації [4; 2]. Прецедентний топонім трактуємо як різновид прецедентного імені, що за своєю природою є топонімом – назвою будь-якого географічного об'єкта [6]. У сучасному українськомовному політичному дискурсі найчастіше прецедентного значення набувають назви міст, країн, регіонів, вулиць тощо. Прецедентний хрононім – іменування дати, за якою закріпився потужний лінгвокогнітивний смисл [6; 3], І. Висоцька такі одиниці окреслює як прецедентні дати [1].

Постановка завдання. Метою наукової праці є вивчення семантичної структури, ціннісного навантаження та форм реалізації прецедентних топонімів і прецедентних хрононімів, що функціонують у публічному українськомовному політичному дискурсі постреволуційного періоду (2014–2019 рр.).

Джерелом фактичного матеріалу є публічне мовлення українських політиків (усне та писемне) в окреслений період, зокрема політичні особисті блоги інтернет-видання «Українська правда» й матеріали телепрограми «DROZDOV».

Виклад основного матеріалу. Аналіз постреволуційного українського політичного дис-

курсу в спектрі прецедентних імен топонімічної природи доцільно розпочати характеристикою прецедентного феномена **Майдан**, оцінно-семантичне навантаження якого суттєво розширилося. Сучасними символами боротьби за свободу, власну гідність і право демократичного вибору є українські революції ХХІ ст., меншою мірою – суспільно-протестні рухи 90-х рр. ХХ ст. В українськомовному політичному дискурсі революції чи масові протести називають **Майданами**, що походить від основного місця їх проведення: Майдану Незалежності в центрі Києва. Найперше **Майданом** називали Помаранчеву Революцію (2004 р.), після подій Революції Гідності (2013–2014 рр.) **Майданом** починають іменувати події названої революції, а за кілька років у мовленні вже закріплюється це прецедентне ім'я за всіма масовими протестами. М. Степаненко зазначає, що поряд з іншими подіями в сучасному політичному дискурсі й Революцію на граніті (1990 р.) називають **Майданом** [5, с. 503–505]. У мовленні політиків переважно окреслене прецедентне ім'я декодується як остання революція, Революція Гідності: *Після Майдану суспільство змінилося і люди зрозуміли, що політики мають бути зовсім інші* (14.10.2014, О. Ляшко). Проте й власні назви революцій (прецедентні імена, що актуалізують прецедентні ситуації) активно побутують в українськомовному політичному дискурсі досліджуваного періоду.

Протилежним за ідейним навантаженням до прецедентного імені **Майдан** є одиниця **Антимайдан**: *Такий діалог пропонували ще в 14-ому році, коли тільки після Майдану, і там був Антимайдан, і запалювалася ця війна, і Росія підливала туди вогнище, давали туди солдат, давала туди зброю...* (21.05.2019, Н. Савченко). Під **Антимайданом** розуміють штучну акцію протесту, учасники якої або отримують кошти за своє перебування на подібному заході, або змушені брати участь через тиск і погрози з боку роботодавців. У часи революції 2013–2014 рр. влада застосовували свій адміністративний вплив на державні та комунальні установи задля організації таких дійств. Створення **Антимайданів** мали два завдання: з одного боку, сформувати картинку для ЗМІ, зокрема й іноземних, що не вся Україна підтримує ідеї євроінтеграції, які обстоювали учасники Революції Гідності (учасники таких акцій переважно були мирними, привезеними з підприємств); з іншого – організувати ще один спосіб залякування, провокування, побиття, розгону мирних акцій-протестів у незаконний спосіб (учасники – переважно молодики, спортс-

мени, часто з кримінальним минулим, яким оплачували такі дії). Прецедентна назва **Антимайдан** є прикладом вторинної кореляції від прецедентного феномена топонімної природи (**Майдан**).

Символами боротьби за свободу, гідність, незалежність часто стають прецедентні імена, топоніми за походженням, що іменують місця, на території яких відбувалися знаменні події або переломні моменти того чи того історичного дійства. Під час Революції Гідності, окрім **Майдану** (Майдану Незалежності), окресленого когнітивного змісту набуває назва **вул. Грушевського**, що в Києві: *Де ми фактично представляємо насправді ту саму свіжу кров, ту саму свіжу кров, яка прийшла, свіжі сили, нові обличчя, які прийшли з низів, з Майдану, з Грушевського, з лінії протистояння* (03.07.2018, А. Білецький). На цій вулиці в січні 2014 р. відбулися перші тяжкі довготривалі сутички між учасниками революції та правоохоронцями, у результаті яких загинули перші жертви Небесної Сотні. Окреслені прецедентні феномени мають політичне, зокрема суспільно-політичне, джерело походження.

Російсько-українська війна вносить своє когнітивно-емоційне навантаження на топонімічні назви. **Слов'янськ**, **Вуглегірськ**, **Маріуполь**, **Піски** й багато інших топонімів набувають прецедентного змісту, кодують аксіологічні семи хоробрості, стійкості українських воїнів сучасності, захисників української незалежності, адже кожен згаданий населений пункт має свою історію захоплення агресором і важкого, часто довготривалого звільнення її ціною багатьох життів українських солдатів: *Це її бійці ввійшли в Слов'янськ 5 липня, це вони героїчно брали Вуглегірськ і Савур-Могилу. Але тоді вони психологічно стріляти не могли...* (07.10.2019, Т. Чорновол). Особливу увагу варто звернути на прецедентне ім'я **Савур-Могила**, адже воно функціонувало в українській культурно-національній когнітивній свідомості й до подій сучасної війни. Територія степової вершини, що знаходиться на стику сучасної Донецької, Луганської областей і кордону з Російською Федерацією, відома з багатьох народних переказів, легенд, пісень і дум. Ця вершина є стратегічною висотою (військовою), тому біля неї точилися важкі бої й у добу козаччини (які стали підґрунтям для українських фольклорних творів), і в добу Другої світової війни, а нині й у добу сучасної російсько-української війни. Звідси **Савур-Могила** є історичним місцем запеклих боїв, що завжди несли багато жертв. Військовий, історичний, культурно-національний і сучасний суспіль-

но-політичний смисли поєднані в прецедентну семантичну систему прецедентного імені топонімічної природи **Савур-Могила**.

Поряд із символами хоробрості побутують і символи зради та поразки, які в сучасному українськомовному політичному дискурсі репрезентовані прецедентними іменами **Дебальцеве** та **Іловайськ**: *А я впевнений, що Україні вона (відповідь – Т. С.) потрібна: винні за Іловайськ, винні за Дебальцеве – Путін, російська армія і російська агресія!* (19.04.2019, П. Порошенко). Така аксіологічна навантаженість пов'язана з подіями, що сталися під м. Іловайськом (серпень 2014 р.) і під м. Дебальцевим (лютий 2015 р.), у результаті яких утворилися так звані «котли» – оточення ворогом великої кількості українських військових. Спроби розв'язання питання мирного виведення військ із цих котлів дипломатичним шляхом призвели до ще більшої кількості жертв і масового полону, у якому опинилися кілька сотень українських вояків, більше півтисячі загиблих і безвісти зниклих. **Іловайськ** і **Дебальцеве** є прецедентними назвами, що мають власне смислове навантаження (трагедія, зрада, великі бойові втрати, полон, дезертирство, війна, смерть на полі бою, безвихідь тощо), а також можуть актуалізувати в мовленні прецедентні ситуації. До російсько-української війни ці міста були прикладами типових промислових містечок на території Донецького вугільного басейну. Нині вони набули воєнно-політичного смислу.

Крим, **Донецьк (Донбас)**, **Луганськ**, **Схід України** – прецедентні імена топонімічної природи, які в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. змінюють смислове когнітивне навантаження у зв'язку з сучасною війною на території нашої держави. Якщо до початку російської агресії **Схід України**, **Донецьк**, **Луганськ** асоціювалися з промисловим краєм, населення якого переважно російськомовне й де, відповідно, активно побутують проросійські політичні погляди (на протигагу проєвропейським), то після початку бойових дій змістовно-емоційне навантаження згаданих прецедентних феноменів доповнюється атрибутивним означенням мілітаризованої зони, війни, розрухи, смерті, причиною усіх сучасних бід України, часом зради та невдячності: *У вересні 2014-го я заявляв в ефірі 5-го каналу: якщо Мінське перемир'я буде максимумально використане для перегрупування військ і їх забезпечення, ми маємо всі шанси в стислі терміни відбити Донецьк та Луганськ.* (18.09.2018, А. Білецький); *Знаєте, коли ми часом говоримо про Донбас, у нас часто говорять про реінтегра-*

цію території. *Давайте говорити про реінтеграцію людей* (28.11.2017, В. В'ятрович).

Крим завжди був у свідомості українців «перлиною в морі» – привабливим туристичним осередком, що поєднував у собі й море, і гори, і теплий клімат, і цікаві історичні місцини. Але сьогодні – це анексована територія, окупована Російською Федерацією без оголошення війни, на що вказують і в політичному мовленні, як-от: *Ми з вами маємо об'єднатися для того, щоб повернути Крим в Україну! Ми з вами маємо об'єднатися для того, щоби захистити український Донбас!* (19.04.2019, П. Порошенко) В українській зовнішній дипломатії визнання анексії Криму – своєрідний індикатор держав дружніх і не дуже, у суспільній свідомості української нації – символ втраченої землі, віра в повернення якої досі є.

Прецедентного значення в межах певної національної спільноти можуть також набувати й топоніми – назви країн. Найбільш поширеним прецедентним іменем такого типу є **Росія (Російська Федерація)**: *Це справжня мрія Росії, щоб в умовах війни оборонна, безпекова та зовнішня політика стали вотчиною випадкового і недосвідченого президента* (15.04.2019, В. Кириленко); *Якщо запровадять проект особливого статусу для Донбасу, ці повноваження ПЕРШИМИ отримають ті, хто винен у смерті тисяч українців. Під російськими прапорами, під захистом російських танків.* (16.09.2014, А. Садовий). У другому прикладі через метафоричні словосполучення мовець апелює до Росії як тої, хто винен у розв'язанні військового конфлікту, хто може бути (чи є) владою на окупованих територіях.

Прецедентною для української когнітивної бази є назва ще однієї держави-сусіда – **Польщі**. У різні періоди української історії назва цієї країни набувала нових прецедентних змістів: агресор, союзник, джерело окатоличення тощо. У сучасному політичному дискурсі побутує кілька смислів, які по чергово стають провідними: символ підтримки на міжнародній арені; символ ідеологічного протистояння; символ утечі з метою пошуку кращого життя, наприклад: *Оце от мантра про наших адвокатів у Європі, про те, що вони (Польща – Т. С.) нам будуть завжди допомагати, вона потрохи відходить – українці тверезіють* (28.11.2017, В. В'ятрович). Мовець ілюструє занепад першого смислу, який переважав в українській національній свідомості в революційний і постреволуційний періоди (2013–2016 рр.). Польсько-український ідеологічний конфлікт 2017 р. сприяє поверненню суперечливого став-

лення до **Польщі** як до ще одного ідеологічного ворога ідеї української незалежної держави. Але в цьому ж році у зв'язку з початком дії так званого «безвізового режиму» посилюється ще один асоціативний напрям аналізованого прецедентного топоніма – витлумачення **Польщі** як основної країни-роботодавця, економічно стабільної сусідньої держави, що може забезпечити працівників-українців безхмарним матеріально-забезпеченим життям: *Це і є Україна, яка робить, бореться, і це не тільки про фронт, а от в цій жахливій політичній корумпованій абсолютно безвихідній і там за податками, і т.д. ситуації в середині країни пробує розвивати стартапи, пробує розвивати країну замість того, об послати все і поїхати в Польщу* (03.07.2018, А. Білецький).

Сталою метонімією в політичному мовленні є іменування влади країни або її самої через назву столиці: *А чи не занедбуємо зараз, особливо в час війни між Москвою та Києвом?* (31.10.2019, І. Фаріон); *На тлі реалізації цих трьох загроз натхненна своїм успіхом Москва роз'яснить стомленому Заходу про українську демократію, яка все, навіть свою країну, може перетворити на клоунаду* (15.04.2019, В. Кириленко).

Захід – ще одне прецедентне ім'я українського політичного дискурсу, що втілює образ економічно розвинених, потужних, впливових країн Західної Європи. Назви країн, континентів і їх частин, що в українській когнітивній базі набули прецедентної семантики правомірно, на нашу думку, уналежнити до політично-дипломатичних джерел походження.

Іменування влади може відбуватися не лише через назву столиці, а й через назву будівлі чи вулиці, де знаходяться державні установи представників найвищої влади в країні. Так, значення російської влади часто актуалізується в мовленні через прецедентну назву **Кремль**: *Це, вочевидь, є проявом крайньої слабкості в перемовинах, і спонукатиме Кремль продовжувати залякувати нову українську владу включно з подальшою ескалацією на фронті* (18.10.2019, І. Луценко). В українському політичному дискурсі згадана прецедентна одиниця має схоже емоційно-асоціативне навантаження, як і прецедентні феномени **Росія, Путін, Москва**.

Образ української влади, президентської гілки, утілюється в прецедентний топонім – **Банкова** – назву вулиці, де знаходиться Адміністрація президента: *Банкова вважає посаду мера з сильними повноваженнями небезпечною для себе, тому пропонує вилучити у нього максимум повноважень* (17.09.2019, І. Луценко); *Президент*

приходить і заходить на **Банкову** (19.02.2019, І. Смешко). Натомість символ України, української держави, «серця» української нації декодується через прецедентні топоніми **Майдан Незалежності**, **Хрещатик**: *Щоб він подумав, коли б на Хрещатику зустрів військовиків в українській військовій формі з тризубом та синьо-жовтим прапором, але московською мовою на устах? Так це ж перевдягнений в українську форму ворог-москвит!* *Окупант в українському строї крокує Хрещатиком!* (31.10.2019, І. Фаріон).

Поряд із прецедентними іменами топонімічної природи вживаються хрононіми – назви дат, що набувають прецедентного навантаження. Уналежнення подібних одиниць до системи прецедентних феноменів – відкрите питання в науковій дискусії, дехто, наприклад, зараховує хрононіми до прецедентних ситуацій [1], інші – до прецедентних імен [3]. Схиляємося до позиції, що за формою прецедентні хрононіми співвідносні з прецедентними іменами, але в мовленні вони актуалізують зазвичай прецедентні ситуації.

В українськомовному політичному дискурсі поширеними є календарна прецедентність [3] або прецедентні хрононіми, які переважно актуалізують у мовленні прецедентні ситуації – важливі події в сучасній історії України, як-от: *І я хотів би, аби Ви повчилися, повчилися, бо Ви – людина творча, повчилися, як поводив себе канал в 4-ому році, «П'ятий», як поводив в 13-ому році, як він себе вів в 14-ому році і на сьогоднішній день, його роль, в тому числі в Революції Гідності* (19.04.2019, П. Порошенко). У наведеному прикладі актуалізуються історичні події, що для українського когнітивного простору є прецедентними ситуаціями. Під **4-им роком** декодуємо події **2004 року** – Помаранчеву революцію; під **13-им – 2013 рік**, рік початку Євромайдану, який переріс у Революції Гідності; під **14-им – 2014 рік** – час розстрілу Небесної Сотні, анексії Криму, початку російської військової агресії на сході України. Мовець акцентує увагу на специфічні ознаки, які об'єднують усі ці події: це не лише переломні моменти в українській історії, але й періоди, коли масові ЗМІ не завжди відображали правдиву інформацію про перебіг та характер окреслених перепитій.

Трапляються приклади, коли календарна прецедентність апелює не лише до прецедентної ситуації, а й до прецедентного тексту: *«Громадянська позиція» вимагає від Президента скасувати свій учораїшній Указ, яким депутата-регіонала Кузьменка призначено головою*

Кіровоградської ОДА – людину, яка голосувала за «диктаторський пакет» Януковича 16 січня (17.09.2014, А. Гриценко). **Закони 16 січня**, або **диктаторський пакет 16 січня** – прецедентний феномен, що вербалізує в мовленні прецедентний текст – певний перелік законопроектів, прийнятих 16 січня 2014 р., які, за оцінкою експертів, містили багато пунктів, що порушували права та свободи громадян України, суперечили Конституції України. Прийняття цього пакету законопроектів було спрямоване на придушення протестних рухів в Україні через узаконення притягнення їх учасників до кримінальної відповідальності. Форма вербалізації цього прецедентного тексту в мовленні також може бути віднесена й до прецедентних висловлень, ураховуючи її структуру, проте в разі використання в мовленні лише хрононіма це може бути потрактовано як актуалізація прецедентного тексту через прецедентний хрононім. Також варто зауважити, що хрононіми, які містять позначення неповної дати (без року), згодом можуть утратити свою прецедентність, навіть якщо вербалізований прецедентний феномен залишається в когнітивній національно-культурній свідомості. У мовленні він частіше реалізується через прецедентне висловлення, прецедентні імена інших типів (антропонімічні, топонімічні тощо) або через описову вербалізацію.

Висновки. Українськомовний політичний дискурс постреволуційного періоду суттєво поповнили прецедентні феномени топонімічної та хрононімічної природи. Це передусім пов'язано з потужними суспільно-політичними змінами історичного значення (революція, російсько-українська війна, анексія частини території держави, активний розвиток дипломатичних стосунків європейського напрямку). Такі зміни активно відобразилися й у національній когнітивній базі, і в лінгвістичному просторі, свідченням чого є частотна актуалізація досліджуваних прецедентних одиниць у політичному мовленні. Більшість прецедентних топонімів і хрононімів виникли за останні 7–10 років, але є такі, що функціонують в українській когнітивній базі набагато довше. Відповідно, і джерелом досліджуваних прецедентних одиниць є переважно політичний дискурс у різних його виявах. Перспективами для подальшого вивчення є функційно-прагматичні ознаки прецедентних топонімів і хрононімів, особливості їх реалізації в інших сучасних українськомовних дискурсах (медійному, художньому, науковому тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Высоцкая И.В. Спорные вопросы теории прецедентности. *Критика и семиотика*. 2013. Вып. 1(18). С. 117–137.
2. Красних В.В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований. *Язык, сознание, коммуникация* : сборник статей. Москва : Филология, 1997. Вып. 2. С. 5–12.
3. Нахимова Е.А. О классификации и дифференциации видов прецедентных феноменов в политической коммуникации. *Политическая лингвистика*. 2018. № 1 (67). С. 41–46.
4. Петренко А.С. Термінологічне уточнення базових понять прецедентності. *Українська мова*. 2019. № 4. С. 112–121.
5. Степаненко М.І. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2017. 616 с.
6. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

УДК 81'373.21(477.62)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.4>

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІВ ПІВДЕННОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

THE EXTRALINGUAL FACTORS OF FORMATION OF TOPONYMS OF SOUTHERN SLOBODA UKRAINE

Швидка Н.В.,

orcid.org/0000-0002-0096-143X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті досліджено етнолінгвістичні витоки формування топоніміки Південної Слобожанщини, її регіональні особливості; виявлено, що чимало таких мовних одиниць є тюркськими за походженням; з'ясовано, що топонімні номінації цієї частини Слобожанщини є архаїчним й усталеним прошарком лексики, де «законсервовано» лінгвоетногеографічну історію аналізованих теренів.

Етнолінгвістичне вивчення цього краю за умови комплексного наукового підходу з залученням етнологічної та мовознавчої інформації уможливить спростування тверджень деяких сучасних політиків і фальсифікаторів щодо формування території метафоричного Дикого поля як регіону, начебто розпочатого лише в XVII ст. під контролем Московії. Топоніміка вирізняється здатністю «консервувати» цілісну лінгвогеографічну історію відповідних теренів, що може сприяти вирішенню численних питань української етнології, слов'янської етимології, етнімії тощо.

Кожен етнос, проживаючи тривалий час на певній місцевості, номінував власні поселення, річки, озера, урочища тощо з притаманною лише йому мотивацією. Племена й народності зазвичай не послуговувалися чужою топонімією. Вочевидь, нові народності, що приходили на місце колишніх, не завжди сприймали незрозумілі та незвичні назви і переважно змінювали їх. Якщо ж вони були близькими, співіснували певний час або ж витіснення відбувалося поступово, то прибульці встигали звикнути до вже наявних топонімів. Географічні назви (принаймні більша їх частина) Південної Слобожанщини не змінювалися впродовж століть.

У статті досліджено походження таких топонімів: гідронімів Тор, Макатиха, Гола Долина, Сіверський Донець, Казенний Торець; ойконімів, похідних від гідроніма Тор (с. Красноторівка, с. Верхньоторецьке, с. Торецьке, м. Краматорськ), мотивацію назви с. Маяки, ороніма Карачун. У топонімних номінаціях зафіксовано інформацію не лише про певну місцевість, а й про історичні, етногеографічні, культурні та ментальні ознаки народностей, які тут проживали. Гідроніми досліджуваного регіону вирізняються усталеною граматичною формою, семантикою і насамперед мотивованістю.

Ключові слова: топонім, гідронім, ойконім, оронім, топонімна метонімія, етнімія.

The author investigates the ethnolinguistic origins of the formation of toponymy of the northern Donetsk region, its regional features; it was found that many such language units are of Turkic origin; it was found out that the toponymic nominations of this part of Slobozhanshchyna are an archaic and established layer of vocabulary, where the integral linguistic and ethnographic history of the analyzed areas is “preserved”.

Ethnolinguistic study of this region provides a comprehensive scientific approach involving ethnological and linguistic information and refutes the claims of some modern politicians and falsifiers about the formation of the metaphorical Wild Field as a region, allegedly begun only in the XVII century under the control of Muscovy. Toponymics is distinguished by

the ability to “preserve” the integral linguistic and geographical history of the respective areas, which can help solve many issues of Ukrainian ethnology, Slavic etymology, ethnonymy, etc.

Each ethnic group, living for a long time in a certain area, nominated its own settlements, rivers, lakes and tracts with its own motivation. Tribes and nationalities usually did not use someone else's toponymy. Apparently, the new nationalities that replaced the former ones did not always accept incomprehensible and unusual names and mostly changed them. If they were close or coexisted for some time or the displacement was gradual, the newcomers had time to get used to the already existing toponyms. Geographical names (at least most of them) of northern Donetsk have not changed for centuries.

The origin of the following toponyms is investigated in the article: hydronyms of Thor, Makatykha, Hola Dolyna, Sever-sky Donets, Kazenny Torets; oikonoms derived from the hydronym Tor (village of Krasnotorivka, village of Verkhnotoretske, village of Toretske, city of Kramatorsk), the motivation of the name village of Maiaky, oronym of Karachun. In the toponymic nominations of the northern Donetsk region, not only information about a certain locality is recorded, but also historical, ethnogeographical, cultural and mental features of the nationalities that lived here. Hydronyms of the studied region are distinguished by an established grammatical form, semantics and, above all, motivation.

Key words: toponym, hydronym, oikonym, oronym, toponymic metonymy, ethnonym.

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальним є різноаспектне осмислення культурно-історичних формацій Південної Слобожанщини, особливості якої формувалися на стику міграційних потоків, східних і західних впливів та традицій, культурного взаємовпливу, а наразі – на стику міждержавних і міжетнічних зіткнень. Історико-етнографічне й етнолінгвістичне вивчення цього краю за умови комплексного наукового підходу з залученням етнологічної та мовознавчої інформації уможливить спростування тверджень деяких сучасних політиків і фальсифікаторів щодо формування території метафоричного Дикого поля як регіону, начебто розпочатого лише в XVII ст. під контролем Московії. Топоніміка вирізняється здатністю «консервувати» цілісну лінгвогеографічну історію відповідних теренів, що може сприяти вирішенню численних питань української етнології, слов'янської етимології, етнічності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні топонімічні студії переважно виконані на матеріалі, зібраному в Західній Україні (В. Бицко, Л. Білінська, Н. Вебер, О. Галай, Х. Зикань, Л. Костик, О. Проць, Н. Сокіл та інші) і Центральній Україні (О. Василик, О. Заїчковська, Ю. Кравченко, Р. Ляшенко, Н. Павликівська та інші). Значно рідше трапляються комплексні дослідження, присвячені аналізу топонімів Південної Слобожанщини (М. Гетманець, П. Лавров, Є. Отін, В. Скрипник, Є. Ткаченко та інші). Результати таких розвідок не лише виявляють особливості територіальних утворень, а й визначають загальні тенденції їхнього формування. Наразі постає нагальна потреба не лише дослідити те, що притаманне слобожанам, а й зберегти його для прийдешніх поколінь, аби віковічні набутки не було знівельовано.

Метою статті є аналіз регіональної особливості найменувань географічних об'єктів Південної Слобожанщини. Досягнення зазначе-

ної мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) простежити зв'язок топонімної системи досліджуваної місцевості з її історичним минулим і географічним положенням; 2) дослідити способи й засоби творення аналізованих топонімів.

Виклад основного матеріалу. На думку Н. Ананьєвої, лексичний фонд, де переважають саме найменування природних реалій, відображає соціально-психологічний факт концентрації уваги первісної людини на явищах довкілля, від яких вона залежала [1, с. 270]. Регіональна особливість найменувань географічних об'єктів полягає насамперед у вербальному відображенні природних умов відповідного регіону. Важливу роль у формуванні та функціонуванні топонімної системи відіграє об'єктивний чинник. Як зазначає О. Михальчук, саме «особливість географічного середовища зумовлює розгалуження лексико-семантичних ознак для позначення в мові географічних понять» [6, с. 30].

Кожен етнос, проживаючи тривалий час на певній місцевості, номінував власні поселення, річки, озера, урочища тощо з притаманною лише йому мотивацією. Племена й народності зазвичай не послуговувалися чужою топонімікою. Вочевидь, нові народності, що приходили на місце колишніх, не завжди сприймали незрозумілі та незвичні назви й переважно змінювали їх. Якщо ж вони були близькими, співіснували певний час або ж витіснення відбувалося поступово, то прибульці встигали звикнути до вже наявних топонімів. Наприклад, гідроніми Дон і Донець збереглися ще від часів скіфів, яких змінили алани й іранськомовні племена сарматського походження. Як зауважує Є. Ткаченко, «такі номінації виявляють досить прозору ім'яутворювальну функцію внаслідок дії топонімної метонімії (контактного перенесення назв за суміжністю) та явища іррадіації як її різновиду» [12, с. 58].

Топоніміка (принаймні більша частина) північної Донеччини не змінювалася впродовж сто-

літь. Зокрема, гідронім Тор уперше було зафіксовано в літописній оповіді про похід на половців у 1185 р. князя Ігоря Святославовича. На цій річці знаходилося зимовище (вежі) найвпливовішого хана донських половців – Кобяка. Саме в цій місцевості археологи виявили найбільшу кількість їхніх кам'яних статуй. Згідно зі свідченнями Іпатіївського літопису на річці Тор (протікає територією сучасного Слов'янська, впадає в основну притоку Дону – Сіверський Донець) після поразки на річці Каялі (нинішня р. Макатиха) у полоні половців перебував князь Ігор [10, с. 45].

Пояснюють семантику гідроніма Тор на підставі як слов'янських, так і неслов'янських мов. На думку П. Ваденюка, зазначений онім співвіднесений зі слов'янським коренем *-тор* (у словах *торний*, *проторити* тощо), який має семантику руху [3, с. 53]. М. Фасмер вважає, що номени *тор* – *прокладена дорога й торний* – *гладкий, рівний* (українською *тор* – *колія*) мотивують зазначений топонім. А у віддаленій етимологічній ретроспективі з праслов'янським дієсловом **terti* – *терти* мотиватором у такому разі може бути *швидка течія, що розмиває береги* («тертя» води об них), *спричиняє шум води* [13, с. 129]. Проте чимало науковців заперечують слов'янську етимологію, оскільки Тор у XII ст. знаходився далеко від південноруських поселень. Назвати річку саме так могло лише постійне населення. Логічним є тюркське походження, що й засвідчує багато хто з етимологів. Річка ця протікала територією, залюдненою східним об'єднанням половців, а до них тут жили інші тюркські племена. На думку М. Сумцова, гідронім мотивовано етнонімом *торки*, які разом з іншими кочовими племенами тюркських народностей жили у південному степу ще до IX ст. [2, с. 123], а в середині XI ст. перекочували в причорноморські степи. Номінація *торки* (у літописах – *търци*) з тюркської означає *сила, влада*. Торки – це союз племен каратулів, узів (гузів), ковуїв, берендеїв, конничів, турпіїв. У X–XII ст. ці племена були союзниками руських князів у боротьбі з печенігами й половцями.

Поширеною є думка, що твірною основою гідроніма є тюркський прикметник *тар* (*тор*) – *вузький, тісний, тонкий* чи дієслово *тар* – *звужуватися*. У значенні *вузький* лексему *тар* паспортизовано і в половецькій мові, а *тор* – у куманському половецькому діалекті. Таку назву ця притока Сіверського Дінця, ймовірно, отримала тому, що в половецькій гідронімії, власне, Донець міг бути назвою, не збереженою в значенні *широка* (ріка). Гідронім іранського (скіфського) походження

Дон, знаний у слов'ян, міг бути відсутнім у половецькій топонімії. Мотивований у значенні *вузький* він, мабуть, тому що річка була вузькою, порівняно з якоюсь іншою, розташованою неподалік, водоймою, ймовірно, з Доном [8, с. 57]. На думку Є. Отіна, первинний онім *Тар*, напевно, був складником етноніма *тарголове* (множина), зафіксованого в Іпатіївському літописі: «Игоря же бяхуть яли Тарголове мужь именемь Чилбоук...». Тарголове (н. в. мн.) із флексією *-ове* – це назва якогось племені з союзу східних половців, які кочували берегом річки Таргол (з татарської *тар* – *вузька* й *гол* – *ріка*). У процесі засвоєння слов'янами нечіткого половецького *Тар* з лабіалізованим *a* могло відбутися наближення до *o*, тобто *Тор* [9, с. 138]. Поширеною є думка, що Тор мав ще іншу назву з основою *сал* (*саль-*, *сол-*). Імовірно, це був слов'янський варіант, Салница чи Сольница зустрічається в Іпатіївському літописі [10, с. 53].

Раніше було досить поширеним явищем номінувати урочища, відповідно, й поселення, які на них виникали, на підставі гідроніма. Так, відомою є назва урочища Тор (біля річки Тор), де знаходилися Торські соляні озера. На місці зазначеного урочища виникло поселення Тор (Соляний). Хоч у 1784 р. воно було перейменоване на Слов'янськ, проте ще наприкінці XVIII–XIX ст. фортецю Слов'янськ неофіційно продовжували називати Тором. Отже, ойконім Тор утворився завдяки топонімній метонімії без словотвірного дооформлення нової географічної назви. Пізніше відбулося розподібнення гідроніма й ойконіма завдяки додаванню до першого суфікса *-ець*. Аби запобігти омонімії, давня форма *Тор* із часом закріплюється як назва міста й урочища, а ріку починають номінувати Торцем, її вже не сприймали як похідну від Тору (як і Донець від Дону). Аналогічне явище дисиміляції омонімічних гідронімів та ойконімів, утворених внаслідок контактного перенесення, наявне в топонімії Слобожанщини, зокрема Ізюм → р. Ізюмець (раніше р. Ізюм); Орел → Орлик (раніше р. Орел), Бахмут → р. Бахмутка (раніше р. Бахмут) тощо.

Наприкінці XVI ст. – у першій половині XVIII ст. ще зберігалася давня назва, яку десь у середині століття було ускладнено диференційним означенням *Казенний* + *Торець*. Такий гідронім почав функціонувати відтоді, коли після розв'язання суперечки між слобідськими й донськими козаками за володіння соляними промислами Петро I їх віддав «на користь казни», тому цю частину басейну ріки почали номінувати Казенним Торцем, а пізніше – й усю річку. В тек-

стовому описі «Книга Большому чертежу» Тор називали Тором (як праву притоку Сіверського Дінця), а ту, що в неї впадала, називали Торцем, тобто маленьким Тором (сучасний Сухий Торець).

Давня основа гідроніма Тор стала підґрунтям для номінування кількох сучасних населених пунктів, розташованих у заплаві річки, зокрема селищ Красноторівка, Верхньоторецьке, села Торецьке, міста Краматорськ тощо. Твірну основу останнього ойконіма утворено від словосполучення *крома Торова* (ймовірно, мотивоване назвою урочища) – Крома Торская, тобто кордон по річці Тор, торська межа. У розмовному російському мовленні лексема *крома* (літер. кромка) має семантику *кінець, межа, кордон*; українською – *стіна* (перегородка). Тор часто був орієнтиром визначення кордонів Російської держави наприкінці XVII – на початку XVIII ст., зокрема Ізюмське укріплення для захисту соляних промислів на річці Тор від кримських татар, а також Святогірський монастир та Маяцьке містечко, розташовані праворуч, на кримському боці Сіверського Дінця. Дон і Донець номінували скіфи або їхні нащадки, алани – іранськомовні племена сарматського походження. Вони будьяку рухому воду, зокрема й річки, називали *дон*, а вже слов'янські етноси додали суфікс *-ець*, тобто Донець – це малий Дон, який вище від Азова впадає у великий Дон.

Як засвідчують археологічні матеріали, значна частина басейну Сіверського Дінця була залюднена вже до кінця палеоліту, зокрема, добре знаною є Минієвська стоянка неподалік с. Богородичне Слов'янського району, що належить до Мадленської епохи палеоліту. За часів енеоліту відбулося культурне відокремлення басейну Сіверського Дінця від Центральної України. Якщо в басейнах Дніпра, Ворскли й на північному сході розвивалася трипільська культура (переважно землеробська), то в басейні Сіверського Дінця – давньоамна (переважно скотарська). Від VII ст. до н. е. (бронзова доба) увесь басейн Сіверського Дінця був скіфською територією [5].

Гідронімне означення Сіверський походить від назви слов'янського племені сіверян (сівери), на землях яких брала початок ріка. Сіверяни – один зі східнослов'янських племінних союзів, який у другій половині IX ст. разом із полянами утворив Київську Русь. Від лексеми *сіверяни* походить і назва Сіверського князівства [13, с. 153]. Етнонім є похідним від старослов'янського апелятива *сьверь*. М. Фасмер залучив до реєстру словника топонім Сьверь з таким поясненням: «...область племені сіве-

рян... недалеко від Чернігова...» [13, с. 589]. Отже, хоронім Сіверська земля є твірною основою гідронімного означення. Від XVI–XVII ст. заселення басейну Сіверського Дінця відбувалося переважно під контролем російської влади. До XVIII ст. ріка відігравала роль захисної лінії від кочівників із південного сходу. Кожне місто, засноване біля цієї водойми, повинне було будувати захисні споруди за планами, затвердженими у Москві. Після завоювання Криму захисна функція річки послабилася, важливішими стали економічні проблеми, зокрема спорудження водяних млинів. Млинові греблі остаточно призвели до припинення судноплавства на Сіверському Дінці.

На правому березі Сіверського Дінця розташовані Святі гори (історична назва узвишся з крейдових відкладів), документальну інформацію про які наведено в руських літописах, зокрема Львівському (1547 р.) і Лебедівському (1554 р.). Гори названі Святими, тому що там здавна у крейдових печерах-келіях селилися ченці, а пізніше виник і монастир, який був і фортецею. «Перша документальна звітка про Святогірський монастир, – як зазначає Д. Багалій, – датується 1624 р., коли ігумен Симеон з братією отримав царську грамоту і ругу в Белгороді» [2, с. 36]. Засновниками монастиря, ймовірно, були українські ченці з-за Дніпра або Гетьманщини. Територію навколо Святих гір називали Святогір'ям, а сформований у XX ст. санаторний комплекс – Святогірським. З огляду на те, що курорт у 1964 р. набув статусу міста районного підпорядкування (Слов'янськ), його перейменували на Слов'яногірськ. Компонент *-гірськ* міг бути мотивованим як лексемою *гора (гори)*, так і *город* (зрусифікований варіант). Наразі було створено гібридний ойконім, своєрідний «пам'ятник» епохи постійних ідеологізованих перейменувань і «топонімного волюнтаризму». В «Топонімічному словнику-довіднику УРСР» за редакцією М. Янка наведено некоректну етимологію ойконіма: «Місто на Слов'янських горах» [14, с. 136], оскільки жодних «слов'янських» гір у цій місцевості ніколи не було. У 2003 р. місту було повернено історично вмотивовану назву Святогірськ, а монастирю надано статус лаври.

Отже, словотвірна модель, за якою відбулося продукування назви міста, є поширеною в топоніміці регіону. Двослівний ойконім, транстопонімізуючись, зазнав структурних змін (втрати флексії, яку замінено на інтерфікс), а потім способом основоскладання, який супроводжує суфіксальна деривація (додавання продуктив-

ного у слов'янській ойконімії суфікса *-к-*), було утворено композитну топонімну лексему: Святі гори → Святогірськ; аналогічно були утворені Сіверський Донець → Сіверодонецьк; Сухий Ізюмець → Сухоізюмецьк, Верхній Торець → Верхньоторецьк тощо.

Значна кількість назв міст і сіл Південної Слобожанщини утворена внаслідок топонімної метонімії. Зокрема, назва села Макатиха мотивована назвою річки, на березі якої воно розташоване. Не зовсім з'ясованою є етимологія гідроніма. Відомі кілька версій: 1) у тюркській мові лексема *макати* (*макатир*) має семантику *богатири* (*велетень*), *герой*. На думку М. Гетманця, тюркський номен *Макати* разом з іменником жіночого роду *річка* утворив назву Макатиха [4, с. 28]; 2) лінгвісти констатують, що кочівники номінували ріки іменами ханів, тому Макатиха може бути мотивована ім'ям Макатир (Бохатур), оскільки в басейнах річок Тор і майже вже пересохлої сучасної Макатихи (давньої Каяли) під час археологічних розкопок було виявлено неабияку кількість половецьких поховань, зокрема й ханських, та кам'яних статуй, які, можливо, і є тими богатирями-героями, спорудженими на берегах Макатихи. На думку дослідників, поразки князь Ігор зазнав саме на річці Каялі. Вперше номінації гідронімів Гола Долина й Макатиха як місце битви русичів із половцями були оприлюднені відомим археологом-краєзнавцем М. Сибилевим у 1943 р. На підставі історичних, географічних, лінгвістичних й археологічних досліджень науковці стверджують, що події «Слова...» відбувалися між Ізюмом і Слов'янськом, річка Сюурлій – це сучасна Гола Долина (*Сюурлій* з тюркської – *вода, яка розливається, летить*, що відповідає гідроніму Гола Долина), а Макатиха – це колишня Каяла. На думку Є. Отіна, внутрішня форма *Каяла* досить звичайна для тюркської гідронімії, «ординарна» (від *kaja* – скеля, *kajaly* – скелестий) [10, с. 46]. Гідрологи довели, що на берегах Макатихи ще на початку ХХ ст. були скелі, які мешканці зруйнували в процесі господарської діяльності. Наразі матеріали гідрології, військової історії, археології, лінгвістики уможливають уподібнення Каяли з сучасною Макатихою. Отже, гідроніми Тор і Донець зберегли давні назви, а Сюурлій і Каяла – ні, чому, ймовірно, посприяли монголо-татари.

Найменування урочища Маяк (Маяцьке) є мотиватором ойконіма Маяки (славнозвісного Маяцького городища – демонстранта давньої культури, стародавнього зруйнованого

поселення). Назва урочища на правому березі Сіверського Дінця походить від апелятива *маяк* – «*сторожова вартя*», де знаходилося певне пристосування для передачі сигналів небезпеки завдяки визначеним знакам: розмахуванню, качанню чогось, махам руками, або за допомогою маяка, вогню, диму тощо» [10, с. 55]. У документах 60-х рр. XVII ст. трапляється інформація про урочище Маяк і Маяцьке озеро, біля якого було наказано побудувати містечко – укріплене поселення (фортецю) [2, с. 131]. Пізніше топонім Маяцьке містечко зазнав структурно-граматичних ойконімічних змін, зокрема зрощення в одне слово – універсализація, полегшене тим, що ойконім *Маяк* утворено завдяки метонімії та додаванню закінчення множини як словотвірною засобу: Маяцьке містечко → Маяки. Такий процес завершився рухомим наголосом (з останнього складу на перший), унаслідок чого відбулося розподібнення з відповідним апелятивом.

Найстійкішими до перейменування виявилися гідроніми й ороніми Слов'янська, зокрема, такою словоформою є назва гори Карачун, біля підніжжя якої протікає Сухий Торець. Всі науковці одностайні щодо тюркського походження зазначеної власної назви, а семантику тлумачать по-різному: 1) Карачун походить від *караучі* – *той, хто дивиться вперед, дозорний* [11, с. 24]; 2) Караджун означає *чорний сокіл*. Буквосполучення *дж* у народному мовленні замінили на *ч* [7, с. 18]; 3) поширеною є версія, за якою назву гори перекладають як «чорна смерть», саме таку версію зображено і в легендах. Цей топонім мотивовано, ймовірно, тим, що зручне розташування гори допомагало першим поселенцям захищатися від ворогів. Пізніше на горі перебували козацькі дозори.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Топоніміка Південної Слобожанщини є архаїчним й усталеним пластом лексики, де зафіксовано не лише інформацію про певну місцевість, а й історичні, етногеографічні, культурні й ментальні ознаки народностей, які тут проживали. За походженням така тематична група належить до найдавніших прошарків. Гідроніми досліджуваного регіону виокремлюються усталеною граматичною формою, семантикою і насамперед мотивованістю. Значна кількість таких мовних одиниць є тюркськими за походженням. Вважаємо перспективними дослідження топонімів окресленої території, вони сприятимуть подальшому вивченню ономастичному України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ананьева Н. История и диалектология польского языка. Москва : Издательство МГУ, 1994. 301 с.
2. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків : Дельта, 1990. 256 с.
3. Ваденюк П. Где нужно искать ту реку, на которой 1 мая 1185 г. был разбит Игорь Святославич Новгород-Северский и которая названа Каялой? *Труды 3-го археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г.* В 2 т. Т. 2. Киев, 1878. С. 51–58.
4. Гетманец М. Тайна реки Каялы («Слово о полку Игореве»). Харьков : Вища школа, 1982. 132 с.
5. Лавров П. Історія Південно-Східної України. Київ : МП «Слово», 1992. 299 с.
6. Михальчук О. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 29–35.
7. Овчаренко І. Слов'янський сокіл. Історичний нарис / Національна спілка письменників України. «Донбас». Донецьк, 2004. С. 18.
8. Отин Е. Дон и Донец. *Востокукраинский лингвистический сборник*. Донецк : ДонГУ. Вып. 1. С. 55–62.
9. Отин Е. Избранные работы. Донецк : Донеччина, 1997. 470 с.
10. Отин Е. Из топонимии Славянского района. *Слово и время* : сборник научно-методических статей в честь профессора О.Е. Ольшанского. Славянск : СГПИ, 1997. С. 41–57.
11. Скрипник В. Нариси з історії міста-курорту. Слов'янськ : ТОВ «Видавництво «Друкарський двір», 2015. 87 с.
12. Ткаченко Е. Взаимодействие гидронимов и ойконимов (в бассейне реки Казенный Торец). *Філологічні студії*. Донецьк : Дон ДУ, 2003. С. 58–62.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 3. Москва : Прогресс, 1987. 831 с.
14. Янко М. Топонімічний словник-довідник УРСР. Київ : Радянська школа, 1973. 179 с.

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

UDC 81'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.5>

FUNCTIONAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE EPITHET IN MODERN PROSE OF GREAT BRITAIN (BASED ON PAULA HAWKINS' NOVEL *THE GIRL ON THE TRAIN*)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕПІТЕТА В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (ЗА МОТИВАМИ РОМАНУ ПОЛІ ГОУКІНЗ «ДІВЧИНА У ПОТЯГУ»)

Kuts M.O.,

*orcid.org/0000-0001-9419-5926**Candidate of Pedagogical Sciences,**Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies and Social and Legal Disciplines
Mykhailo Tuhon-Baranovsky Donetsk National University of Economics and Trade*

Uholkova M.I.,

*orcid.org/0000-0001-5822-9631**Second-year Student of the Faculty of Philology**Educational and Scientific Institute of Economics, Management and Administration Of
Mykhailo Tuhon-Baranovsky Donetsk National University of Economics and Trade*

The article reflects the linguistic and stylistic analysis and the functional and stylistic characteristics of the epithet of modern British prose on the example of the novel "The Girl on the Train" by Paul Hawkins in terms of its emotional significance and colour. A consistent analysis of the functional and stylistic characteristics of the epithet as a verbal artistic means of modern English. The author of the article considered the interpretation of the epithet and compared several classifications of epithets. Also, the characteristic of the epithet as a stylistic device was formed and the functional features of the epithet in modern English were determined.

The problem raised in the article and the analysis of theoretical material on the epithet showed that all the authors, characterizing the epithet, highlight its main feature: it is the figurative definition of the subject. The epithet is always subjective. It embodies the uniqueness of the worldview inherent in the individual.

Despite the fact that the epithet as a traditional method of stylistics has long taken a strong place in various studies of artistic speech, a common, complete theory of the epithet, according to many authors, still does not exist. This term is still used by researchers in different senses, i.e. in the narrow and broad senses, which are considered and compared in the article.

The stylistic function of epithets is that they allow to show the subject of the image from the unexpected side, individualize a feature, evoke a certain attitude to the depicted.

Also, with the help of epithets a special subtlety, expressiveness, depth is achieved. The construction of the epithet is usually elementary. This is an adjective + a noun. The epithet in the text is usually found in the postposition, after the conditioned word.

In modern English, the expressiveness of the epithet has also increased due to transposition; occasional functioning of a phrase or sentence as a complete formation, graphically, intonationally and syntactically similar word.

Accurate translation of epithets will give the language a direct character. However, stylistic and semantic errors that reduce the quality of translation should be avoided.

Key words: functional and stylistic characteristics, epithet, prose, figurative meaning, text, linguistic analysis, stylistic analysis, language tools, functional style.

У статті віддзеркалено проведений лінгвостилістичний аналіз і відображено функціонально-стилістичні характеристики епітета сучасної прози Великої Британії на прикладі роману «Дівчина у потягу» письменниці Полі Гоукінз із точки зору його емоційної значущості й забарвленості. Здійснено послідовний аналіз функціонально-стилістичних характеристик епітета як словесного художнього засобу сучасної англійської мови. Автором статті розглянуто трактування епітета та порівняно декілька класифікацій епітетів. Також сформовано характеристику епітета як стилістичному прийому й визначено функціональні особливості епітета в сучасній англійській мові.

Проблема, порушена в статті, й аналіз теоретичного матеріалу з епітета показав, що всі автори, характеризуючи епітет, виділяють його головну ознаку: це власне образне визначення предмета. Епітет завжди суб'єктивний. У ньому втілюється унікальність світоглядання, властивого особистості.

Незважаючи на те що епітет як традиційний прийом стилістики здавна зайняв міцне місце в різних дослідженнях художнього мовлення, загальноприйнятої, закінченої теорії епітета, за справедливим зауваженням багатьох авторів, усе ж поки не існує. Цей термін використовується до сих пір дослідниками в різних сенсах, тобто у вузькому й широкому розумінні, які розглянуто та порівняно в статті.

Стилістична функція епітетів полягає в тому, що вони дають змогу показати предмет зображення з несподіваного боку, індивідуалізують якусь ознаку, викликають певне ставлення до зображуваного.

Також за допомогою епітетів досягається особлива тонкість, виразність, глибина. Конструкція епітета зазвичай елементарна. Це прикметник + іменник. Епітет у тексті зазвичай виявляється в постпозиції, після обумовленого слова.

У сучасній англійській мові експресивність епітета збільшується також за рахунок транспозиції; оказіонального функціонування словосполучення або речення як цільнооформленого утворення, графічно, інтонаційно та синтаксично уподібненого слову.

Влучний переклад епітетів надасть мові безпосереднього характеру. Проте варто уникати стилістичних і смислових помилок, що знижують якість перекладу.

Ключові слова: функціонально-стилістичні характеристики, епітет, проза, образне значення, текст, лінгвістичний аналіз, стилістичний аналіз, мовні засоби, функціональний стиль.

Introduction. Many linguists all over the world have devoted researches to the theoretical development of the definition of the epithet and its role in the structure of the literary text. Among the scholars who paid considerable attention to the study of stylistic meaning and aesthetic functions of the epithet are I. Arnold, I. Astakhov, L. Bobyleva, F. Buslaev, O. Veselovsky, V. Vinogradov, G. Gelfandbein, A. Gornfeld, V. Zhirmunskyi, M. Lomonosov, L. Ozerov, V. Pautinskaia, G. Pospelov, O. Potebnia, M. Rybnikova, L. Timofeev, B. Tomashevskiy.

Analysis of recent research and publications. Scientists who have studied epithet in the structure of texts of different styles should be singled out separately. They are L. Bulakhovskiy, N. Burliai, Ye. Hulak, S. Yermolenko, L. Katelina, A. Katsnelson, L. Kachaieva, V. Kovalov, V. Krasnianskiy, A. Lobanov, B. Lukianovskiy, A. Makarov, V. Malakhovskiy, O. Onipko, L. Pustovit, N. Rudnieva, N. Solohub, M. Sniehyrov, L. Stavyska, A. Chycherin and others. The psychological aspects of tropes research also deserve attention. Among them there are works by L. Lysychenko, S. Hryhoruk, T. Kovalova.

In the scientific literature so far no final opinion has been formed on the criteria for distinguishing between epithet and logical definition. On the one hand, researchers distinguish between these two categories, emphasizing the emotionality, sensuality of the first (F. Buslaev, B. Tomashevskiy, L. Bobyleva, O. Akhmanova, V. Zhirmunskyi, O. Bandura, M. Rybnikova). Others consider an epithet any meaning that expresses the logical-subjective or subjective-emotional characteristics of the concept, i.e. in a broad sense the epithet distinguishes the object of thought and calls its inherent feature, and in the narrow – acquires imagery, originality and infrequent individual use (I. Astakhov, N. Tarasenko, L. Tymofeev, D. Nytchenko, S. Bybyk, S. Yermolenko, L. Pustovit).

O. Potebnia called the logical definition a prosaic epithet, and the artistic definition he called a poetic epithet. The criterion for differentiation, according to O. Potebnia, is a change in the semantic scope of the concept. Its reduction is the main feature of the prosaic epithet, where the selection of one of the features of the concept is its identification and does not reduce the volume [9, p. 215].

V. Zhirmunskyi denied the expediency of distinguishing between epithet and logical definition. He notes that the epithets used in the narrow and broad sense “contain a logically necessary limitation of concepts” [11, p. 37]. Thus, “the boundary between them and the so-called logical definitions loses its former clarity” [11, p. 357]. I. Astakhov did not recognize such a division, pointing to the impossibility of drawing a clear line between these two concepts [12, p. 102].

V. Zhirmunskyi, describing the evolution of the term “epithet”, notes that in the poetic practice of French classicism of the seventeenth and eighteenth centuries. poetic meaning was usually an epithet in the ancient, narrow sense of the word, “romantic style reform in France and England was directed largely against traditional ornamental epithets. Romanticism for the first time fundamentally justifies the individual point of view and individual use of the word” [11, p. 358–359]. The XIX century gives impetus to the expansion of the “epithet” term usage, while using it in the narrow sense [11, p. 360].

T. Onoprienko emphasizes the functional significance of the epithet, considering the figurative meaning “first trope”. The linguist notes that “the concept as the highest form of reflection of the world in consciousness, enshrined in the material language form of expression, develops through the disclosure, discovery of signs, properties of various objects and phenomena” [18, p. 9].

Setting objectives. The main problems of epithet study are identified as following ones:

1. In the scientific literature to determine the epithet criteria for distinguishing it from the logical definition has not been developed, which complicates the analysis process.

2. When studying the semantics of an epithet, it should be remembered that it is a contextually related component of the syntagm.

3. When classifying an epithet, its interaction with other tropes and the structure of the epithet syntagm are not always taken into account. It is important to divide epithet combinations into those where the epithet is an independent carrier of meaning, and those where it is subordinated to other paths, including metaphor and metonymy.

The theory of tropes has in its arsenal the doctrine of two ways of expressing a sign (autologous and metalogous). The autologous method involves the use of words in the direct nominative sense, and metalogous allows the use of words in both literal and figurative meanings, T. Onoprienko concludes that all tropes, including the epithet, “by their nature are metalogous nominations” [18, p. 13]. Obviously, this criterion can be considered decisive in the division of meanings into logical and figurative, which is an epithet. Thus, in poetic language, where the definition harmoniously synthesizes direct nominative and connotative meaning, it will be an epithet.

An epithet is an ancient figurative means of speech. A. Veselovskyi noted that the history of the epithet is the history of poetic style and not only style, but also poetic consciousness; the whole history of taste and style in its evolution from the ideas of useful and desirable to the vision of the concept of beauty [3, p. 301]. Most researchers define the epithet as an artistic definition, emphasizing its figurative and aesthetic function.

The term itself comes from the Greek *epitheton*. Its purpose has always been to characterize an object or phenomenon, highlighting their qualities. The epithet gives them additional objective or subjective, real or unreal properties, expanding the meaning of the word to which it belongs.

There are many interpretations of the epithet in the linguistic literature. Thus, the authors of the dictionary of linguistic terms D. Hanych and I. Oliinyk give the following definition: “An epithet is one of the main paths, an artistic figurative definition that emphasizes a characteristic feature, a defining quality of an object, concept, action. Most often epithets are adjectives, in a broad sense epithets are nouns-adjectives, as well as adverbs that metaphorically explain the verb” [17, p. 76].

In the manual “Stylistics” edited by M. Matsko epithet is considered as a verbal artistic means, artis-

tic figurative meaning that emphasizes the characteristic feature, the defining quality of the phenomenon, object, concept of action [13, p. 338]. A similar definition of this term is given by O. Kulbabska and O. Kardashchuk: “artistic, aesthetically-marked definition, which is constantly at the distribution, semantically realizes attributive meanings and grammatically differently expressed” [9, p. 257].

R. Zorivchak also considers the epithet as a stylistic device based on the relationship between the emotional and logical meaning of the word. From the usual definition (or the circumstances of the mode of action, when it comes to epithets expressed by adverbs) epithet differs figurative and, thus, expressive meaning [1, p. 63].

I. Kochan emphasizes that an epithet is a lexical-syntactic trope, as it serves as a definition or circumstance, not necessarily used figuratively, but necessarily with existing emotional or expressive connotations, through which authors express their attitude to things around them [4, p. 106].

The most complete, in our opinion, interpretation of this concept is given by O. Selivanova: “An epithet is a stylistic figure, a trope that is a definition or circumstance in a sentence as an attribute of an object, action, state and is characterized by high emotional and expressive charge, value and imagery. The epithet has a metaphorical or metonymic nature. In a broad sense, the epithet is not only a metaphor or metonymy, but also any emotional and evaluative attribute” [19, p. 145].

The activity of the use of epithets varies from era to era, the attitude to the same definitions changes over time. It is possible to highlight such epithets as antique, classic, romantic and realistic ones.

Results. In modern philology, the most complete classifications of epithets, represented in the works of V. Moskvyn and T. Onopriienko. These researchers take into account the positive experience of predecessors in creating classification systems of epithets and make the necessary, in their opinion, changes and additions.

V. Moskvyn proposes to classify epithets according to the method of designating the corresponding feature (metaphorical – a cloud of gold, bottomless sky, metonymic – suede walking, scratching gaze), semantic parameters (color, evaluation), structure (simple, complex), the level of language acquisition (colloquial, individual-authorial), by the stability of connections with the denoted word (free, permanent; a separate variety-antonomasia), by stylistic color (conversational, newspaper, book, poetic, folk, poetic, folklore), by quantitative characteristics (chain of epithets, fork, triplet), in combination

with figures of repetition (tautological, through). In the classification of V. Moskvina it feels the desire to fully define the system of diverse parameters, which can be used to distinguish epithets not only in artistic speech, but also in other speech styles [11, p. 28–29].

According to research held by T. Onoprienko, the tendency to divide epithets into two main categories is quite clear. The first of them includes usual (average, traditional) epithets, the second – not usual, occasional. I. Halperin and L. Tursunova designate these categories with such terms as associative and non-associative epithets. The second term, however, is unfortunate because non-associative epithets do not exist at all. Any epithet arises on the basis of a certain association [13, p. 1].

Thus, there are epithets simple, complex, visual, auditory, olfactory, picturesque, psychological. The content of epithets is divided into pictorial or descriptive and lyrical. The lyrical epithets have an evaluative element.

Discussion. In our research we have used two classifications which complement one another. We have used the Epithets classification developed by I. Galperin, according to which there are simple, compound, phrase, string or chain and reversed epithets. Also we have used the Epithets classification developed by V. Kukharenko, which includes among others pair and two-step epithets.

We have read and analysed Paula Hawkins' novel *The Girl on the Train* and have found the following examples of all types of epithets.

1. *Simple epithets*: overactive imagination, lonesome shoe, beautiful sunshine, cloudless skies, comphorting rhythm, familiar faces; evening sunshsine; opposite direction, rose bushes; bulging belly; fashion industry; enormous canvas;

2. *Compound epithets*: light-blue cloth, dirty white shirt, never-ending engineering works; tiny bird-woman; pale-skinned; open-mouthed in admiration; small but cutting-edge gallery; leaden-legged road; short-liver carrer; ex-wife's things;

3. *Phrase epithets*: moving at a brisk jogger's pace, blonde hair cropped short; out-of-town Tesco; early to mid-thirties woman; dark hair, greying at the temples; silver watch with a large face; mid-thirties man; the getting-to-know-you stuff; nails digging into my palms; tears stinging my eyes; soon-to-be-homeless alcoholic; test-the-waters email; wrapped-up-in-hate; out-of-body experience;

4. *String or chain of epithets*: ancient, decrepit, beset with signaling problems; strong, bitter gin and tonic; a Victorian semi, two storeys high, overlooking a narrow, well-tended garden; filthy, low-slung concrete building; this man is taller, slender, darker; urgent, cheerful business; dark, oval impressions;

5. *Reversed epithets*: the upstairs bedroom (beige, with a dark-blue print); the sky is an insolent blank, pale, watery blue; he's handsome in a British film star kind of way; pretty and carefree as she is; as har das pebble, smooth and obstinate; the pain sharp and hot; their faces blank;

6. *Pair epithets*: scrubby little wood; dustier and more forlorn; bright print dress; suited and booted; smaller and paler; green and cold garden; dark honey skin; long and delicate fingers;

7. *Two-step epithets*: incongruously joyful and upbeat song, secret hidden beaches; fragrantly, aggressive happy; blissfully happy and utterly wreched; uncomfortably tight; too deliciously warm and lazy; pretty coloured house [24].

Thus, in literary texts epithets are a means of figurative thinking, individual author's perception of action. The main function of epithets in the studied novel is to evoke in the reader's imagination certain bright pictures, to emotionally influence the reader. The combination of epithets with other artistic and stylistic means enhances the expressive sound of the text, accumulating modal and authorial connotations. Artistic definitions enhance the expressive potential of nominations, allow to convey one or another assessment of the object and contribute to the tropeization and, consequently, the aestheticization of the artistic text.

REFERENCES:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Москва, 2002. 384 с.
2. Бархударов Л.С. Тетради переводчика. *Международные отношения*. 1974. № 1. С. 234.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. *Международные отношения*. 1975. № 11. С. 240.
4. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Москва, 1989. 256 с.
5. Волковинський О.С. Алітераційні епітети в ранній ліриці В. Кобилянського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 60.
6. Волковинський О.С. Епітет як носій та елемент стилю. URL: <http://www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/Visnyk21/articles/37Volkovynskyi.pdf> (дата звернення: 05.12.2021).
7. Волковинський О.С. Поетика епітета: пролегомени до теми. *Біблія і культура*. 2009. № 11. С. 43.
8. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва, 1958. 459 с.
9. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. Москва, 1981. 434 с.
10. Горнфельд А.Г. Эпитет. *Вопросы теории и психологии творчества* / ред. Б.А. Лезин. Харьков, 1911. С. 54.

11. Гуревич В.В. English Stylistics. Стилистика английского языка. Москва, 2008. С. 72.
12. Еремина В.И. Метафорический эпитет. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка.* 1967. Т. 26. Вып. 2. С. 144–152.
13. Жирмунский В.М. К вопросу об эпитете. Памяти П.Н. Сакулина. Москва, 1931. С. 54.
14. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Ленинград, 1977. 423 с.
15. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Москва, 1988. С. 46.
16. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ, 2007. 751 с.
17. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови : підручник / за ред. Л.І. Мацько. Київ, 2003. 462 с.
18. Онопрієнко Т.М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2002. 21с.
19. Пелевина Н.Ф. Стилистический анализ художественного текста. Москва, 1980. 272 с.
20. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва, 2003. 232 с.
21. Тимофеев Л.И., Венгров М.П. Краткий словарь литературоведческих терминов. Москва, 1963. 376 с.
22. Федоров А.В. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. Москва, 1981. 312 с.
23. Golding W. Inheritors. New York : Harvest Books, 1988. 145 pg.
24. Hawkins P. The girl on the train. London : Doubleday, 2015. 319 pg.
25. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat (To Say Nothing of the Dog). London, 1889. 186 pg.
26. Transformations of lexical units in the process of translation. URL: <http://waucondastore.com/transformations-lexical-units-process-translation/> (дата звернення: 05.12.2021).
27. Stylistic Devices, Study Stylistic Devices Online URL: <http://estylitics.blogspot.com/2012/05/epithet-as-stylistic-device.html> (дата звернення: 05.12.2021).
28. Епітети у творах Василя Симоненка. Бродобро URL: <https://litra.bobrodobro.ru/2032> (дата звернення: 05.12.2021).

УДК 811.111:81'1 + 821 111 (73)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.6>

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕЙЗАЖНИХ ОПИСІВ У РОМАНІ Т. МАЙН РІДА «THE HEADLESS HORSEMAN»

STYLISTIC PECULIARITIES OF LANDSCAPE DESCRIPTIONS IN T. MAYNE REID'S NOVEL "THE HEADLESS HORSEMAN"

Лук'янченко І.О.,

orcid.org/0000-0003-4762-0736

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології та методики

викладання іноземних мов

*Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»*

Герделеску М.О.,

студентка II курсу факультету іноземних мов

*Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»*

Стаття присвячена висвітленню стилістичних особливостей описів природи в контексті вивчення ідіостилю Т. Майн Ріда, автора багатьох романів пригодницького жанру. Метою дослідження є вивчення експресивно-стилістичної специфіки пейзажних описів у його романі «The Headless Horseman». Цей роман належить до любовно-авантюрних пригодницьких романів письменника, є одним із його найвідоміших творів 1865–1866 рр., коли його ідіостиль можна вважати повністю сформованим. Описи природи Т. Майн Ріда мають великий пізнавальний та емоційно-естетичний потенціал, який реалізується через палітру різноманітних стилістичних засобів. Багатство арсеналу стилістичних прийомів, до яких вдається письменник у пейзажних замальовках, дає змогу йому створити в уяві читача яскраві образи ландшафтів і дикої природи Техасу. До стилістичних констант ідіостилю Майн Ріда належать на фонетичному рівні – ономатопея; на лексичному – епітет, метафора, метафоричний перифраз, образне порівняння, гіпербола й алюзія; на синтаксичному – інверсія, ретардація, відокремлення, перерахування,

паралельні конструкції, стилістичний повтор. Атрибутами мовно-художнього мислення письменника є розгорнута метафора та розгорнуте порівняння, акцентуація кольору за допомогою епітетів-копоративів, оригінальні та несподівані порівняльні епітети. Багата палітра оригінальних стилістичних прийомів різних рівнів репрезентована в гетерогенних стилістичних конвергенціях змішаного типу, що є домінуючим типом стилістичної конвергенції в пейзажних описах літератора. В описах природи Майн Ріда відображається як індивідуальність його мовно-художнього мислення, так і тенденції, що панують у літературній течії романтизму/неоромантизму, – деталізація, повага до природи й різноманітність образних засобів, які в процесі мовної реалізації розкривають індивідуально-авторський світогляд. У пейзажних замальовках письменника відображено його життєвий досвід та особливості світогляду, а також специфіка пригодницького жанру, що робить їх і реалістичними, і романтичними.

Ключові слова: ідіостиль, стилістичні прийоми, природа, пейзажні описи, індивідуально-авторський світогляд.

The article focuses on stylistic means in landscape descriptions within the individual style of T. Mayne Reid as a representative of adventure genre in literature. The aim of the research is to study the expressive-stylistic specificity of landscape descriptions in his novel "The Headless Horseman". This novel is one of the writer's love-adventure novels and is one of his most famous works written in 1865–1866 when his individual style can be considered fully formed. T. Mayne Reid's nature descriptions have a great cognitive and emotional-aesthetic potential which is realized through the variety of stylistic devices. The rich inventory of stylistic devices that Maine Reed uses in his nature descriptions allows him to create in the reader's imagination vivid images of Texas landscapes and wildlife. The constants of Maine Reed's individual style, realized in his nature descriptions, include onomatopoeia on the phonetic level; epithet, metaphor, metaphorical periphrasis, simile, hyperbole and allusion on the lexical level; inversion, suspense, detachment, enumeration, parallel constructions, stylistic repetition on the syntactical level. The preferences of Maine Reed's individual style are extended metaphor and extended simile, accentuation on colour through colour epithets, original and unexpected comparative epithets. A rich palette of original stylistic devices of different levels is represented in heterogeneous stylistic convergences of mixed type, which is the dominant type of stylistic convergence in the writer's verbal landscapes. The study makes it possible to state that Mayne Reid's nature descriptions partially conform to the traditions of the romantic/neoromantic literature in creating verbal landscapes – they are detailed, the respect for nature and the variety of figurative means, which in the process of language implementation reveal the individual-author's outlook, are observed. At the same time, his life experience and peculiarities of worldview as well as specificity of adventure genre reflected in the author's landscapes make them both realistic and romantic.

Key words: individual style, stylistic devices, nature, landscape descriptions, author's individual worldview.

Постановка проблеми. У контексті антропоцентричного напрямку сучасних лінгвістичних досліджень значно активізувалася увага науковців до вивчення специфіки відображення індивідуально-авторської мовної особистості письменника в його творчому доробку – художньому тексті, специфіки його ідіостилію. У межах згаданої проблематики вчені звертаються до аналізу пейзажних описів (далі – ПО), які вважають «фрагментом мовної картини світу» [1, с. 166] літератора, що є маркером його мовно-художньої системи, оскільки в них «відображаються й переплітаються явища лінгвістичного, екстралінгвістичного та стилістичного характеру» [1, с. 166].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу дослідників привертають ПО як репрезентація авторського бачення природи в аспекті вивчення ідіостилію письменника (Г. Авксентьєва, С. Зеленцова, Л. Карпінська), індивідуальний стиль та образність авторської мови письменника через оцінку провідної текстової одиниці – пейзажу (В. Рябова), лінгвістичні особливості ПО в прозових творах англійськомовних авторів 19–21 ст. (О. Вітрук, Т. Гостєва), мовностилістичний аналіз описів природи як фрагменту етнолінгвістичної картини світу (Н. Майборода) тощо. Незважаючи на змістовні спостереження стосовно стилістичних особливостей ПО у творчості британських романістів 19 ст. (Т. Гостєва, Р. Луценко), що розширюють

наше уявлення про специфіку ідіостилів відомих письменників цього періоду, поза увагою дослідників залишилося вивчення індивідуальних особливостей мовно-художнього мислення Томаса Майн Ріда, відомого британського письменника, автора багатьох романів пригодницького жанру. Важливу роль у розкритті авторського задуму в його пригодницьких романах відіграють реалістично-пізнавальні та романтично-поетичні описи природи. Утім вивчення мовотворчості письменника, зокрема стилістичних особливостей його ПО, є епізодичним (І. Лук'янченко й А. Полнікова, М. Герделеску).

Постановка завдання. У зв'язку з цим мета наукової розвідки полягала в дослідженні експресивно-стилістичної специфіки пейзажних описів у романі Т. Майн Ріда «The Headless Horseman». Цей роман належить до любовно-авантюрних пригодницьких романів письменника, є одним із його найвідоміших і найкращих творів 1865–1866 рр., періоду, коли його індивідуальний стиль можна вважати повністю сформованим.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні слідом за Т. Гостєвою розуміємо ПО як «стилістично маркований компонент тексту, який бере участь в інтеграції тексту, здійснює вплив на читача й виконує в художньому творі різні функції залежно від ідіостилію автора, ідейного задуму твору й літературного напрямку» [2, с. 7]. До змістового наповнення поняття включаємо опис світу

природи, як-от: ландшафтів і краєвидів, природних явищ, флори та фауни.

ПО в Майн Ріда різноманітні. Це й реалістично-пізнавальні деталізовані описи живої та неживої природи Техасу, і поетичні, сповнені захопленням письменника дикою природою, яку він репрезентує як ідеальну. Вони можуть бути просто інформуванням читача щодо особливостей місцевості, часу доби або мати емоційно-експресивну забарвленість, реалізовану через стилістичні засоби.

Змальовуючи природу, Майн Рід значну увагу приділяє звуковим образам. Це звуки стихії та звуки поточної води, звуки прерії та джунглів Техасу – дикої природи, що живе своїм життям, яке людина порушує своїм втручанням. Для створення в уяві читача звукового образу письменник часто вдається до ономапої, напр.: дзижчання бджіл “*Huge bees <...> buzz amid the blossoming bushes*” [3, гл. 5]; звук пострілу, що руйнує картину звуків нічного життя дикої природи “<...> the “*spang*” that denotes the discharge of a rifle” [3, гл. 36], що потім продовжується сповнене звуками та голосами тварин “*The tiger cat miauling in the midst of the chapparal, the coyoté howling along its skirts*” [3, гл. 36].

У ПО письменник часто вдається до епітетів, завдяки яким надає характеристику об’єкту чи явищу, реалізуючи своє суб’єктивне бачення. Напр., він так змальовує річку, на березі якої знаходилася асієнда Каса-дель-Корво та на яку виходив сад маєтку “*the edge of the pellucid river, that rolled dreamily by*” [3, гл. 30], за допомогою епітетів настроюючи читача на романтичний лад. Серед розмаїття епітетів, що використовує Майн Рід, відзначимо як найбільш частотні: епітет “*crystal*”, який письменник застосовує, змальовуючи водні об’єкти (напр.: “*The streams <...> are of crystal purity*”, “*the crystal waters of the Leona*”); епітет “*silvery*”, який є частотним в описах нічної природи (напр.: “*the silvery light of the moon*”); епітети “*gigantic*”, “*colossal*”, “*huge*”, до яких письменник звертається, описуючи дерева, що є важливими елементами подій (напр.: “*under the shade of a gigantic pecân tree*”, “*a colossal tree was near, a live oak*”, “*a huge tree overshadowed it*”); епітет “*feathery*”, який письменник застосовує в описі дерев (напр.: “*the feathery fronds of the acacias*”, “*feathery frondage of the mezquit*”); епітет “*shadowy*” є авторською перевагою в описах дерев і в описах грифів (напр.: “*broad shadowy wings*”); епітет “*sombre*” як елемент авторських описів, за допомогою якого Майн Рід викликає певне емоційне ставлення (напр.: “*under the*

sombre shadow of a gigantic cotton-tree”). У ПО письменника переважають поодинокі епітети (за класифікацією В. Кухаренко [4]), подекуди фіксуємо парні.

Серед переваг Майн Ріда епітети зі значною емотивно-експресивною зарядженістю “*the magnificent moon*”, “*the treacherous moon*”, що типові для письменників романтизму, у якому луна є майже обов’язковим елементом нічної зустрічі закоханих, а її світло може розкрити тайну їхньої зустрічі. Так, і в письменника, який, описуючи зустріч закоханих, Луїзи Пойндкестер і Моріса-мустангера, значну увагу приділяє опису природи, що виконує психологічну та семіотичну функції. Утім переважно епітети письменника оригінальні, як-от порівняльні епітети: “*huge wax-like blossoms*”, “*long scissors-like tail*”, “*clawlike thorns of the agave*”.

Характерною особливістю ідіостилю Майн Ріда є багата палітра епітетів-кolorативів. Візуальні образи природи, мінливої та багатобарвної, у письменника вражають і захоплюють своїми кольорами та світловими ефектами, а ефективним засобом творення таких ПО є такі епітети. Частотними є описи ранку й сутінків, для увиразнення яких він звертається до епітетів-кolorативів. Так, напр., чарівною здається картина техаських сутінків, яку увиразнює несподіване кольоропозначення “*purple*”: “*The purple shadows of a Texan twilight were descending upon the earth <...>*” [3, гл. 50]. У главах 80 і 81 письменник так описує ранок, а в главі 31 – нічний час, за допомогою епітетів створюючи в читача певний настрій: “*the blue mist of the morning*”, “*in the hazy light of the morning*” [3, гл. 80], “*in the dim light of the morning*” [3, гл. 81], “<...> *under the steel-grey light of the stars*” [3, гл. 31]. Поетичний опис вечора, коли сідає сонце, який увиразнюють епітети-кolorативи, письменник надає в главі 12: “<...> *when the sun begins to cast rose-coloured rays upon the snow-clad summits of Orizava, Popocatepec, Toluca, and the “Twin Sister”*” [3, гл. 12].

Особливу увагу Майн Рід приділяє опису неба, а епітети-кolorативи, до яких він звертається, несподівані та яскраві, напр.: “*a sky, half sapphire, half turquoise*”, “*the clear sapphire sky*”. Письменник зображує небо в різні часи доби (“*the noonday sun is shedding his beams from a sky of cerulean brightness*”, “*the full round moon rolls clear across a canopy of sapphire*”), за допомогою змін у кольорах неба розказує читачу про наближення бурі (“*the sky – late of cerulean hue – was now of a leaden grey*”). Епітет “*sapphire*” в описах

неба є елементом ідіостилю Майн Ріда. Авторське бачення кольору неба конкретизується через його зіставлення з кольором дорогоцінного каміння – сапфіру, у якому цей колір представлений мовби сконцентровано. Зазначимо, що використання кольоропозначень – відтінків дорогоцінного каміння – додає описам забарвлення піднесеності, урочистості.

Майн Рід не просто в подробицях описує прерії Техасу, у яких розгортається сюжет роману, він оспівує Природу, він захоплений просторами та красою прерії. Так, намагаючись передати читачу те, що бачив сам, письменник за допомогою епітетів-кolorативів увиразнює свій образ, створює просторову перспективу сплітаючи метафори й епітети в єдиний образ: “<...> *where sky and savannah mingle the soft blue of the sapphire with the vivid green of the emerald*” [3, гл. 94], “*the sky stretched down to the prairie – the blue meeting the green in a straight unbroken line*” [3, гл. 82]. Блакитна гама перетікає в зелену, поєднуючи небо і землю в гармонії, змальовуючи в уяві читача відчуття простору.

Для ідіостилю Майн Ріда типовою рисою є висока метафоричність створених ним описів природи. За допомогою оригінальних метафор письменник створює звукові образи (напр.: “*the silent solitudes of the chaparral*”), візуальні (напр.: “*the sky, and at the moon sailing supremely over it*”), температурні (напр.: “*sun, that now in mid-heaven glared down through their gossamer foliage with the fervour of fire itself*”). Часто він удається до змалювання за допомогою метафор світлових ефектів, що можна спостерігати при зміні часу доби, а також в описі просторової перспективи. Напр., Майн Рід так метафорично змальовує час, коли ніч поступається ранку “<...> *that was near morning, when the light of the moon was beginning to mingle with that of the day*” [3, гл. 56], чи початок ранку, акцентуючи переливи світла й кольорів: “*The first rays from a rosy aurora, saluting the flag of Fort Inge, fell with a more subdued light upon an assemblage of objects*” [3, гл. 12], чи просторову перспективу: “<...> *through the dimness of the light, where the moon became misty in the far distance*” [3, гл. 36].

Структурно метафори в ПО письменника як прості, так і розгорнуті (за класифікаціями І. Арнольд [5] та І. Гальперіна [6]). Прості метафори в описах природи надають інформацію про об'єкт, його характеристики (“*commenced disgorging into the glade, with the impetus of an avalanche*”), створюють настрій, атмосферу (“*in the joy of the daylight*”). Утім письменник

тяжіє до складних образів, що реалізується у використанні розгорнутих метафор, які сприяють більшому розкриттю образу, посилюють його вмотивованість, надають образу емоційної забарвленості. Напр., Майн Рід так змальовує нічний час, створюючи єдину картину з декількох взаємопов'язаних простих метафор, кожна з яких доповнює візуальний образ: “*Midnight has arrived, with a moon that assimilates it to morning. Her light illumines the earth; here and there penetrating through the shadowy trees, and flinging broad silvery lists between them*” [3, гл. 44]. Романтичний настрій він створює за допомогою поетичного ПО, до якого вводить метафору: “<...> *not under the tell-tale light of the sun, but in the lone hour of midnight, when but the stars could have been witnesses of their social dereliction*” [3, гл. 31].

Авторські метафори органічно пов'язані з художнім баченням світу Майн Ріда, відображають його мовну картину світу. Знаходячись під впливом течії романтизму в літературі, у ПО письменник ідеалізує дику природу, оспівує в природі гармонію, захоплюється нею. На мовному рівні це реалізується в тому числі через використання метафори-персоніфікації. Напр., у главі 13 він створює живий фон дії, зображує природу в її повній красі – танець промінів сонця на поверхні води: “*Just as the sunbeams began to dance upon the crystal waters of the Leona <...>*” [3, гл. 13]. Вплив романтизму також проявляється в тяжінні Майн Ріда до використання гіперболічної метафори та гіперболи. Так, напр., за допомогою ПО, що представлений гіперболічною метафорою, він додає експресивності й емоціонального напруження епізоду зустрічі закоханих – Луїзи та Моріса, коли вся природа ніби то завмирає: “*The grasshopper amid the green herbage, the cicada on the tree-leaf, the mock-bird on the top of the tall cotton-wood, and the nightjar soaring still higher in the moonlit air, apparently actuated by a simultaneous instinct, ceased to give utterance to their peculiar cries: as though one and all, by their silence, designed to do honour to the sacred ceremony transpiring in their presence!*” [3, гл. 32].

Образність ПО Майн Ріда також забезпечують метафоричні перифрази. Так, напр., диких тварин письменник називає “*the true children of Nature*”, мешканців прерії, що створюють звукову картину її нічного життя, – “*the prairie minstrels*”, койотів – “*the terrified survivors*”, луну – “*the night patroller of the prairie*”.

Ще одним проявом образності, авторського світобачення та стилістичним засобом, до якого звертається Майн Рід в описах, є обра-

зне порівняння. В описах природи письменник використовує образні порівняння переважно для створення візуальних образів – для змалювання деяких особливостей зовнішності тварин, їхнього руху, поведінки, характеру, характерних рис рослин, особливостей ландшафту, що привертають увагу, чи наводячи характеристики природних явищ. Так, напр., порівняння згорілого під час пожежі в прерії листя з кужелю, що без сліду зникає під полум'ям: *“Their light pinnate foliage has disappeared like flax before the flame”* [3, гл. 1]. Утім також Майн Рід звертається до цього стилістичного прийому для створення інших образів, як-от температурних чи звукових. Напр., у главі 36 це звуковий образ – порівняння звуків нічної природи, голосів мешканців прерії з оркестром: *“As to the authoritative wave of the conductor’s baton the orchestra yields instant obedience, so did the prairie minstrels simultaneously take their cue from that abrupt detonation <...>”* [3, гл. 36].

Як рису ідіостилю Майн Ріда відзначимо, що образами-еталонами для порівнянь слугують різноманітні предмети та явища, часто несподівані. Напр., змальовуючи рослину, що росте в цій місцевості, він порівнює її суцвіття над кущами з флагом над фортом *“the Fouquiera splendens overtops the surrounding shrubbery with its spike of resplendent flowers, like a red flag hanging unfolded along its staff”* [3, гл. 5]. Утім превалюють звичні явища, що дає змогу письменнику поєднати в уяві читачів представників і явища природи, незвичайні для читацької аудиторії, на яку спрямована книга, з чимось їм близьким. Це робить образи письменника не тільки яскравими, а й тими, що легко уявити. Часто Майн Рід звертається до порівняння місця дії, як-от прерії, зі сценою. Як ще один частотний образ фіксуємо порівняння листя дерев з вуаллю.

Для ідіостилю Майн Ріда характерно використовувати образні порівняння, що виражені як експліцитно, так й імпліцитно, напр.: *“The alley might have been likened to a strait in the sea: its smooth turfed surface contrasting with the darker foliage of the bordering thickets; as water with dry land”* [3, гл. 36]. Цей образ є складним, а для його реалізації письменник звертається до розгорнутого порівняння, порівнюючи просіку в джунглях з морською протокою. Перше імпліцитне порівняння він розкриває за допомогою детального опису цієї просіки, а цей опис деталізує за допомогою ще одного «морського» порівняння, ускладнюючи створений візуальний образ. Зазначимо, що для письменника є типовим створення саме

таких складних детальних образів, а розгорнуті порівняння є частотнішими, ніж прості.

Серед мовних засобів, які Майн Рід використовує для створення своїх описів природи, також виокремлюємо алюзію. Згідно з панівними літературними тенденціями, переважно це алюзії на міфологію стародавніх Греції та Рима. Зокрема, у главі 1, змальовуючи вкриту попелом після пожежі прерію, письменник уводить алюзію до складу образного порівняння *“black as Erebus”* [3, гл. 1], де *“Erebus”* – це темрява, через яку душі померлих потрапляють до Аїду.

Синтаксичні стилістичні засоби в Майн Ріда є органічним елементом його мовної практики. Зокрема, інверсія в ПО письменника, як правило, передає стрімкість дії в описуваних подіях чи акцентує увагу читача на місці або часі події. Так, у главі 4, коли буря накрила героїв, письменник використовує повну інверсію *“Down came a shower of black dust <...>”* [3, гл. 4], де постпозитив в ініціальной позиції надає особливу динамічність опису дій стихії. Підкреслити напруження моменту допомагає інверсія й у главі 50: *“Clearly did the coyotés mean mischief”* [3, гл. 50]. У главі 91 використання часткової інверсії надає похмурої урочистості опису *“On broad shadowy wings they keep pace with it”* [3, гл. 91]. За допомогою часткової інверсії (обставина в ініціальной позиції перед підметом) у главі 1 *“On the great plain of Texas, about a hundred miles southward from the old Spanish town of San Antonio de Bejar, the noonday sun is shedding his beams <...>”* [3, гл. 1] Майн Рід акцентує увагу читача на місці події, надаючи дуже докладну інформацію. Загалом повна інверсія в досліджуваних ПО менш частотна, ніж часткова. Саме така модель інверсії як в останньому з наведених прикладів є найчастотнішою для ПО письменника, який за допомогою обставини в ініціальной позиції перед підметом розкриває час доби, представляє місце дії, природні умови, що її супроводжують.

Ще одним синтаксичним стилістичним прийомом, що є атрибутом ПО Майн Ріда, є ретардація, напр.: *“<...> the sky – late of cerulean hue – was now of a leaden grey”* [3, гл. 4], *“The Leona – at this point a mere rivulet – glides past in the rear both of fort and village <...>”* [3, гл. 9]. У статично-динамічних і динамічних описах письменник реалізує таку її функцію, як утримання уваги читача, тоді як у статичних описах ретардація відіграє роль в актуалізації інформації, її поясненні й уточненні. Переважно письменник використовує ретардацію саме в статичних ПО для представлення додат-

кової інформації, надання певного уточнення чи пояснення.

До констант ідіостилію Майн Ріда, реалізованих у ПО, також відносимо відокремлення, яке письменник використовує для надання додаткової інформації, подробиць про особливості місцевості, тварин чи рослин. Напр., у пролозі письменник у подробицях змальовує простір савани *“A treeless savannah stretches before – selvedged by the sky”* [3, пролог]. Зазвичай відокремлення в Майн Ріда виражено не одним словом, а поширеною групою слів, а пунктуаційно виділяється тире, рідше комою, напр.: *“It is grass-covered and treeless – a prairie in petto”* [3, гл. 48], *“The same personages were upon the stage – the grand tapis vert of the prairie”* [3, гл. 14]. Часто як відокремлення письменник надає образне порівняння, що посилює експресивний потенціал стилістичного засобу.

Стилістичним прийомом, за допомогою якого Майн Рід створює інформативні ПО, що насичені подробицями, є перерахування. Напр., у главі 36 письменник звертається до перерахування для змалювання звукового образу нічної природи, що живе своїм життям: *“Friends and enemies – birds, beasts, insects, and reptiles – disregarding his voice in the distance, reassumed the thread of their choral strain”* [3, гл. 36]. Для Майн Ріда типово використовувати перерахування з включенням паралельних конструкцій, як-от у главі 96 перерахування картин місцевості посилюється паралельними конструкціями, що допомагає письменнику створити опис погоні, яка мчить рівниною Техасу: *“Still on, over the rolling ridges – across the stream-beds between – on, over soft turf, and sharp shingle <...>”* [3, гл. 96].

Паралельні конструкції є ще одним стилістичним засобом синтаксичного рівня характерним для ПО письменника. Вони формують ритм, своєрідну мелодіку авторських ПО, сприяють посиленню виразності описів природи, є засобом текстового зв'язку. Напр., у главі 1 за допомогою паралельних структур Майн Рід змальовує млявість прерії, що знищена пожежею *“There is nothing green – not a blade of grass – not a reed nor weed!”* [3, гл. 1], у главі 5 – небезпеку деяких представників тваринного світу регіону: *“Here the rattlesnake attains to larger dimensions than in any other part of North America, and shares the covert with the more dangerous moccasin. Here, too, the tarantula inflicts its venomous sting; the scorpion poisons with its bite; and the centipede, by simply crawling over the skin, causes a fever that may prove fatal!”* [3, гл. 3]. Також такі конструкції в ПО

Майн Ріда слугують для об'єднання в єдине ціле перерахування елементів природи Техасу та для увиразнення створених письменником гіперболічних метафор. Зазвичай письменник вдається до часткового паралелізму, повний є значно менш уживаним, як і синтаксичний зворотній паралелізм (напр.: *“Along with it came the birds, and the beasts went not away”* [3, гл. 50]).

Ще однією характерною особливістю ПО Майн Ріда на синтаксичному рівні є синтаксичний повтор. Переважно це простий контактний повтор і розширений повтор (за класифікацією І. Арнольд [5]). Експресивність повторів зазвичай підсилювальна. За допомогою таких повторів Майн Рід нагнітає напруження, зокрема, у динамічних описах (напр., у главі 16 для опису диких мустангів *“it is fearful – too fearful”*), тоді як анадиплосис у статичних описах слугує для детального змалювання місцевості, створення зорового образу (напр.: *“<...> a hill – the hill itself being only the bluff that abuts upon the bottom lands of the Leona”*).

ПО в Майн Ріда переважно емоційно-експресивні, що забезпечує в тому числі й той факт, що він часто вдається до використання емоційно-забарвлених окличних речень. Такі речення відображають його захоплене ставлення до природи, її краси або створюють атмосферу емоційного напруження.

Типовим для ПО Майн Ріда є створення складних образів чи ланцюжку образів природи за допомогою стилістичної конвергенції. Розглянемо приклади.

Конвергенція стилістичних прийомів допомагає Майн Ріду змалювати в уяві читача картину прерії через сприйняття героя, прерії загадкової, таємничої, де мандрує вершник без голови. Письменник створює містичний візуальний образ, комбінуючи тропи – метафори, образні порівняння, епітети-кологоративи, які підтримуються та посилюються синтаксичними стилістичними прийомами: *“The sun had stolen up above the horizon of the prairie, and was behind the rider's back, in the direct line of the course he had been pursuing. Before him, along the heaven's edge, extended a belt of bluish mist – the exhalation arising out of the chapparal – now not far distant. The trees themselves were unseen – concealed under the film floating over them, that like a veil of purple gauze, rose to a considerable height above their tops – gradually merging into the deeper azure of the sky”* [3, гл. 16]. У першому реченні Майн Рід звертається до метафори (*“The sun had stolen up above the horizon of the prairie”*) і вказує на час доби.

Друге речення починається з інверсії (“*Before him, along the heaven’s edge, extended*”), за допомогою якої письменник починає змальовувати просторову перспективу, а ключовим елементом образу слугує розгорнута метафора, увиразнена епітетом-кolorативом (“*a belt of bluish mist*”). У третьому реченні письменник доповнює та деталізує створений образ за допомогою розгорнутої метафори, до складу якої вводить експліцитне образне порівняння (порівнюючи туманну димку з вуаллю) та епітети-кolorативи (змальовуючи кольори неба, їх переливи), тим самим посилює її прагматичний потенціал, за допомогою відокремлення акцентуючи увагу читача на деталях: “... *concealed under the film floating over them, that like a veil of purple gauze, rose to a considerable height above their tops – gradually merging into the deeper azure of the sky*” [3, гл. 81].

Типовими для Майн Ріда є складні образи, у яких він комбінує зорові та слухові образи. Як приклад наведемо фрагмент такого опису, у якому в межах трьох речень Майн Рід концентрує низку стилістичних прийомів, змальовуючи картину появи диких жеребців: “*The profound stillness that but a short while before pervaded the prairie, no longer reigned over it. In its stead had arisen a fracas that resembled the outpouring of some overcrowded asylum; for in the shrill neighing of the steeds might have been fancied the screams of maniacs – only ten times more vociferous. They were mingled with a thunder-like hammering of hoofs – a swishing and crashing of branches – savage snorts, accompanied by the sharp snapping of teeth – the dull “thud” of heels coming in contact with ribs and rounded hips – squealing that betokened spite or pain – all forming a combination of sounds that jarred harshly upon the ear, and caused the earth to quake, as if oscillating upon its orbit!*” [3, гл. 16]. У першому реченні письменник звертається до метафори, що надає поетичності створюваному опису “*The profound stillness <...> no longer reigned over it*”. Ситуацію пояснює розгорнуте імпліцитне образне порівняння, що письменник використовує для опису звуків, які порушили тишу прерії: “... *a fracas that resembled the outpouring of some overcrowded asylum; for in the shrill neighing of the steeds might have been fancied the screams of maniacs*”. Майн Рід засновує порівняння на образі божевільні, а звуки, що видають мустанги, порівнює з криками маніяків. Усе це надає особливої емотивно-експресивної зарядженості опису, нагнітає атмосферу. Ефект посилюється за рахунок гіперболи, поданої як відокремлення (“*only ten times*

more vociferous”). У третьому реченні письменник комбінує розгорнуту метафору, ономатопеєю, порівняльний епітет та образне порівняння, акумулює їх експресивність за допомогою перерахування звуків, що створювали жеребці, посиленого паралельними конструкціями.

Висновки. Характерними особливостями мовної практики Майн Ріда, що реалізовані в описах природи, є експресивізація ПО через багатство мовних засобів, поетизація та ідеалізація природи, її олюднення, надання деталізованого опису, як правило, через перерахування елементів ландшафту, видів рослин з описом їх якостей чи елементів, тварин з описом їх зовнішніх рис і звичок. Багатство арсеналу мовних засобів, до яких удається Майн Рід для створення ПО, дає йому змогу створити в уяві читача яскраві образи дикої природи Техасу, розкрити своє бачення природи, репрезентувати в словесній формі індивідуально-авторське сприйняття світу. До констант ідіостилю Майн Ріда, що створюють експресивно-стилістичну специфіку ПО, належать на фонетичному рівні – ономатопея; на лексичному – епітет, метафора, метафоричний перифраз, образне порівняння, гіпербола й алюзія; на синтаксичному – інверсія, ретардація, відокремлення, перерахування, паралельні конструкції, стилістичний повтор. Атрибутами мовно-художнього мислення Майн Ріда є розгорнута метафора та розгорнуте порівняння, акцентуація кольору за допомогою епітетів-кolorативів, серед яких частотними є “*sapphire*”, “*cerulean*”, “*azure*”, “*emerald*”, “*silvery*”, оригінальні й несподівані порівняльні епітети. Багата палітра оригінальних стилістичних прийомів різних рівнів репрезентована в гетерогенних стилістичних конвергенціях змішаного типу, що є домінуючим типом стилістичної конвергенції в ПО письменника. Найбільш частотними серед стилістичних засобів, які Майн Рід поєднує в складі стилістичної конвергенції, є епітет, метафора, образне порівняння, інверсія, відокремлення, порівняльні конструкції, ономатопея. Використання стилістичної конвергенції в ПО посилює виразність та оригінальність образів природи, робить їх чарівними й захопливими. У стилістичній побудові ПО письменника відображається як індивідуальність мовно-художнього мислення Майн Ріда, так і тенденції, панівні в літературній течії романтизму/неоромантизму.

Перспективу дослідження вбачаємо в продовженні вивчення лінгвостилістичних особливостей творчого доробку письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Майборода Н.Г. Опис природи у художніх творах Д.І. Яворницького як компонент етнолінгвістичної картини світу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2008. Т. 16. № 14. С. 166–172.
2. Гостева Т.Ф. Лингвостилистические особенности и текстообразующий потенциал пейзажных описаний в американской прозе XIX – XXI вв. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Барнаул, 2007. 22 с. URL: <https://www.disserscat.com/content/lingvostilisticheskie-osobennosti-i-tekstoobrazuyushchii-potentsial-peizazhnykh-opisanii-v-a/read> (дата звернення: 03.02.2021).
3. Mayne Reid T. The Headless Horseman. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/35587/pg35587-images.html> (Last accessed: 04.09.2021).
4. Кухаренко В.А. Практикум з стилістики англійської мови : підручник для студ. факультету інозем. мов вищ. навч. закладів освіти. Вінниця : Нова книга, 2003. 160 с.
5. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов. 13-е изд., стер. Москва : Флинта, 2016. 384 с.
6. Galperin I.R. English Stylistics. Красанд, 2014. 336 p.

UDC 378.091.33:811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.7>

INTERACTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Makukhina S.V.,

orcid.org/0000-0001-6269-8406

*Senior Lecturer at the Department of Hotel and Restaurant and Tourist Business and Foreign Languages
Kherson State Agrarian and Economic University*

It is known that trends in the expansion of international cooperation, and respectively, intercultural communication, have led to the emergence of new requirements for future specialists: be active participants in a foreign language professional communication, perfectly master the rules of speech behavior during communicative process. Thus, scientists and teachers of higher education are faced with the problem ensuring the highest level of formation of language competence. The article is devoted to a number of important tasks that are solved when using interactive teaching methods in the classroom in English. It is shown that the purposeful and systematic use of interactive methods in educational process makes it possible to create a productive educational environment for effective learning of foreign languages, forms communicative competence, providing comfortable conditions for the cognitive activity of students, their self-realization and self-improvement. The article analyses methods of language teaching as a generalized set of accomplishing linguistic objectives. Methods tend to be concerned with teacher and student roles and behaviors and with features as linguistic and subject matter objectives, sequencing, and materials. The considerable attention is paid to group work as central to maintaining linguistic interaction in the classroom. The article discusses the advantages, some problems to overcome in successful group work, different kinds of tasks and some rules for successful group work. The use of the method of working in small groups made it possible to increase the effectiveness of teaching, develop the creative activity of students and show an individual approach to teaching. Using an interactive approach in the process training is the need to improve the system education, increasing student motivation to learn English language, the introduction of new effective techniques in teaching.

Key words: method, group work, interaction, communication, teaching.

Відомо, що тенденції розширення міжнародного співробітництва й міжкультурної комунікації призвели до появи нових вимог до майбутніх спеціалістів: бути активними учасниками іншомовного професійного спілкування, досконало володіти правилами мовленнєвої поведінки під час комунікативного процесу. Таким чином, перед науковцями та викладачами закладів вищої освіти постає проблема забезпечення найвищого рівня сформованості мовної компетенції. Стаття присвячена низці важливих завдань, які вирішуються при використанні інтерактивних методів навчання на заняттях англійської мови. У статті наголошується на тому, що цілеспрямоване й систематичне використання інтерактивних методів у навчально-виховному процесі дає змогу створити продуктивне освітнє середовище для ефективного вивчення іноземних мов, формує комунікативну компетентність, забезпечуючи комфортні умови для пізнавальної діяльності здобувачів, їх самореалізації та самовдосконалення. Аналізується методика навчання мови як узагальнена сукупність досягнення лінгвістичних завдань. Методи, як правило, стосуються ролей і поведінки вчителя і студента, а також таких особливостей, як мовні та предметні цілі. Значна увага приділяється груповій роботі як центральній у підтримці мовної взаємодії на занятті. Розглядаються переваги, проблеми, які необхідно подолати в груповій роботі, різні види завдань і деякі правила успішної групової роботи. Використання методу роботи в малих групах дає змогу підвищити ефективність навчання, розвинути творчу

активність учнів і виявити індивідуальний підхід до навчання. Зроблено акцент на тому, що інтерактивний підхід у процесі навчання передбачає необхідність удосконалення системної освіти, підвищення мотивації студентів до вивчення англійської мови, упровадження нових ефективних прийомів у навчанні.

Ключові слова: метод, групова робота, взаємодія, комунікація, навчання.

Problem statement. The process of globalization taking place in all spheres of science and culture, caused the need not only for professional knowledge, but also showed the need to develop communication skills for interpersonal and intercultural cooperation within the country and for its outside. The formation of communicative competence is impossible without mastering foreign languages, therefore, a modern specialist, in addition to knowledge in a specific area must be proficient in foreign languages as for obtaining information existing in his field in the world, and for communication and discussion of professional problems with foreign colleagues. We should talk about the use of interactive methods of training, which encourage interest in the profession; promote the efficient acquisition of training materials; form patterns of conduct; provide high motivation, strength, knowledge, team spirit and freedom of expression; and most importantly, contribute to the complex competences of future specialists.

Analysis of recent research and publications. In the studies of O.A. Golubkova, T.N. Dobrynina, V.K. Dyachenko, M.V. Klarina, T.A. Myasoed., And others reflect the problems of mastering and using interactive teaching methods. Currently, the concept of "interactive teaching methods" is filled with new content, a priority role in it is assigned to interaction; development of personal communication skills (L.K. Geykhman, L.V. Zaretskaya, D.A. Makhotin); the development and implementation of the social experience of people (L.N. Kulikova); educational and pedagogical cooperation between participants in the educational process (E.V. Korotaeva, A.Y. Prilepo, N.E. Shchurkova and others). As noted in writings of N.A. Suvorova, S.B. Stupina, the essence of interactive learning consists in a special organization of the educational process, when all students are involved in the learning process.

The aim of our study is to expand the essence and objectives of interactive methods, explore the basic forms, principles and technologies of an interactive approach, consider organizing training in interactive methods.

Presentation of the main research material. In the traditional way of teaching, the teacher manifests himself as the main intermediary educational and professional activities. In this type of education the teacher acts as a provider of information, i.e. a lecturer who relies on for textbooks. However, the role of the teacher is being transformed under the influ-

ence interactive technologies that require the teacher to show initiative. Interactive learning is a hands-on, real-world approach to education. Lectures are changed into discussions, and students and teachers become partners in the journey of knowledge acquisition. Interactive learning can take many different forms [1, p. 34]. Students strengthen their critical thinking and problem-solving skills using a much more holistic approach to learning.

Interactive means the ability to interact. Interaction is an important word for language teachers. In the era of communicative language teaching, interaction is, in fact, the heart of communication. Interaction is the collaborative exchange of thoughts, feelings, or ideas between two or more people resulting in a reciprocal effect on each other. At the heart of current theories of communicative competence is the essential interactive nature of communication [2, p. 52]. The communicative purpose of language compels us to create opportunities for genuine interaction in the classroom. An interactive course of technique will provide for such negotiation. Interactive classes will most likely be found:

- doing a significant amount of pair work and group work;
- receiving authentic language input in real-world contexts;
- producing language for genuine, meaningful communication;
- performing classroom tasks that prepare them for actual language use "out there";
- practicing oral communication through the give and take and spontaneity of actual conversations;
- writing to and for real audiences, not contrived ones.

Speaking about the interactive teaching method we distinguish:

The Direct method is the "naturalistic" – simulating the natural way in which students learn first languages. It means, that second language learning should be more like first language learning – lots of oral interaction, spontaneous use of the language, no translation between first and second languages, and little or no analysis of grammatical rules.

The Silent Way is the name of a method of language teaching devised by Caleb Gattegno. It is based on the premise that the teacher should be silent as much as possible in the classroom but the learner should be encouraged to produce as much language as possible.

Teaching pronunciation at the elementary levels, the teacher uses different colored tables, on which each color or symbol represents a specific sound.

The Natural Approach emphasizes on the fact that the student cannot learn everything. Each next portion of the material must necessarily be based on what has already been passed and at the same time easily digestible. The aim of the natural approach is to develop communicative skills, and it is primarily intended to be used with beginning learners. It is presented as a set of principles that can apply to a wide range of learners and teaching situations, and concrete objectives depend on the specific context in which it is used.

Total Physical Response (TPR) is a method of teaching language or vocabulary concepts by using physical movement to react to verbal input. The process mimics the way that infants learn their first language, and it reduces student inhibitions and lowers stress.

Teaching Proficiency through reading and storytelling consists in telling the teacher short stories, saturated with new words and a further series of questions to students, requiring them to give simple, but emotionally charged answers.

Our approach to language teaching is obviously the keystone to all our teaching methodology in the classroom. We have much learn in this profession. We will best instruct ourselves, and the profession at large, when we maintain a disciplined inquisitiveness about our teaching practices.

The organization of the multi-party communication process is facilitated by the use of appropriate interactive teaching methods aimed at developing creative activity-oriented students' abilities that stimulate activity and "ingenuity" An approach to the educational process that is based on the interaction of subjects teaching, in our case – the interactive principles of teaching non-linguistic students specialties, based on the use of their own experience, interaction with immediate area of future professional activity. With this kind of training the role of the student increases, since he is no longer involved only in obtaining professional knowledge in the field, but also in the search, development and transformation of acquired theoretical knowledge into practical skills and abilities. As practice shows, training in couples or groups much more effectively. This applies not only to academic success of students, but also their intellectual development, because such qualities of a team an employee as the ability to help each other, a joint search for the truth or a solution to a problem are always prerequisites for a successful professional future activity.

Thus, the use of role-playing games in which students communicate in pairs or in groups not only allows you to make the lesson more diversified, but also provides an opportunity for students show verbal independence, implement communication skills and speech skills [3, p. 87]. "Role-playing games" contribute not only to the development of the ability to express their thoughts, but also to respect the opinions and suggestions of others. The atmosphere of goodwill, Encouragement during discussion conditions the mental and emotional emancipation of students, reduce the fear of possible mistakes, contribute to development of the ability to reason. To summarize, it should be pointed out that interactive methods are appropriate used in the process of training future specialists, since they are promising technologies in teaching a foreign language and define dialogue as the leading form of educational and cognitive interactive interaction. This implies complex application of selected according to the principles of communication and cooperation interactive methods, means and forms of teaching a foreign language in order to achieve optimal result. Interactive learning also leads to the development of professional and personal qualities of students, including: increased activity, critical thinking, development the ability to argue their opinion, increase responsibility for decision-making the formation of the ability to cooperate and teamwork, the development of the ability to further self-education, that is, all those qualities that should have modern specialist.

It should be noted that interactive learning uses predominantly active methods. Let's consider group work. Group work can be an effective method to motivate students, encourage active learning, and develop key critical-thinking, communication, and decision-making skills. But without careful planning and facilitation, group work can frustrate students and instructors and feel like a waste of time. Determine what you want to achieve through the small group activity, both academically and socially. The activity should relate closely to the course objectives and class content and must be designed to help students learn, not simply to occupy their time. Roberson and Franchini (2014) emphasize that for group learning to be effective, students need a clear sense that group work is "serving the stated learning goals and disciplinary thinking goals" of the course.

The important advantage offered by group work is the security of a smaller group of students where each individual is not so starkly on public display, vulnerable to what the student may perceive as criticism and rejection. The small group becomes a community

of learners cooperating with each other in pursuit of common goals.

There are some important distinctions between pair work and group work. Pair work is more appropriate than group work for tasks that are short linguistically simple and quite controlled in terms of the structure of the task. Appropriate pair activities include:

- practicing dialogues with a partner;
- simple questions and answer exercises;
- performing certain meaningful substitution “drills”;
- quick brainstorming activity;
- checking written work with each other;
- preparation for merging with a larger group;
- any brief activity for which the logistics of assigning groups, moving furniture, and getting students into the groups is distractive.

Pair work enables you to get students engaged in interactive communication for a short period of time with a minimum of logistical problems [4, p. 67].

The first step in promoting successful group work is to select an appropriate task. In other words, choose something that lends itself to the group process. Lectures, drills, dictations, certain listening tasks, silent reading, and a host of other activities are obviously not suitable for small group work. Typical group tasks include:

1. Games. A game could be any activity that formalizes a technique into units that can be scored in some way.

2. Role-play and simulations. Role play minimally involves giving a role to one or more members of a group and assigning an objective or purpose that participants must accomplish. Simulations usually involve a more complex structure and often larger groups where the entire group is working through an imaginary situation as a social unit, the object of which is to solve some specific problem.

3. Drama. Drama is more formalized form of role-play or simulation with a preplanned story line and script. Sometimes small groups may prepare their own short dramatization of some event, writing the script and rehearsing the scene as a group.

4. Project. The projects may be suggested by the teacher, but they are planned and executed as far as possible by the students themselves, individually or in groups. Project work focuses on applying specific knowledge or skills, and on improving student involvement and motivation.

5. Interview. A popular activity for pair work, but also appropriate for group work, interviews are useful at all levels of proficiency.

6. Brainstorming. Brainstorming is a technique whose purpose is to initiate some sort of thinking

process. IT involves students in a rapid fire, free association listing on concepts or ideas or feelings relevant to some topic or context.

7. Information gap. The term information gap covers a tremendous variety of techniques in which the objective is to convey or to request information.

8. Jig saw. Jig saw techniques are special form of information gap in which each member of a group is given some specific information and the goal is to pool all information to achieve some objective.

9. Problem solving and decision making. Problem solving group techniques focus on the group’s solution of a specified problem. Decision making techniques are simply one kind of problem solving where the ultimate goal is for students to make a decision.

10. Opinion exchange. An opinion is usually a belief or feeling that might not be founded on empirical data or that others could plausibly take issue with.

It should be noted that all interactive methods and techniques develop communication skills and abilities, help to establish emotional contacts between students, teach to work in a team, listen to the opinions of their peers, establish closer contact between students and the teacher. Practice shows that the use of interactive methods and techniques in a foreign language lesson relieves nervous tension in students, makes it possible to change the forms of activity, to switch attention to the key issues of the topic of the lesson.

Conclusions. We can conclude that the content of the Foreign Language course should take into account the needs, interests and personal characteristics of students as full participants in the learning process, built on the principles of conscious partnership and interaction with the teacher, which is directly related to the development of students’ independence, their creative activity and personal responsibility for the effectiveness of training. Interactive teaching methods have their positive and negative sides. The positive ones include a high degree of motivation, an expansion of the resource base, the maximum individualization of training, ample opportunities for creativity, the strength of the assimilation of materials. The negative aspects include a strict limit of students, a small amount of material studied, spending a lot of time, the complexity of individual assessment, etc. Interactive learning requires the use of special forms of organizing cognitive activity and sets such specific goals as, for example, creating conditions for interactive learning, the involvement of students in educational interaction and cooperation with the teacher and with each other, which makes the learning process productive and effective.

REFERENCES:

1. Коваленко О.А. Концептуальні зміни у викладанні іноземних мов у контексті трансформації іншомовної освіти. *Іноземні мови в навчальних закладах*. Київ : Педагогічна преса, 2003. С. 4–10.
2. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання, як засіб розвитку творчого потенціалу учнів. *Відкритий урок*. 2002. № 56. С. 6–10.
3. Мурадова Н.С. Коммуникативносвязующая роль культуры общения студентов технических заведений в интерактивном обучении. URL: <http://www.ostu.ru/conf/ruslang2004/trend2/muradova.htm>.
4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ, 2004. 192 с.

УДК 811.111:378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.8>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
В ЗМІШАНОМУ ФОРМАТІ НАВЧАННЯ

PECULIARITIES OF STUDYING WRITTEN COMMUNICATION
OF A FOREIGN LANGUAGE IN BLENDED LEARNING

Назимко О.В.,

orcid.org/0000-0001-6914-1539

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Лук'янова Г.В.,

orcid.org/0000-0001-9862-5989

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Статтю присвячено проблемам упровадження новітніх методів викладання іноземних мов студентам у закладах вищої освіти, зокрема технології змішаного навчання. Проаналізовано ефективність і доцільність використання інноваційних підходів у процесі вивчення іноземної мови для підвищення мовленнєвої компетентності. Дослідження спрямовано на з'ясування переваг і недоліків електронного навчання та визначення впливу змішаного навчання на навички писемного мовлення студентів у процесі вивчення іноземних мов. Схарактеризовано шляхи використання інформаційних технологій у системі вищої освіти. Визначено характеристики сучасних мультимедійних технологій у процесі вивчення іноземної мови, а саме: електронного навчання, онлайн навчання, змішаного навчання. Акцентовано увагу на необхідності використання мультимедійних освітніх технологій і доведено ефективність застосування режиму змішаного навчання як інструменту вивчення іноземної мови. Установлено доцільність упровадження цифрових технологій з метою розвитку навичок письма, складання текстових документів (есе-наративу, есе-опису, оглядів) іноземною мовою. Результати дослідження свідчать, що використання цифрових технологій у навчальному процесі сприяє готовності викладача використовувати мультимедіа на уроках, розумінню всіма учасниками навчального процесу переваг використання аудіовізуальних матеріалів, підвищенню ефективності опанування навичками писемного мовлення. Підвищення рівня методичної майстерності й обізнаності, здобутої на особистому досвіді, спонукає до вдосконалення процесу навчання, усвідомлення необхідності використання цілком поширеного арсеналу сучасних методів і форм навчання іноземної мови. Використання формату змішаного навчання уможливорює розширення методичної варіативності, сприяє індивідуалізованому навчанню студентів і їхній особистісно-зорієнтованій діяльності, дає змогу адаптувати освітній процес до індивідуальних особливостей студентів і викликів сучасних умов.

Ключові слова: вивчення іноземної мови, змішане навчання, онлайн навчання, мультимедіа, навички писемного мовлення, есе, наратив, опис.

The article is devoted to the problems of implementing the newest up-to-date methods of teaching foreign languages to students in higher education institutions, the blended learning technology in particular. The efficiency and feasibility of using innovative approaches in the process of learning a foreign language to increase speech competence are analyzed. The research is aimed at examining the advantages and disadvantages of e-learning and determining the impact of blended learning on students' writing skills in the process of learning foreign languages. The ways of using information technologies in the system of higher education are characterized. The characteristics of modern multimedia technologies in the process of foreign language learning and specifically e-learning, online learning, blended learning are determined. Emphasis is placed on the necessity to use multimedia educational technologies,

the effectiveness of blended learning as a tool for foreign language learning is proven. The relevance of implementing digital technologies with the purpose of developing writing skills, making text documents (essay-narrative, essay-description, reviews) by means of foreign language is established. The results of the research show that implementing digital technologies in the educational process contributes to teacher's willingness to use multimedia during lessons, encourages understanding the benefits of using audio-visual materials by all participants of educational process, leads to improving the efficiency of writing skills. Increasing the level of methodological skills and awareness gained from personal experience encourages the improvement of learning process, helps to understand the importance of using a widespread arsenal of modern methods and forms of foreign language learning. The use of blended learning format contributes to the expansion of methodological variability, promotes individualized students' learning and their personality-oriented activities, allows to adapt the educational process to the individual characteristics of students and the challenges of modern environment.

Key words: foreign language learning, blended learning, online learning, multimedia, writing skills, essay, narrative, description.

Постановка проблеми. Досягнення та інновації в технологіях, а також виникнення пандемічних умов спонукали викладачів іноземних мов використовувати метод навчання за допомогою цифрових технологій для підвищення іншомовної компетентності своїх студентів. Стаття спрямована на з'ясування переваг і недоліків електронного навчання та визначення впливу змішаного навчання на формування навичок писемного мовлення студентів у процесі вивчення іноземних мов. Через розвиток технологій електронне навчання стало поширеним способом навчання, яке викладачі використовують для впровадження інтегрованого навчального процесу студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін електронне навчання з'явився в 1980-х роках, коли також з'явилися такі формати, як онлайн і дистанційне навчання. Огляд досліджень [5, с. 5–7; 4, с. 150–165; 8, с. 75–77; 9, с. 75–79] викреслив дослідницькі ініціативи, що пропонують чітке визначення трьох термінів: електронне навчання, онлайн-навчання та змішане навчання. Дистанційне навчання, онлайн навчання – це доступ до освіти для тих, хто не може бути фізично присутнім у класі. Цей спосіб навчання передає 100% змісту студенту через Інтернет. Електронне навчання розуміється як

термін більш широкого охоплення, ніж дистанційне або онлайн навчання. Moore, Dickson-Deane, Galyen [5, с. 129–135] вважали зміст, переданий через компакт-диск, аудіокасету, відеокасету, супутникове мовлення, інтерактивне телебачення, формою змішаного навчання. Виникла суперечка про те, що змішане навчання здійснюється не тільки в Інтернеті, а й за допомогою мультимедіа. Часто виявляється, що ці три терміни використовуються як взаємозамінні в різних дослідженнях.

Щоб уникнути плутанини, Allen, Seaman [3, с. 7–8] представили таблицю (таблиця 1), щоб проілюструвати типові класифікації та описи онлайн-курсів.

В онлайн-курсах щонайменше 80% умісту курсу викладається в Інтернеті. Очне навчання включає курси, на яких від 0 до 29% контенту передається онлайн; ця категорія включає як традиційні, так і веб-курси. Наступна альтернатива – змішана (іноді яку називають гібридною) інструкція, має від 30 до 80% умісту курсу, що передається онлайн. Хоча існує значне різноманіття методів проведення курсів, які використовуються окремими викладачами, наведена вище таблиця представлена для ілюстрації використовуваних прототипових класифікацій курсів [3, с. 7–8].

Таблиця 1

Класифікація курсів навчання

Змістова частка, що надається онлайн	Тип курсу	Характеристика курсу
0%	Традиційний	Курс, який не використовує онлайн технології, матеріал викладається в письмовій або усній формі.
1–29%	Курс, що використовує веб-технології	Курс, який використовує веб-технології для полегшення того, що, по суті, є очним курсом. Може використовувати систему керування курсом або веб-сторінки для розміщення програми та завдань.
30–79%	Змішаний	Курс, який поєднує онлайн та особисте викладення. Значна частина матеріалу передається в Інтернеті, зазвичай використовуються онлайн-обговорення, має меншу кількість аудиторних зустрічей.
80+%	Онлайн	Курс, де більшість або весь контент передається онлайн, як правило, аудиторних зустрічей немає.

На основі опитування Moore, Dickson-Deane, Galyen [5, с. 129–135] дійшли висновку, що дистанційне навчання, онлайн-навчання й електронне навчання визначаються різними способами в різних дослідженнях. Проте зрозуміло, що існує певна різниця, яка викреслюється в режимі навчання або інструменті, який використовується стосовно трьох термінів. Крім того, вони додали, що може бути важко дати унікальне визначення цих трьох термінів, оскільки жодне навчальне середовище навіть за традиційного очного навчання в класі не є абсолютно однаковим. Прихильники вважають, що основна перевага електронного навчання вирішує індивідуальні проблеми студентів, коли мова йде про навчання. Зокрема, електронне навчання усуває фізичні, емоційні та психосоціальні бар'єри для навчання. Студенти, які відчувають себе ізольованими в класі, тому що їм незручно спілкуватися віч-на-віч, найбільше отримують користь від електронного навчання. Є також слухачі, які відчувають занепокоєння, коли їм потрібно брати активну участь у класі. Така тривога може викликати психологічний та емоційний стрес в учнів, що може призвести до низької успішності. Уважається, що такий рівень тривожності не такий високий у контексті електронного навчання. Електронне навчання дає змогу студентам брати активнішу участь в онлайн обговореннях і заходах. Процес електронного навчання також пропонує індивідуальне навчання, яке спрямоване на залучення всіх студентів незалежно від стилю навчання. Основна мета – навчити слухачів стати більш відповідальними за власне навчання. Уважається також, що це підвищує мотивацію студентів, покращує відвідуваність, включаючи результати навчання [6, с. 199–215].

Постановка завдання. Змішане навчання – це освітня практика, яку можна визначити й упродовжити багатьма способами, якщо її підхід ставить студентів у центр їхнього власного навчання. Змішане навчання збільшує співпрацю між студентом і викладачем, між здобувачами, тим самим підвищуючи залучення студентів до навчання. Уважається, що це основна перевага змішаного навчання, яка може вплинути на реальну успішність учнів.

Особливу увагу необхідно спрямувати на оцінку впливу цих технологічних досягнень на вивчення й викладання іноземної мови. Дослідники та викладачі мов продовжують досліджувати способи визначити, чи мають такі інновації значущий вплив на вивчення й викладання мови [2, с. 253–255; 7, с. 42–46]. Нині стрімко

поширюються новітні технології у вивченні іноземних мов. Так, автори [1, с. 181–184] розглядають використання платформи Moodle як засіб навчання й інструмент для вирішення професійних завдань у процесі навчання іноземної мови в тому числі для студентів-іноземців з англійською мовою навчання. Цифрові засоби навчання завдяки підвищенню результативності аудиторної та самостійної роботи надають нові можливості для формування комунікативних навичок, забезпечують засвоєння навчального матеріалу та практичне його використання в процесі професійного спілкування.

Дослідження мало на меті з'ясувати, у чому схожість і відмінність традиційного способу навчання та змішаного способу навчання на уроках писемного мовлення англійської мови. Робота покликана дослідити уявлення студентів щодо використання змішаного режиму навчання на уроці письмового викладу з погляду розвитку їхніх навичок писемного мовлення. Необхідно визначити, що показують фактичні результати писемного мовлення студента після використання інструкцій, форматів, візуальних засобів змішаного навчання на уроках письма. Крім цього, необхідно з'ясувати переваги та недоліки застосування змішаного формату навчання на уроках писемного мовлення англійською мовою, зокрема написання есе-нарративу й есе-опису.

Таким чином, дослідження зосереджено на визначенні впливу змішаного навчання на писемне мовлення студентів у процесі вивчення англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Подібно до більшості досліджень змішаного навчання, дослідження мало встановити, чи існує прямий зв'язок між змішаним навчанням і результатами навчання студентів.

Цільовими учасниками були 4 групи студентів – майбутніх перекладачів, по 2 групи 3 та 4 курсів. Кожна група складалася з 10 студентів. Студенти були занурені в змішане навчання протягом двох академічних років. Кінцевою метою було створити письмові роботи (нарратив, опис). Навчальна програма дотримувалася процесно-орієнтованого підходу до написання викладу. Отже, завдання та результати також мали спіральний прогрес. Хоча їхня оцінка наприкінці також відображала й інші аспекти спілкування, зокрема більшість компонентів оцінки були засновані на письмових результатах студентів. Таким чином, необхідно було поглянути на результати відібраних респондентів, щоб визначити, чи збігаються уявлення учнів про вплив змішаного навчання на

їхні навички письма-викладення з їхніми реальними оцінками на уроці англійської мови.

Яке уявлення учнів про вплив комбінованого навчання на їхній розвиток навички письма після використання інструкцій змішаного навчання на уроці писемного мовлення? Результати опитування, проведеного на першій стадії експерименту, показали, що 15,71% студентів мали негативне сприйняття впливу комбінованої інструкції щодо розвитку їхніх навичок письма, тоді як 20% студентів не впевнені, 28,57% респондентів указали, що не впевнені, чи вони створили кращі письмові результати, якщо вони були зроблені онлайн, тоді як 35,72% студентів були задоволені змішаним форматом навчання стосовно писемного мовлення, адже в їхньому розпорядженні були всі необхідні ресурси для написання творчих завдань і відпрацювання найбільш вдалих мовленнєвих кліше та висловлювань.

Що стосується негативного або невизначеного сприйняття студентами впливу комбінованого навчання на їхні навички письма, то це може бути викликано багатьма факторами. Зокрема, вони скаржилися на проблеми з навігацією та труднощі використання сенсорного екрану як клавіатури. І викладачі, і студенти, по суті, воліли використовувати ноутбуки чи настільні комп'ютери під час написання завдань. З'єднання Wi-Fi також хвилювало студентів і викладачів, що негативно вплинуло на мотивацію студентів та інтерес до онлайн навчання. Викладачі і студенти англійської мови все ще перебувають на перехідній стадії, коли вони включають або інтегрують онлайн навчання й навчання в класі. Нарешті, був очевидним розрив між розумінням викладача та студентів щодо ролі й функцій комп'ютера в навчанні. Викладачі спробували довести, що комп'ютер не просто замінює друковані підручники, це інструмент, який допоможе залучити студентів до онлайн навчання. Незважаючи на це, студенти визнали важливість інтеграції онлайн та аудиторної діяльності, зокрема, на уроках писемного мовлення. Вони також визнали, що поєднання онлайн та очної

діяльності в класі допоможе покращити їхню комунікативну компетенцію англійської мови загалом, це не обмежується розвитком або удосконаленням їхніх навичок письма.

У рамках процесу всі студенти спочатку виконували тестову роботу. Метою тесту було визначення рівня володіння англійською мовою комунікативною компетенцією кожного студента (включаючи їхній рівень навичок писемного мовлення). Тестова робота включала виконання двох письмових робіт: есе-нарративу й есе-опису. Кожна робота виконувалася на окремому занятті.

У цьому конкретному початковому тесті найнижчим рівнем володіння англійською мовою є задовільний (D), а найвищим рівнем володіння англійською мовою є відмінний (A). Результати початкового тесту наведено в таблиці 2.

Під час 2 етапу експерименту навчання проходило в змішаному режимі, у роботу було впроваджено презентації онлайн, відеоматеріали з поясненням правил написання основних видів письмових робіт, з аналізом варіантів мовленнєвих кліше та стилів. Також були наведені цифрові формати з можливістю вибору форми, зручної для сприйняття студентами. Оскільки викладачі змогли продумано інтегрувати цікаве онлайн письмове завдання на уроці, заняття в Інтернеті доповнювали письмові дії в класі. Студентам було запропоновано шаблони письмових робіт, які досконало відображали змістову структуру нарративу й опису, при чому в студентів була змога підібрати формат (таблиця, схема, план), найбільш підходящий до сприйняття кожного.

Оцінювання проводилося за такими критеріями:

- дотримання основної структури роботи й логіки викладу;
- розкриття головної теми;
- різноманітність та адекватність уживаної лексики;
- складність і правильність граматичних конструкцій;
- креативність, оригінальність ідеї.

Дані результатів наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники рівня успішності студентів у написанні есе-нарративу й есе-опису англійською мовою (початковий та експериментальний зрізи)

Рівень знань	Початковий зріз		Експериментальний зріз	
	Наратив, %	Опис, %	Наратив, %	Опис, %
A	5	4	8	11
B	26	27	30	35
C	64	62	60	52
D	5	7	2	2

Порівнюючи результати на початку та наприкінці експерименту, можна зробити висновок, що рівень успішності підвищився в середньому на 5%. Кількість студентів, які отримали середній і задовільний бал зменшилася, за рахунок чого більше студентів отримали високий і найвищий бали.

Висновки. Дослідження показують, що впровадження змішаного режиму в процес навчання англійської мови є успішним. Застосування комбінованих форм викладення матеріалу в опануванні навичок писемного мовлення загалом позитивно впливає на успішність вивчення англійської мови: вона зросла в середньому на 5%. Крім того, покращилося сприйняття слухачами використання мультимедійних засобів для вивчення граматичних конструкцій, характерних для нарративу й опису. Майже 70% виявили бажання продовжувати таку практику постійно.

Під час опитування викладачів виявлено, що після участі в експерименті більшість із них ува-

жає за доцільне введення систематизованого змішаного режиму в процес вивчення писемного мовлення англійською мовою. Загалом сучасна освіта потребує впровадження нових методів вивчення іноземних мов. Метою цього дослідження було з'ясувати, наскільки охоче учасники навчального процесу використовували режим змішаного навчання як навчальний інструмент, оскільки нині організація такого способу навчання стала нагальною. Таким чином, без сумніву, навчальні інструкції повинні поєднуватися з режимом очного навчання та передовими цифровими технологіями, а це є ні що інше, як змішане навчання. Сприяння впровадженню цифрових технологій є складним завданням, оскільки не лише студенти, а й викладачі мають побачити переваги таких інновацій і змінити особисті стратегії навчання. Онлайн і змішане навчання може значно покращити успішність студентів і, можливо, підвищити якість часу, витраченого на навчання, зокрема набуття мовної компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'янова Г.В., Нікіфорова С.М. Розвиток комунікативної компетенції студентів-іноземців архітектурно-будівельного напрямку підготовки за допомогою інноваційних технологій навчання. *Науковий вісник міжнародного Гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Випуск 43. Том 4. 193 с. С. 181–184. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v43/part_4/45.pdf (дата звернення: 10.12.2021).
2. Назимко О.В., Ушакова С.В. Формування граматичних навичок мовлення у студентів в онлайн навчанні. *Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. семінару, 6 грудня 2019 р. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2019. С. 253–255.
3. Allen E., Seaman, J. Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States. 2013. P. 42. URL: <https://www.bayviewanalytics.com/reports/changingcourse.pdf> (Last accessed: 10.12.2021).
4. Gruba P., Hinkelman D. Blending technologies in second language classrooms. Basingstoke, UK : Palgrave Macmillan, 2012. P. 181.
5. Moore J., Dickson-Deane C., Galyen K. E-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? *The Internet and Higher Education*. 2011. Vol. 14. № 2. P. 129–135. URL: https://www.researchgate.net/publication/233751524_Designing_for_E-learn_Online_and_Distance_Learning_Environments_Are_They_the_Same (Last accessed: 10.12.2021).
6. Ni A. Comparing the effectiveness of classroom and online learning: Teaching research methods. *Journal of Public Affairs Messenger*. 2013. Vol. 9. № 2. P. 199–215. URL: http://www.naspaa.org/jpaemessenger/Article/VOL19-2/03_Ni.pdf (Last accessed: 10.12.2021).
7. Nazymko O. Blended learning: case study on English training course for architect students. *Science and Global Studies: Abstracts of scientific papers of VI International Scientific Conference*. Prague, Czech Republic, February 28, 2021 Financial And Economic Scientific Union. P. 42–46.
8. Sharpe R., Benfield G., Roberts G. The undergraduate experience of blended e-learning: A review of UK literature and practice, The Higher Educational Academy. 2006. P. 103.
9. Can e-learning replace the classroom learning? / D. Zhang, J. Zhao, L. Zhou, J. Funamaker. *Communication of the ACM*. 2004. Vol. 47. № 5. P. 75–79.

НАЗВИ РЕМІСНИКІВ ШКІРООБРОБНИХ І ХУТРООБРОБНИХ РЕМЕСЕЛ У НІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

NAMES OF THE LEATHER CRAFTSMEN AND FURRIERS IN THE GERMAN DIALECTS

Пец Т.Б.,

orcid.org/0000-0002-6055-3622

кандидат філологічних наук, доцент

Львівського національного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню сілезьких, нижньопрусських і східнопомеранських назв ремісників XIV–XVI ст., що займалися обробкою шкіри й хутра. Обґрунтовується актуальність дослідження зниклих унаслідок Другої світової війни німецьких діалектів, аналізується фахова література, характеризується історія досліджень німецьких назв ремісників у колишніх східнонімецьких діалектах, визначається рівень їх вивченості, формулюються мета й завдання публікації, а також окреслюються перспективи подальших наукових розвідок. Крім цього, висвітлюються словотвірні особливості ремісничих назв, форми їх фіксації в складі сілезького, нижньопрусського та східнопомеранського діалектів. До кожної форми наводяться дані щодо часу й місця фіксації. Згідно з результатами дослідження, встановлено 21 назву ремісників, що займалися шкірообробними й хутрообробними ремеслами. Установлено твірні основи назв ремісників: а) назви ремісничих виробів; б) назви матеріалів, із яких вони виготовлені; в) назви виконуваної дії ремісником; г) назви кольору дубильних речовин; д) за загальною характеристикою виробів; е) за назвою використовуваного засобу для приготування шкіри. Більшість ремісничих назв утворена за допомогою суфікса *-er*, а 9 є двокореневими. Другими твірними основами в різнокореневих назвах ремісників слугують *-gerber*, *-macher*, *-schneider*, *-blöter*, *-taschner*. У межах виявлених назв металообробників можна виокремити 6 синонімічних рядів. Засвідчені форми фіксації назв ремісників фіксують такі історичні зміни в системі консонантизму й вокалізму німецької мови: а) послаблення голосних в афіксах; б) синкопу; в) зниження *i>ë*; г) підняття *o<u*; д) дифтонгізацію *î>ei*; е) умлаутизацію; є) перехід свн. *s* [*s*] перед *g* в *sch* [*š*]; ж) перехід *w* в *b* перед *g*; з) появу придихового *h* (аспірація).

Ключові слова: назва ремісника, форма фіксації, німецькі діалекти, твірна основа, словотвір, синонім, консонантизм, вокалізм.

The article studies the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian names of the leather craftsmen and furriers of the 14th–16th centuries. The article substantiates the topicality of studying the German dialects that disappeared due to the World War II, analyses the specialized literature, characterizes the history of studying the German names of the craftsmen in the former East-German dialects, determines the level of their coverage, formulates the objective and task of the publication and outlines the perspectives of further academic research. Besides, the article provides the insight into the word-formative peculiarities of the names of the craftsmen, the form of their fixation within the Silesian, Low Prussian, and East Pomeranian dialects. Each form is accompanied by the data concerning the time and place of the fixation. According to the research results, 21 names the leather craftsmen and furriers were established. The formative bases of the metal-processing craftsmen were established: a) names of the handicrafts; b) names of the materials of which they were produced; c) names of the craftsmen's actions; d) names of the color of tanning agents; e) according to the general characteristic of the items; f) name of the leather preparation agent. Majority of the names of craftsmen are formed with the suffix *-er*, and 9 bi-root. The second word-formative bases in the names of the craftsmen with the different roots are as follows: *-gerber*, *-macher*, *-schneider*, *-blöter*, *-taschner*. 6 synonymic rows can be identified within the established names of the metal-processing craftsmen. The defined forms of fixation of the handicraft names fixed also various historical changes in the system of consonantism and vocalism of the German language.

Key words: handicraft name, form of fixation, German dialects, forming basis, word formation, synonym, consonantism, vocalism.

Постановка наукової проблеми. Руїнування мовної картини Центральної Європи стало одним із наслідків Другої світової війни. Майже повністю зникають нижньопрусський, верхньопрусський, східнопомеранський і сілезький говори. Відповідно, у середині ХХ ст. назавжди втрачається не лише «живий» говірковий матеріал для подальших досліджень, а й «міст», через який століттями поширювалися запозичення не лише з німецьких діалектів, а й західноєвропейських мов у слов'янські, а також зі сходу на захід. Єдиним

шляхом вивчення різних груп лексики та мовних явищ зниклих говорів залишаються пам'ятки цих діалектів, словники апелювативної, ономастичної лексики й лінгвістичні атласи. Відповідно, вивчення й реконструювання частково чи повністю зниклих німецьких говорів становлять чималий інтерес для сучасного мовознавства, що й обґрунтовує актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом німецьким назвам ремісників окремих промислів уже присвячена низка досліджень.

Наприклад, М. Голмберг збирала історичні свідчення щодо ремісничих найменувань, що стосуються обробки шкіри та дерева [10]; Р. ван де Коолвійк та У. Вітте присвятили спеціальні дослідження назвам виробників бочок [13; 23]; Т. Пиц – назвам текстильників [1]. У дисертаційному дослідженні А. Шьонфельдта подано дані з усієї німецькомовної території щодо назв ремісників, які займалися забоєм худоби та заготівлею м'яса [20]; Е. Єгер приділила увагу різноманітним найменуванням виробника возів у всіх німецьких діалектах [11], а кушнірам присвячено брошуру Б. Шіра «Die Namen des Kürschners» [19]. Середньовічні південнонімецькі назви ремісників досліджувала в монографії І. Ньолле-Горнкамп [17]. Окремим назвам ремісників присвячений також дев'ятий том у «Deutscher Wortatlas» [7].

Мета дослідження. Водночас відсутнє окреме спеціальне дослідження давніх назв ремісників шкірообробних і хутрообробних ремесел, що і є метою публікації.

Завдання вбачаємо в чіткій фіксації назв ремісників і форм їх фіксації в XIV–XVI ст. у сілезькому, нижньопрусському та східнопомеранському діалектах із зазначенням даних щодо часу й локалізації. У подальшому визначаємо їх мотивуючі основи, словотвірні особливості, аналізуємо історичні зміни в системі консонантизму й вокалізму в назвах ремісників і виокремлюємо синонімічні ряди.

Шкіряники. *Gerber* (свн. *gerwen*, *garwen* «вичиняти шкіру», двн. *garawen* «готувати», ст. сакс. *gar(u)wian*, *ger(i)wian*) позначає загалом ремісника, який вичиняє шкіру: «*gerwer*» (Thorn, бл. 1300) [10, с. 30], «... *di gerwer sullin machin vnn gerwin gut ledir beide ime huse*» (Schweidnitz, 1347) [14, с. 24], «*Nickil Mertin (gerwer), Helwig gerwer s. Sohn*» (Breslau, 1348), «*Engelkini Gerwer*» (Stettin, 1352), «*Vicco gerwer*» (Danzig, 1377–1378), «*Nicclos Rozenik der gerwer*» (Liegnitz, 1384), «*Jörge Gerber der teschner*» (Breslau, 1409) [16, с. 215], «*gerber*» (Marienburg, 1418, 1444) [10, с. 30]; «*Pecze in der gerwegassen*» (Breslau, 1352) [18, с. 69], «*in der newen gerbergassen*» (Breslau, 1373) [16, с. 54], «*gerbergasse*» (Danzig, 1357) [22, с. 150]. Сюди належить також *rogerber* (свн. *rō*, *ro*, двн. *rō*, ст. сакс. *hrā(o)* «сирий»): «*das dy rogerber angehoret*» (Schweidnitz, 1387) [12, с. 456].

Уже південнонімецьким варіантом до *Gerber* був *Lederer* (двн. *lederari* < двн. *ledar*, *leder*, ст. сакс. *ledar*- «шкіра»), що згодом позначає здебільшого *Rotgerber* [22, с. 151]: «*Heynke lederer*

(Liegnitz, 1372) [5, с. 133], «*Mertin Lederer, Richter zu Leuthen*» (Glatz, 1412) [4, с. 111]. Очевидно, синонімом до нього слугує *Lederschneider*: «*Ledirsneider*» (Liegnitz, 1329) [12, с. 339].

Більш спеціалізованими ремісничими назвами були *Weißgerber*, *Rotgerber*, *Loher*. *Weißgerber* вичиняв шкіру за допомогою галуна (Alaun): «*Sydil wizgerwer*» (Thorn, бл. 1330) [10, с. 38], «... *Heyncze Rubyn vnd andir weysgerber ...*» (Schweidnitz, 1337) [14, с. 21–22], «*Martinus wysgerwer*» (Liegnitz, 1340) [5, с. 133], «*Dityl wysgerwer*» (Breslau, 1345) [18, с. 12], «*Rencz wisgerwer*» (Breslau, 1367) [18, с. 15], «*Nickil Wysgerber*» (Reichenbach, 1369) [14, с. 64], «*Nicolaus wysgerber*» (Liegnitz, 1393) [5, с. 133]; «*erbe gelegen undir den wisgerbern an den blanken*» (Breslau, 1403) [14, с. 235]. *Rotgerber* – чинбар, який, на відміну від попереднього, вичиняє шкіру за допомогою дубильної протрави з дуба (Eichenlohe), а не галуна: «*Joh. bucherer rotgerber*» (Breslau, 1382) [18, с. 106], «*Nicze Teschner rotgerber*» (Breslau, 1385) [3, с. 127], «*vor uns sint komen di ... geswornen vnd eldisten der rotgerber in unser stat ...*» (Liegnitz, 1397) [14, с. 102]; також назва вулиці в м. Бреслау: «*undir den roten gerbern*» (1494) [22, с. 150]. Синонімом до нього є *Loher* (свн. *lō* (-wes), снн. *lo*(we), двн. *lō* «дубильна протрава»): «*lohers*» (мн.) (Danzig, XV ст.), «*loers*» (мн.) (Danzig, XV ст.) [10, с. 33].

Спорідненими зі шкірообробними ремеслами були *Riemer*, *Sattler*, *Gürtler*, *Beutler* тощо. Згідно з дослідженнями Г. Балова, *Riemer* виготовляє та продає лише шкіряні реміні (свн. *rieme*, двн. *riemo*, ст. сакс. *riomo*), які належать до кінської зброї, тощо [5, с. 141–142]. Як зауважує Е. Фолькманн, згаданий ремісник у діяльності дуже близький до *Sattler* і *Gürtler*. Ці назви ремісників часто використовуються в одному й тому ж значенні, відповідно, їх неможливо чітко розмежувати [22, с. 153]: «*Willufcharakter Rymer*» (Breslau, 1346) [18, с. 16], «*Kerster remer*» (Danzig, 1377–1378) [10, с. 128], «*fetteler vnd riemer*» (Schlesien, 1389) [21, с. 567], «*dy rymer den gortelern gunnen vnd dirlawbit habin das sie ire breite tasschen gortele mit gräntvelen*» (Liegnitz, 1423) [5, с. 142], «*rymer*» (Schönsee, 1444) [10, с. 128], «*kein Riemer soll Gürtel, Riemen, Zaum, Halfter ... anders machen, als von Leder mit Alaun gegerbt und nicht mit Lohe*» (Elbing, 1446) [22, с. 156], «*Hannos Glöckener rymer*» (Görlitz, 1494) [4, с. 114]; також назва вулиці: «*undir den rymern*» (Breslau, 1472) [14, с. 164]. Синонімом до нього був *Riemenschneider*: «*deme rymesnyder*» (Schlesien, 1420) [21, с. 569]; також у назві вулиці: «*remnsneiderstrate*» (Stettin, 1393) [15, с. 27], «*in der*

remsnyderstrate da Sneberch der schomaker nu inne wanet» (Stettin, 1421) [15, с. 35].

Як уважає Е. Фолькманн, *Sattler* (двн. *satilāri* < двн. *satul, satil* «сідло») переважно виготовляв сідла, а також, як і *Riemer*, спорядження для верхової їзди, вуздечку з набором, кінську зброю різних видів, а в давніші часи – щити [22, с. 155]. Проте Г. Балов стверджує, що він виробляв лише шкіряні сідла [2, с. 114; 5, с. 142]: «*von der Nysse an der ecke do die seteler siczen»* (Breslau, 1362) [16, с. 164], «*Enderlyn sateler»* (Liegnitz, 1369) [2, с. 114], «*Hincze zedeler»* (Danzig, 1377–1378) [10, с. 130], «*setteler vnd riemer»* (Schlesien 1389) [21, с. 567], «*Kunegund di Heinczil setilers el. husvr. gewest ist»* (Breslau, 1347) [18, с. 33], «*seteler»* (Braunsberg, 1408) [10, с. 130].

Gürtler оббивав паски (свн. *gürtel*, снн. *gördel*, двн. *gurtil*) і ремені залізом або жовтою міддю. У давні часи він часто працював з *Riemer* в одному цеху: «*Endirlin gurtler»* (Liegnitz, 1348) [5, с. 133], «*Clement gurteler»* (Breslau, 1350) [18, с. 18], «*Nykel Gordeler»* (Braunsberg, 1377) [10, с. 121], «*... handwerker der czechen ... der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber ... gurtteler ...»* (Breslau, 1388) [14, с. 84], «*Mathis gorteler textor»* (Breslau, 1394) [18, с. 106], «*habe wyr Rathmanne ... den Bewtelern vnde Gortelern eyn werck gegeben ...»* (Danzig, 1412) [8, с. 333], «*dy rymer den gortelern gunnen vnd dirlawbit habin das sie ire breite tasschen gortele mit gräntvelen»* (Liegnitz, 1423), «*dy gorteler sullen futirn ... mit loer leder vnde mit schefin geverbit adir vngeverbit ...»* (Liegnitz, 1424) [5, с. 142], «*der görteler wandeln»* (Liegnitz, 1424) [3, с. 128].

Beutler (нн. *Büdeler*; двн. *putilaere*), як уважає Е. Фолькманн, – це ремісник, який виготовляє шкіряні сумки (свн. *biutel*, двн. *būtil*, ст. сакс. *būdil*) і гаманці різноманітної форми й оздоблення, що носили на поясі [22, с. 157]. Однак, як засвідчує запис у статуті цих ремісників м. Данциг, вони виробляють одяг зі шкіри: замшеві штани, теплі (подвійні) рукавиці, прикрашені шовком: «*Item eyn ytczlych bruder, der vnser werk der bewteler gewynen will, der sal yn das aldermannes werkstete machen eyn par Semysscher hozen vnd j par gedopelter hanczken myt seydevorblumet, vnd das selbige werk sal ym der alderman vorlegen ...»* (1412) [8, с. 334]. Отже, поле їхньої діяльності було значно ширшим. Ця реміснича назва була поширена як у Пруссії, так і в Сілезії: «*Nickil buteler його син Peter buteler»* (Breslau, 1369) [18, с. 148], «*Hannus Budeler»* (Braunsberg, 1385) [10, с. 119], «*der butheler in unser altenstadt Danzig»* (Danzig, 1397) [24, т. I, с. 586], «*Peter Bewteler»*

(Liegnitz, 1403) [2, с. 18], «*welch boteler adir gorteler ...»* (Danzig, 1412) [8, с. 333], «*buwteler»* (1449), «*beyteler»* (Königsberg, 1453) [10, с. 119]. Найменування цього ремісника нотується також у назві вулиці в Східній Померанії: «*budelerstrate»* (Stettin, 1450) [9, с. 74]. Очевидно, синонімами до нього були *Beutmacher* та *Börser* (свн. *burse* «гаманець»): «*budelmakerstrate»* (Stettin, 1450) [15, с. 19]; «*Nicclos börser»* (Liegnitz, 1386) [5, с. 133].

Спорідненим із цими назвами, а можливо, і синонімом було найменування *Taschner* – той, що виробляє сумки (свн. *tasche, tesche*, двн. *tasca, zasca*, ст. сакс. *dasga*), які носять на поясі та часто були багато оздоблені кольоровим хутром, золотом тощо [5, с. 142]: «*Nycolaus Teschner»* (Schweidnitz, 1328) [4, с. 117], «*Nycol. Teschener»* (Liegnitz, 1348) [5, с. 133], «*Heincze taschner pellifex»* (Breslau, 1366) [18, с. 108], «*Jacob taschener perator»* (Breslau, 1376) [18, с. 109], «*Nicclos Lobyn der tesschener»* (Liegnitz, 1383) [5, с. 133]; також «*Niclas Feuerteschener»* (Liegnitz, 1411) [3, с. 128]. Особливо коштовними були жіночі сумки, виготовленням яких у містах Лігніц і Бреслау займався *frautaschner*: «*Michel Greupner der frautaschner»* (Liegnitz, 1568) [4, с. 117]. У Пруссії поширеною була інша назва – *Taschenmacher*, що виготовляв переважно цупкі сумки з твердішого матеріалу: «*Arndt taschenmecher»* (Danzig, 1377–1378) [10, с. 133].

Пергамент (свн. *pergamente* < лат. *pergamen(t)um*) зі шкур телят і свиней вичинював *Pergamenter*: «*Nicol. Perminter tabern»* (Breslau, 1376) [18, с. 107], «*Nicol. Permynter pergamenista»* (Breslau, 1381) [18, с. 108], «*pergamenator»* (Danzig, 1434), «*permentirer»* (Elbing, 1440) [22, с. 249], «*parmyntirer»* (Danzig, 1440) [10, с. 36].

Хутряники. Оброблянням хутра, виготовленням із нього сюртуків (свн. *kürsen, kursen, korsen*, двн. *kursin(n)a, krusina, kursen*, ст. сакс. *kursina*) та іншого якнайрізноманітнішого хутряного одягу займався *Kürschner*. «*... Petir Cozenaw vnd andir kursener ...»* (Schweidnitz, 1337) [14, с. 21], «*... kursiner werck ...»* (Striegau, 1349) [14, с. 29], «*Nymand swer nach touwer kurzener werk her vurin sullin»* (Striegau, 1349) [14, с. 31], «*Grimil korsner»* (Breslau, 1350) [18, с. 13], «*Harm kursner hat uf gereicht Urbar kursner das erbe uf der kursenbrucke an der ecke»* (Breslau, 1360) [16, с. 152], «*korsener»* (Danzig, 1377–1378) [10, с. 95], «*Nicclos Lawbros der kursener»* (Liegnitz, 1383) [5, с. 134], «*... handwerker der czechen ... der stad zue Breslaw: creytzemer, cromer, wollenweber, kurschner ...»* (Breslau, 1388) [14, с. 84], «*Hanneman kurssener»*

(Striegau, 1390) [14, с. 87], «Peter korschner carnifex» (Breslau, 1391) [18, с. 107], «kursener» (Thorn, бл. 1400), «kørsener» (Elbing, 1418), «kursener» (Braunsberg, 1420), «kursener» (Braunsberg, 1427), «korsener» (Königsberg, 1453) [10, с. 95], «korzner» (мн.) (Stettin, 1455) [6, с. 96], «Joachim Korsner» (Graudenz, 1505) [10, с. 95]. У Пруссії та Східній Померанії були поширені також ремісничі назви **Pelzer** (свн. pelzen, снн. pelten «знімати хутро») і **Fellblöter** (свн. vel, двн. fel «хутро»): «peltzere» (мн.) (Stettin, 1455) [6, с. 96], «mangk den peltzern» (Stettin, 1495), «up der lutteken pelzestraten orde» (Stettin, 1432) [15, с. 26]; «werden zur Gewinnung des Bürgerrechtes zugelassen: ... Bein-, Knochendreher, Fell Blöter» (Danzig, 1655) [24, т. II, с. 450].

Висновки. Отже, виявлено 21 назву ремісників, що займалися обробкою шкіри чи хутра, серед них обробкою шкіри займалися 18 ремісників, а хутра – 3 ремісники. Від назв ремісничих виробів утворено 13 назв ремісників, що обробляли шкіру чи хутро (Beutelmacher, Beutler, Börser, Fellblöter, Taschner, Taschenmacher, frautaschner, Gürtler, Kürschner, Pergamenter, Riemenschneider, Riemer, Sattler), матеріалу, з якого виготовлено вироби, – 2 (Lederer, Lederschneider), назви виконуваної дії – 2 (Gerber, Pelzer); окрім того, за кольором дубильних речовин – 2 (Rotgerber, Weißgerber), загальною характеристикою виробів – 1 (rogerber), назвою використовуваного засобу для приготування шкіри – 1 (Loher).

Більше половини назв ремісників (12) утворено за допомогою суфікса *-er* (< лат. *-ārius*), який є характерним для утворення назв діячів (Gerber, Lederer, Loher, Riemer, Sattler, Taschner, Beutler, Gürtler, Börser, Pergamenter, Kürschner, Pelzer),

що становить близько 57%. Відповідно, на складні іменники припадає 43%. Другими твірними основами в різнокоренових назвах ремісників є *-gerber* (Rotgerber, Weißgerber, rogerber), *-macher* (Beutelmacher, Taschenmacher), *-schneider* (Lederschneider, Riemenschneider), *-blöter* (Fellblöter), *-taschner* (frautaschner).

Засвідчені форми фіксації назв ремісників фіксують такі історичні зміни в системі консонантизму й вокалізму німецької мови: а) послаблення голосних в афіксах: *setiler-seteler, kursiner-kursener*; б) синкопу: *taschener-taschner, teschener-teschner, gurteler-gurtler, kursener-kursner, korsener-korsner*; в) зниження *i>ë* (Senkung): *riemer-remer, rymesnyder-remsnider*; г) підняття *o<u* (Hebung): *gorteler-gurteler, korsener-kursener*; д) дифтонгізацію (Diphthongierung) *î>ei*: *wysgerwer-weysgerwer*; е) умлаутизацію: *gorteler-görteler, korsener-kørsener* також *sateler-seteler, taschener-teschener*; є) перехід свн. *s* [s] перед *r* в *sch* [š]: *kursner-kurschner*; ж) перехід *w* в *b* перед *r*: *gerwer-gerber, wysgerwer-wysgerber, rotgerwer-rotgerber*; з) появу придихового *h* (аспірація): *buteler-butheler*.

Водночас відзначено 6 синонімічних рядів: *Gerber-rogerber-Lederer-Lederschneider* «той, що вичиняє шкіри»; *Rotgerber-Loher* «чинбар»; *Riemer-Riemenschneider* «ремінник»; *Beutler-Beutelmacher-Börser* «виробник сумок і гаманців»; *Taschner-Taschenmacher* «виробник цупких сумок із твердого матеріалу»; *Kürschner-Pelzer-Fellböter* «кушнір». Перспективу подальших досліджень убачаємо в подальшому дослідженні різних груп лексики зниклих німецьких діалектів, а також у вивченні запозичених німецьких слівформ у складі слов'янських мов і виокремленні саме східнонімецького компонента.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

двн. – давньоверхньонімецьке
лат. – латинське
мн. – множина
нн. – нижньонімецьке
свн. – середньоверхньонімецьке
сн. – середньонімецьке
снн. – середньонижньонімецьке
ст. сакс. – старосаксонське

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пиц Т.Б. Сілезькі назви текстильників XIV–XVII століть. *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 9. С. 181–186.
2. Bahlw H. *Liegnitzer Namenbuch: Familiennamen, gedeutet aus den Quellen des Mittelalters*. Lorch : Weber, 1975. 160 S.
3. Bahlw H. *Mittelhochdeutsches Namenbuch nach schlesischen Quellen : Ein Denkmal des Deutschtums*. Neustadt an der Aisch : Degener & Co, 1975. 182 S.
4. Bahlw H. *Schlesisches Namenbuch*. Kitzingen : Holzner, 1953. 147 S.

5. Bahlow H. Studien zur ältesten Geschichte der Liegnitzer Familiennamen *Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz*. Liegnitz : Krumbhaar, 1926. Bd. 10. S. 102–162.
6. Blümcke O. Die Handwerkszünfte im mittelalterlichen Stettin. *Baltische Studien*. Stettin : Herrcke & Lebeling, 1884. S. 81–247.
7. Deutscher Wortatlas [hrsg. von W. Mitzka (ab Bd. 5: L.E. Schmidt)]. Gießen, 1951–1980. Bd. 1–22.
8. Hirsch Th. Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Wiesbaden : Sändig [Nachdr. von 1858], 1969. 344 S.
9. Hoffmann A. Die typischen Straßennamen im Mittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Ostseestädte: Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Königsberg, 1913. 103 S. + XII S.
10. Holmberg M.Å. Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters : Leder- und Holzhandwerker. Lund : [u.a.], 1950. 279 S.
11. Jäger E. Die Synonymik der Berufsamen für den Wagenbauer. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Marburg, 1948. 154 S.
12. Jungandreas W. Zur Geschichte der schlesischen Mundart im Mittelalter. Breslau : Maruschke & Berendt, 1937. 586 S. + LXIV S.
13. Koolwijk R. v. d. Eine sprachliche Untersuchung zum Küferhandwerk. [Masch. Manuskript]. o.O., o.J. 96 S. + X S.
14. Korn G. Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400. Breslau : Josef Max & Comp, 1867. 137 S.
15. Lemcke H. Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung. 2. neu erarb. Aufl. von G. Fredrich. Stettin : Saunier, 1926. 92 S.
16. Markgraf H. Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen. Breslau : Morgenstern, 1896. 244 S.
17. Nölle-Hornkamp I. Mittelalterliches Handwerk im Spiegel oberdeutscher Personennamen: eine namenkundliche Untersuchung zu den Handwerkerbezeichnungen als Beinamen im Corpus der altdeutschen Originalurkunden. Frankfurt am Main [u.a.]. Lang, 1992. 730 S.
18. Reichert H. Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts. Breslau : M. & H. Marcus, 1908. 192 S. + IX S.
19. Schier B. Die Namen des Kürschners. Leipzig [u.a.] : Hermelin, 1949. 32 S.
20. Schönfeldt A. Räumliche und historische Bezeichnungsschichten in der deutschen Synonymik des Schlächters und Fleischers. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Marburg, 1965. 164 S.
21. Siebs T., Jungandreas W. Schlesisches Wörterbuch. Breslau : Korn, 1935–1938. Lief. 1–5 (R-Riss).
22. Volckmann E. Alte Gewerbegassen: deutsche Berufs-, Handwerks-, und Wirtschaftsgeschichte älterer Zeit. Würzburg : Memminger Verlagsbuchhandlung, 1921. 354 S.
23. Witte U. Die Bezeichnungen für den Böttcher im niederdeutschen Sprachgebiet : eine Wort- und sachkundliche Untersuchung zum Böttcherhandwerk. Frankfurt a. M. : Lang, 1982. 485 S.
24. Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch: Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands. Königsberg : Gräfe u. Unzer, 1935–1944. Bd. I–II.

СМИСЛОВЕ НАПОВНЕННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

SEMANTIC CONTENT OF PUNCTUATION MARKS

Сухомлин В.В.,

orcid.org/0000-0002-2667-990X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри літературознавства

Київського національного університету Києво-Могилянська академія

Розділові знаки (знаки пунктуації) залишаються актуальною для дослідження темою в мовознавстві. Особливо активно вони вивчаються в письмовій формі мовлення, адже тут вони мають смислове наповнення.

Темою статті є розділові знаки (знаки пунктуації), які відомі в німецькому мовознавстві як **Interpunktion** (син. **Zeichensetzung, Satzzeichensetzung**). Наш вибір ґрунтується на двох основних принципах, що відтворюють актуальність тематики: з одного боку, природа виникнення розділових знаків та обумовлене нею смислове наповнення дає нам змогу дослідити їх на системно-мовному рівні, з іншого боку, знаки пунктуації цікаві своїм прагматичним використанням, що уможливорює їх вивчення у функційно-комунікативному розрізі.

Проаналізований матеріал уможливорює визначення функції розділових знаків – унаочнення синтаксичної та інтонаційної будови мовлення. Вона, у свою чергу, визначає два основні напрями теорії пунктуації: логічний (смисловий) та інтонаційний. З огляду на функційно-комунікативний аспект, ці напрями взаємодіють у процесі комунікації.

У пунктуаційній системі сучасної німецької мови розділові знаки мають функційну значимість, яка закріплює за ними узагальнені значення, що фіксують закономірності їх уживання. Таким чином, маємо систему правил, яка гарантує вживання розділових знаків у схожих семантико-граматичних конструкціях, реченнях, текстах. Учасники комунікативного процесу розуміють уживання розділових знаків, у результаті чого комунікація відбувається, і це є проявом соціальної сутності пунктуації.

Уживання розділових знаків ґрунтується на усталеній системі правил, побудованій на єдності структурного, смислового й ритмомелодійного принципів. Такий підхід виділяє відокремлювальні та видільні розділові знаки.

Відокремлювальні розділові знаки ми використовуємо для поділу цілісного тексту на складники згідно з такою його категорією, як когезія. Видільні розділові знаки вживаються всередині структурного цілого, утілюючи таку категорію тексту, як його когерентність.

Розділові знаки є одиницями пунктуації як системи мови, несуть у реченні (тексті) певне смислове наповнення й допомагають уникнути непорозуміння або ж при неправильному вживанні створюють їх.

Ключові слова: пунктуація, розділовий знак, логічний напрям, інтонаційний напрям, теорія пунктуації, смислове наповнення, системно-мовний підхід, функційно-комунікативний підхід.

Punctuation is the tool that allows us to organize our thoughts and make it easier to review and share our ideas. The standard German punctuation is as follows: period, comma, apostrophe, quotation, question, exclamation, brackets, braces, parenthesis, dash, hyphen, ellipsis, colon, semicolon. Below is an explanation of some punctuation that is commonly misused.

Punctuation marks represent an urgent topic for research in various linguistic dimensions and have a semantic content in written form of speech.

The topic of our article is punctuation marks, which are known in German linguistics as *Interpunktion* (syn. *Zeichensetzung, Satzzeichensetzung*). Our choice is based on two main principles that represent the relevance of the topic: on the one hand, the nature of punctuation and the follow-on semantic content allowing us to study them at the language-system level; on the other hand, punctuation marks are interesting for its pragmatic use, which enables their study in the functional-communicative context.

The analyzed material makes it possible to determine functions of punctuation marks – to illustrate the syntactic and intonation structure of speech. It defines two main directions of punctuation theory: logical (semantic) and intonation. These areas, in the functional-communicative aspect, interact in the communication process.

Thus, in the punctuation system of modern German, punctuation marks have a functional significance, which sets their generalized meanings that fix the patterns of their use. Therefore, there is a system of rules that guarantees the use of punctuation in similar semantic and grammatical constructions, sentences, texts. Participants of the communicative process understand the use of punctuation, as a result of which communication occurs, and this is a demonstration of the social essence of punctuation.

The use of punctuation is based on an established system of rules, made on the unity of structural, semantic and rhythmic and melodic principles. This approach distinguishes separating and delimiting punctuation marks.

We use separating punctuation marks to divide the whole text into components according to its category, such as cohesion. Delimiting punctuation marks are used within the structure, embodying such a category of text as its coherence.

Punctuation marks are units of punctuation as a system of language, have a certain semantic content in a sentence (text) and help to avoid misunderstandings, or create them when used incorrectly.

Key words: punctuation, separating punctuation mark, logical direction, intonation direction, punctuation theory, semantic content, language-system approach, functional-communicative approach.

Розділові знаки (знаки пунктуації) залишаються актуальною для дослідження темою з метою вивчення письмової форми мовлення, адже в ній вони мають смислове наповнення. Це дає науковцям підґрунтя для подальшого дослідження питання. У запропонованій статті ми використовуємо системно-мовний і функційно-комунікативний підходи до вивчення розділових знаків, оскільки вони відбивають загальну тенденцію у вивченні мовних явищ, понять і категорій.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У запропонованій статті окреслені підходи досліджуються у взаємодії, оскільки мовні явища можуть існувати лише в комунікативному просторі й тільки за умови своєї функційності. Результати проведеного дослідження можуть бути використані при вивченні стилістики, теоретичної граматики, прагматики, а також при здійсненні перекладу з німецької мови українською й навпаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичний аналіз сучасної лінгводидактичної літератури свідчить про те, що зацікавленість науковців проблемою розробки ефективних підходів до вивчення мови та розвитку мовлення зростає. Останнім часом у вітчизняній лінгводидактиці з'явилися праці, у яких обґрунтовано окремі аспекти функційного напрямку в навчанні української мови (С.Т. Дубовик, В.А. Каліш, Л.М. Паламар, О.С. Паламарчук), реалізації функційно-комунікативної спрямованості (Н.М. Веніг, Л.В. Давидюк, Г.С. Демидчик, М.С. Казанджиева, І.І. Ляшкевич, С.Д. Пенькова, О.М. Петрук).

Німецький словник DUDEN дає таке визначення поняття: «Unter **Interpunktion** (auch **Zeichensetzung**) versteht man das Setzen von Satzzeichen in Sätzen zur Verdeutlichung syntaktischer Strukturen und das Setzen von Wortzeichen in Wörtern zur Verdeutlichung morphologischer Strukturen. Sie folgt in jeder Sprache entsprechenden Interpunktionsregeln».

Далі словник дає пояснення ситуації, пов'язаної з недотриманням уживання розділових знаків: «Die Nachrichten, die wir gegenseitig verfassen, sind zumeist kurz, oft sehr kurz, und missverständlich, oft in falscher *Interpunktion* und mit kruden Abkürzungen, ohne Kommata und Bindestriche, ohne Frage- und Ausrufezeichen ... Schließlich kann durch falsche *Interpunktion* ein Sinnzusammenhang ins Gegenteil und damit ins Komische verzerrt werden ... Also, die Zeichensetzung innerhalb von Sätzen dient dazu, diese zu gliedern, ihnen eine Struktur zu

verleihen und das Verständnis beim Lesen zu erleichtern. Wortzeichen wie der Apostroph hingegen sollen morphologische Strukturen verdeutlichen» [7].

Постановка завдання. Тема й мета пропонованої статті визначають її **завдання**. Наш вибір ґрунтується на двох основних принципах, які відтворюють актуальність тематики: з одного боку, природа виникнення розділових знаків та обумовлене нею смислове наповнення дають нам змогу дослідити їх на системно-мовному рівні, з іншого боку, знаки пунктуації цікаві своїм прагматичним використанням, що уможливило їх вивчення у функційно-комунікативному розрізі. Мета статті продиктована актуальністю теми та полягає в аналізі обох вищеназваних підходів до вживання розділових знаків у сучасній німецькій мові.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети нам потрібно вирішити такі **завдання**: 1. Пояснити логічний та інтонаційний напрями теорії пунктуації. 2. Визначити функцію розділових знаків з огляду на системно-мовний і функційно-комунікативний підходи. 3. Визначити принципи вживання та інтерпретації розділових знаків.

Виклад основного матеріалу. У мовознавстві термін **пунктуація** (середньовічн. лат. *punctuatio* від лат. *punctum* – крапка) має декілька значень: це історично сформована **система розділових знаків** у писемній формі певної мови; це **правила їх уживання** на письмі, а також це **розділ мовознавства**, який вивчає ці правила. Виходячи з визначення, ми можемо говорити, що **пунктуація** виконує **функцію унаочнення синтаксичної та інтонаційної будови мовлення**, що полегшує сприйняття написаного [5, с. 510–511].

З огляду на тлумачення пунктуації, можемо стверджувати, що **розділові знаки**, або **знаки пунктуації** – це одиниці мови, які утворюють сукупність графічних знаків, що не належать до алфавіту жодної мови, а служать засобом відбиття тих ознак писемної мови, які не можуть бути передані літерами й іншими писемними позначеннями: цифрами, знаками рівності, подібності тощо.

Уперше прототипи розділових знаків з'явилися ще у 2 столітті до н. е., завдячуючи Аристофану Візантійському, який служив очільником бібліотеки в Александрії. Саме він уперше створив систему нотацій для драматичних творів. Місця, де актор/оратор повинен був зробити паузу, Аристофан Візантійський позначав крапками. Варто зазначити, що вже у першому використанні крапки ставилися внизу, посередині або зверху рядка, а місце крапки залежало від тривалості паузи [2, с. 439–440].

Згідно зі Словником літературознавчих термінів української мови, **розділові знаки** – це знаки, що використовуються для відбиття синтаксичної структури української мови на письмі. Вони вживаються для позначення такого розчленування писемної мови, яке не може бути передане ні морфологічними засобами, ні порядком розташування слів у реченні [4].

Проаналізовані визначення уможливають визначення функції, яку виконують розділові знаки, – **унаочнення синтаксичної та інтонаційної будови мовлення**. Вона, своєю чергою, визначає **два основні напрями теорії пунктуації**, кожен із яких має своїх прихильників і визначені постулати. Так, **першим** напрямом є **логічний**, або **смысловий**, засновником якого є Ф.І. Буслаєв, який вважає, що розділові знаки мають подвійне значення, а отже, виконують дві основні функції: по-перше, вони сприяють ясності у викладі думок, відокремлюючи одне речення від іншого або одну його частину від іншої; по-друге, вони передають відчуття мовника та його ставлення до слухача/читача. При цьому мовознавець поділяє основні розділові знаки за їх функціями, відносячи до першої кому, крапку з комою, двокрапку і крапку. Другу функцію виконують знак питання та знак оклику, а також крапки й тире. Такий напрям теорії пунктуації властивий також українській і німецькій пунктуації, але не притаманний французькій чи англійській. Смысловий принцип пунктуації спостерігаємо пізніше в роботах таких відомих мовознавців, як С.І. Абакумов та А.Б. Шапіро. Перший говорить про розділові знаки як указівник поділу мовлення на частини, релевантні для писемного вираження думки. Учений вважає, що в основі правил уживання розділових знаків лежить смисл висловлювання, хоча їх більшість уживання регулюється переважно згідно з граматичними (синтаксичними) правилами [1]. Другий мовознавець вважає, що основна роль пунктуації полягає в позначенні важливих для розуміння смислових відносин і відтінків писемного тексту, але які неможливо виразити лексичними й синтаксичними засобами [6].

Представники **інтонаційного напрямку** теорії пунктуації наголошують, що розділові знаки слугують для позначення ритму й мелодики фрази (Л.В. Щерба) і переважно передають не граматичний, а декламаційно-психологічний поділ мовлення (О.М. Пешковський). Незважаючи на значні розбіжності обох напрямів, спільним у них усе ж є визнання комунікативної функції пунктуації, яка названа ними важливим засобом оформлення писемного мовлення.

На наш погляд, у пунктуаційній системі сучасної німецької мови розділові знаки мають функційну значущість, яка закріплює за ними узагальнені значення, що фіксують закономірності їх уживання. Таким чином, маємо систему правил, яка гарантує вживання розділових знаків у схожих семантико-граматичних конструкціях, реченнях, текстах. Учасники комунікативного процесу розуміють уживання розділових знаків, у результаті чого комунікація відбувається, і це є проявом **соціальної сутності** пунктуації.

Як ми вже говорили раніше, пунктуації в писемному мовленні відповідає інтонація в усному мовленні. Тож завданням розділових знаків є передача змісту висловлювання, його найтонших відтінків, трансформація смислових взаємозв'язків мовних елементів у межах писемного тексту, розкриття суб'єктивного ставлення мовця до предмета висловлюваної думки, до співрозмовника, до фактів навколишньої дійсності. Основними складовими частинами інтонації є пауза, темп, мелодика, логічні наголоси. Паузи – це один із найважливіших елементів інтонації, своєрідні комунікативні одиниці в усній мові, що несуть відповідне навантаження: членують мовленнєвий потік на синтаксичні відрізки, речення, словосполучення, слова. Паузи – це зупинки між мовленнєвими тактами, окремими словами відповідно до змісту тексту й почуттів, виражених у ньому, до авторської інтенції [3].

Нашу увагу привертають різні **типи пауз**: з одного боку, **синтаксичні й логічні**, з іншого боку, **психологічні та фізіологічні паузи**. **Синтаксичні паузи** членують мовлення за допомогою розділових знаків і вживаються на письмі, в усному мовленні їм відповідають **логічні паузи**, які членують його за допомогою інтонації. **Психологічна пауза** існує для зосередження уваги слухача на якомусь слові чи групі слів, надаючи їм особливого значення. У теоретичній літературі розрізняють чимало різновидів психологічної паузи: настороженості (dt. Spannungsgrad), роздумів (dt. Nachdenken), недомовленості (dt. Understatement), пригадування (dt. Erinnerung), напруження (dt. Anstrengung), відшукування відповіді (dt. Aufsuchen einer Antwort), емоційного підсилення (dt. emotionale Verstärkung), стримування почуттєвих реакцій (dt. zurückhaltende sinnliche Eindrücke). Зрозуміло, що всі ці різновиди пауз ґрунтуються на почуттях і переживаннях мовця та слухача, впливають із семантичного наповнення висловлювання. Але нам варто розуміти, що всі ці виконувані паузами функції ми повинні вміти передати в писемному тексті, де вони реалізуються за допомогою розділових знаків. Наведемо деякі приклади таких пауз:

1. **Die Spannungsgradpause:** зустрічається після слів: Ach; Na; Na ja; Pst! Halt! тощо:

– Pst! || Still! || Das Kindchen ist gerade eingeschlafen.

2. **Die Pause des Nachdenkens:**

So ist es... || Mein Kind! || Ich hatte ja nicht recht... || Sei mir nicht böse...

3. **Die Pause des Understatements:**

Er hatte seine Bitte einige Male wiederholt. – Umsonst... || Keine Antwort.

4. **Die Erinnerungspause:**

– Wo könnte ich sie denn sehen? || – erinnerte sich Gertrude.

5. **Die Anstrengungspause:** зустрічається в несподіваному місці, щоб загострити увагу слухачів/читачів перед сприйманням слів, які мають у контексті особливе значення:

Plötzlich hört er: | jemand fliegt über seinen Garten, so einfach schleicht es sich geradeaus.

6. **Die Pause des Aufsuchens der Antwort:**

– Jetzt ist der Apfel deiner. Klettere hinauf und pflücke ihn ab!

– Nein, Großvater... || Lass es mich morgen machen.

7. **Die Pause der emotionalen Verstärkung:**

– Markus! || Markus !|| Renn dort nicht hin! Warte mal!

8. **Die Pause der zurückhaltenden sinnlichen Eindrücke:**

– Der Boden wird sauber, Tochter... || Und die Seele?

Фізіологічна пауза передає фізичний стан людини: бадьорість, загартованість, утому, переляк тощо. Синтаксично вона позначається крапками чи дефісом:

– Ps-s-st! || Störe mich nicht! – flüsterte der Junge.

– Nm-m-m... || Höre ich nichts!

Такі ситуації – доволі буденна справа, і тому просто необхідно знати, якими розділовими знаками її передають на письмі.

У практиці різних функційно-стилістичних типів мовлення розділові знаки вживають по-різному, що пояснюється завданнями кожного окремого стилю. Уживання розділових знаків ґрунтується на усталеній системі правил, побудованій на єдності **структурного, смислового та ритмо-мелодійного принципів**. Така єдність принципів уживання розділових знаків ґрунтується на функційно-комунікативному підході, що розрізняє два основні типи розділових знаків: **відокремлювальні** та **видільні**. Функцію розділового знаку виконує також абзац/абзацний відступ – написання з нового рядка. Відокремлювальні (крапка, знак питання, знак оклику, крапка, крапка з комою, тире, двокрапка) розділові знаки ми

використовуємо для поділу цілісного тексту на складники згідно з такою його категорією, як когезія. Видільні (дві коми, два тире, дві дужки, лапки) розділові знаки вживаються всередині структурного цілого, утілюючи таку категорію тексту, як його когерентність. Беручи до уваги когезію та когерентність тексту (а ним може бути й речення), зауважимо, що в більшості випадків використання розділових знаків за смисловим принципом збігається з їх структурною мотивацією, адже структурна та смислова значущості компонентів часто накладаються одна на одну, у такому разі розділовий знак є подвійно мотивованим.

Отже, більшість відокремлювальних розділових знаків відповідають паузам, оскільки відділяють одне від одного висловлювання із закінченим змістом. Щоб спілкування відбулося, нам потрібно оформити одиниці мови в зрозумілий для всіх комунікантів мовленнєвий потік, пов'язавши окремі слова в словосполучення й речення за певною системою, яка б правильно передавала нашу думку.

Причини абзацного відступу можуть бути різними, і такий поділ тексту впливає з авторської інтенції. Наприклад, якщо ми маємо текст-діалог, то при розмежуванні реплік абзац лише формально поділяє текст. У тексті-монологі абзац виконує або логіко-смислову функцію, при якій фіксується послідовний перехід від однієї загальної теми до іншої вужчої підтеми (наприклад, загальна тема: **Вибори в Німеччині 2021**, абзацним відступом можемо виділити підтему: **Участь у виборах різних партій/окремих політиків**), або ж експресивно-емоційну функцію, коли абзац розриває логіко-смислову послідовність висловлювань, тоді служить яскравим стилістичним засобом виділення.

Кількісний і частотний аналізи вживання розділових знаків не є завданням у статті, однак, на нашу думку, найбільшу увагу потрібно звертати на кому. Вона, як й інші розділові знаки, здебільшого збігається з паузою.

Уживання коми може допомогти правильно або неправильно зрозуміти зміст речення: **правильне вживання цього розділового знака може допомогти уникнути великих непорозумінь**. Щоб довести своє твердження, ми зібрали яскраві приклади з різних німецьких інтернет-джерел, які легко його доводять. Отже, кома може означати:

1. Заборону або запрошення/наказ: *Die Maschine arbeitet wieder nicht, ausschalten!* vs *Die Maschine arbeitet wieder, nicht ausschalten!* (Машина знову не працює, вимкнути! – Машина знову працює, не вимикати!) Тоді як перше речення означає заборону, друге означає наказ. Самі ж речення мають антонімічний смисл.

2. Смыслоразрешительную функцию: *Komm, wir essen, Opa!* vs *Komm, wir essen Opa!* (Ходімо їсти, дідусю! – Ходімо їсти дідуся!) Почувши перше речення, хочеться запитати у відповідь: Дідусю, було смачно? Друге ж речення матиме у відповідь: Ну і як: смачний був дідусь?

3. Називання мовця: *Mario sagt, Elke kann nicht Auto fahren.* vs *Mario, sagt Elke, kann nicht Auto fahren.* (Маріо каже, Ельке не вмє водити авто. – Маріо, каже Ельке, не вмє водити авто.) Як бачимо, у першому реченні мовить Маріо, у другому ж – Ельке.

4. Вираження комплімента або образи: *Du hast den schönsten Hintern, weit und breit.* vs *Du hast den schönsten Hintern weit und breit.* (Ти маєш найкращі на весь світ сідниці. – Ти маєш найбільші й найширші сідниці.) Тож повірте, кома може зруйнувати ваші стосунки, а її відсутність може їх зміцнити!

5. Правильне оформлення прохання, надаючи реченню смислу або забираючи його: *Wir bitten, unsere Gäste nicht zu rauchen.* vs *Wir bitten unsere Gäste, nicht zu rauchen.* (Ми просимо не курити наших гостей. – Ми просимо наших гостей не курити.) Як бачимо, лише місце коми в реченні забирає або надає йому смислу.

6. Правильне тлумачення настрою/почуття мовця: *Was willst du schon wieder?* vs *Was, willst du schon wieder?* (Що ти знову хочеш? – Що, ти хочеш знову?) Якщо в першому реченні мовець просто запитує, то в другому реченні наявність коми зробила зі звичайного запитання дещо відразливе перепитування, з якого випливає, що щось/якось дія дратує мовця.

7. Уникнення непорозумінь у команді/колективі: *Schüler, sagen Lehrer, haben es gut.* vs *Schüler sagen, Lehrer haben es gut.* (Учням, як кажуть учителі, живеться добре. – Учні кажуть, учителям живеться добре.) Як бачимо, одвічне питання – Кому йдеться краще? – по-різному вирішує кома.

8. Прийняття виважених рішень: *Tötet ihn nicht, freilassen!* vs *Tötet ihn, nicht freilassen!* (Не вбивати його, відпустити! – Убити його, не відпускати!)

9. Правильне визначення тема-рематичних зв'язків у реченні: *Wir empfehlen, ihm zu folgen.* vs *Wir empfehlen ihm, zu folgen.* (Ми рекомендуємо слідувати за ним. – Ми рекомендуємо йому слідувати/слідувати за кимось). Сподіваємося, що принаймні адресат розуміє, якими повинні бути його дії в кожному з речень, в іншому випадку це може призвести до найнеочікуваніших і кумедних наслідків.

10. Розрізнення простих ті складних речень: *Er isst sie nicht.* vs *Er isst, sie nicht.* (Він її не з'їсть) – Він їсть, вона ні.) Перше речення просте, друге складне з випущеним присудком. У першому реченні маємо справу з канібалізмом, ситуація неприємна й дивна. Друге речення має звичайний нейтральний зміст і розповідає про те, чим займаються в цей момент двоє людей.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз щодо смислового наповнення розділових знаків, доходимо таких висновків:

1. Розділові знаки вживаються за принципами взаємодії логічного та структурного аспектів.

2. Розділові знаки в письмовій формі відбивають такі важливі елементи усної форми мовлення, як інтонація та паузи.

3. Розділові знаки мають соціальну сутність.

4. Розділові знаки вживаються згідно із закономірностями структурного, смислового й ритмо-мелодійного принципів.

Перспективою дослідження є аналіз індивідуального вживання розділових знаків, який відбиває не тільки мовний/мовленнєвий, а й психологічний характер свого автора.

Іноді нам непотрібні слова, ми, замість них, читаємо розділові знаки. Багатьом відомий факт такого «безсловесного» листування між Віктором Гюго й видавцем його роману «Les Misérables» («Знедолені»). Закінчивши роман, Гюго послав рукопис своєму видавцеві. До нього він доклав лист, у якому не було жодного слова, а тільки знак: «?» Видавець також відповів листом без слів: «!» Цей своєрідний епістолярний жарт виявився можливим тому, що обидва учасники листування вміли не тільки ставити розділові знаки, а й «читати» їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абакумов С.И. Методика пунктуации. Москва : Изд-во Учпедгиз, 1954. 119 с.
2. Энциклопедичний словник класичних мов / за ред. Л.Л. Звонської Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.
3. Мацько Л.І, Мацько О.М. Риторика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2003. 125 с.
4. Розділові знаки. Словник-довідник. Словник літературознавчих термінів української літератури. URL: https://lib.misto.kiev.ua/UKR/SLOVNYK/SLOVNIK_DOVIDNIK/rozdilovi_znaki.dhtml.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Шапиро А.Б., Основы русской пунктуации. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1955. 398 с.
7. Duden-Mentor. Interpunktion (Zeichensetzung). URL: <https://mentor.duden.de/interpunktion>.

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF NEGATION IN MODERN ENGLISH

Татаровська О.В.,

orcid.org/0000-0001-9175-2774

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на матеріалі прозових творів англійських та американських авторів ХХ сторіччя досліджено конструкції, у формі котрих присутній заперечний елемент, проте ці конструкції передають різноманітні відтінки ствердження. Стаття присвячена дослідженню явища, що знаходиться на перетині двох категорій, заперечного за формою, проте стверджувального за змістом. Актуальність теми статті зумовлено низкою факторів, а саме: наявними в лінгвістиці розбіжностями та протиріччями в трактуванні статусу категорії заперечення та її взаємодії з іншими категоріями; недостатньою розробленістю питання про існування імпліцитного твердження у висловлюваннях із наявністю негативних елементів; відсутністю комплексного прагмасемантичного аналізу конструкцій, негативних за формою, котрі не мають негативного значення. Аналізується асиметрія плану вираження та плану змісту лінгвістичної категорії заперечення на прикладі негативних висловлювань, що мають позитивне значення; виділяються такі семантичні групи за видами опозиційних заміщень: нейтралізація негативної ознаки, транспозиція негативної ознаки та нейтралізація ускладненої негативної ознаки; виводиться алгоритм розуміння заперечення, що передає ствердження (ЗПС); вибудовується польова структура й визначаються лексико-семантичні індикатори цього явища; виокремлюються прагматичні та стилістичні особливості, що характеризують уживання (ЗПС). Метою дослідження є комплексний опис семантичних, прагматичних і стилістичних особливостей структур, що містять заперечення, яке передає ствердження. Для вирішення поставлених завдань застосовуємо комплексний метод дослідження, що включає контекстуальний, компонентний, трансформаційний і прагматистичний аналіз, а також метод перефразування та кількісного аналізу. Отримані результати можуть бути використані в курсах прагмалінгвістики, стилістики, лінгвістичної інтерпретації тексту, а також на практичних заняттях із цих дисциплін.

Ключові слова: категорія заперечення, ствердження, граматична конструкція, імпліцитність, комплексний аналіз.

In the article on the material of prose works of English and American authors of the XX century the constructions in the form of which there is a negative element are investigated, however these constructions transfer various shades of the statement. This article is devoted to the study of the phenomenon, which is at the intersection of two categories, negative in form, but affirmative in content. The relevance of the topic of this article is due to a number of factors, namely: existing differences in linguistics and contradictions in the interpretation of the status of the category of negation and its interaction with other categories; insufficient elaboration of the question of the existence of an implicit statement in statements with the presence of negative elements; the lack of a comprehensive pragmasemantic analysis of constructions that are negative in form and do not have a negative meaning. The article analyzes the asymmetry of the plan of expression and the plan of content of the linguistic category of negation on the example of negative statements that have a positive meaning; the following semantic groups are distinguished by types of opposition substitutions: neutralization of a negative feature, transposition of a negative feature and neutralization of a complicated negative feature the algorithm of understanding of the negation transferring the statement (NTS) is deduced; the field structure is built and lexical-semantic indicators of this phenomenon are determined; pragmatic and stylistic features that characterize the use (NTC) are distinguished. The purpose of this study is a comprehensive description of the semantic, pragmatic and stylistic features of the structures that contain the negation that conveys the statement. A complex research method was used to solve the set tasks, which includes contextual, component, transformational and pragmastylistic analysis, as well as the method of paraphrasing and quantitative analysis. The obtained results can be used in courses of pragmalinguistics, stylistics, linguistic interpretation of the text, as well as in practical classes in these disciplines.

Key words: category of negation, affirmation, grammatical construction, implicitness, complex analysis.

Категорія заперечення має багатовікову історію. Дослідження проблем цієї категорії, розпочате ще в III в. до нашої ери давньоіндійськими та давньогрецькими філософами, продовжує розвиватися й донині. Численні наукові дискусії, присвячені вивченню цього багатоаспектного явища, практично не припиняються, змінюється лише кут зору та компонент аналізу його розгляду.

Заперечення – один із ключових понять у різних галузях науки: і філософії, і формальної, і матема-

тичної логіки, і, звісно, лінгвістики. Відшуковуючи свій підхід до вивчення заперечення, кожна наука трактує цей феномен із погляду характерних саме для неї особливостей. Визнаючи багатоплановість проблеми заперечення, ми спробуємо розглянути цю категорію зі всіх боків, приділяючи особливу увагу її логіко-семантичній функції в мові, оскільки логічне заперечення становить суть мовного [7]. Існує безліч концепцій щодо сенсу заперечення. Є серед них і такі, згідно з якими в нега-

тивних судженнях не подано жодної інформації про реальний світ, а наявність заперечення є лише результатом помилки. Ця думка, зокрема, отримала підтримку у філософському вченні І. Канта. Інша точка зору представлена в трактуванні заперечення таких учених, як Бродський, Гегель, С.Л. Франк. Справжнє негативне висловлювання несе інформацію про реальний світ, адже повідомлення «А не є Р», яке представляє логічну формулу істинного негативного висловлювання, «зменшує невизначеність наших знань щодо того, які об'єкти мають ознаки Р і які ознаки з числа можливих має об'єкт А». С.Л. Франк, говорячи про заперечення, погоджується з Гегелем, визнаючи «величезну міць заперечення», оскільки саме воно є «універсальним знаряддям пізнання»: «основна умова будь-якого пізнання є розрізнення, знаряддям ж розрізнення служить заперечення. Але й момент «тотожності самому собі», «перебування одним і тим же» всього пізаного, опиняється в нерозривному зв'язку із цією формою, що конститує певну відмінність. Пізнавати – означає визначати, сприймати як визначеність; а форма визначеності виростає вперше із заперечення: щоб визначити, що щось є чимось, потрібно визначити, що воно не є чимось іншим [11, с. 3].

Діалектичний розвиток матеріального світу передбачає, що в природі та суспільстві всі предмети та явища постійно змінюються, набуваючи чи втрачаючи ті чи інші властивості, вступають в одні взаємини й виключаються з інших, виникають знову й перестають існувати. Існування негативних суджень зумовлено «діалектикою пізнання навколишнього світу, що постійно розвивається» [10, с. 4–7].

Негативні висловлювання є вираженням результату процесу заперечення тієї частини знання, яка не підтверджується практикою. Тобто негативні висловлювання виступають як важливий складник процесу пізнання й відбивають те неіснуюче, що є у світі, отже, є особливою негативною реальністю. Концепція особливої негативною реальності, що стала початком так званої онтологічної концепції заперечення, представлена індійськими філософами. Відповідно до цієї концепції, у негативних судженнях ідеться про особливу негативну реальність чи небуття. На думку давньоіндійських філософів, небуття також є реальним, як і буття, оскільки буття охоплює предмети матеріального світу, а небуття – неіснуючі, або відсутні предмети.

До онтологічних відносимо й концепцію реальності, відмінної від цієї, – концепцію заперечення як знання про інше буття.

Таке трактування знаходимо й у давньогрецькій філософії. Зокрема, Платон намагався довести, що небуття існує в певному відношенні. «Небуття не є щось протилежне буттю як самостійний початок, воно аспект буття, небуття причетне до буття як інше» [9, т. 2, с. 81]. Цю думку поділяє й І.Н. Бродський: «Констатування одного тільки існування відомих ознак у низці предметів без одночасного констатування неіснування їх в інших є взагалі неможливим. Неможливим тому, що будь-яка визначеність певної речі може бути зафіксована лише як відмінність від інших. *Omnis determinatio est negatio*. Таким чином, заперечення означає не протилежне, а тільки щось інше, відмінне від існуючого».

Прибічники концепції дійсності, відмінної від цієї, уважають, що справжні негативні судження свідчать про світ позитивних фактів, але роблять це прямо, а не непрямим чином, відкидаючи не власні характеристики окремих речей, а ставлення до інших речей.

Наступну групу становлять гносеологічні концепції, які характеризуються тим, що, згідно з ними, негативні висловлювання розглядаються не з погляду особливостей тих реальних обставин, які вони відображають, а з погляду вираженого в них змісту помилкового чи неіснуючого, на противагу реальному. До таких учень відносимо: концепцію заперечення як мислення, яке реально не існує, і концепцію подолання хибного знання.

Прибічники першої концепції вважали, що негативні судження розглядаються з погляду вираженого в них ставлення мислимого до реального. Так, на думку Аристотеля, стверджувати означає говорити так:

1. Цей предмет (ознака) існує, заперечувати – означає говорити, що цього предмета (ознаки) немає, тобто насправді немає в дійсності [5, с. 46]. Таким чином, у ствердних висловлюваннях зміст є існуючим стосовно дійсності, а в негативних – неіснуючим.

Згідно з концепцією подолання хибного знання, заперечення існує лише в думках і застосовується лише в сенсі вказівки на хибність попереднього ствердного судження в цілому. Таким чином, негативне судження – це лише судження про судження [7].

І, нарешті, ще одна група концепцій, що розглядає походження та сутність заперечення, яка отримала назву психологічної. Прибічники цієї концепції (Ю. Бергман, У. Віндельбанд, Б. Рассел) розглядали заперечення як психологічний акт. Таким чином, вони вважали, що заперечення – це вираження несхвалення (незгоди)

суб'єкта з думкою або його невіра у відповідне позитивне поняття. Заперечення породжується почуттям опору, оборони проти якихось позитивних фактів і явищ дійсності [3, с. 75].

Цікаво простежити подібність і відмінність трактування сутності заперечення в таких науках, як філософія й логіка. З погляду філософії заперечення – це суттєвий, необхідний момент розвитку, перетворення однієї речі на іншу, супроводжуване як знищенням першої речі, так і збереженням усіх її позитивних якостей [6, с. 2]. Заперечення – «зняття», що веде до нового піднесення на більш високий рівень розвитку [8, с. 423].

Визначення заперечення як логічної категорії пов'язано з класифікацією суджень. У формальній логіці заперечення і ствердження є фундаментальними категоріями, які є протилежними за якістю судження. Відповідно до суб'єктивно-ідеалістичного підходу (В. Вундт, Х. Зігварт, І. Кант), заперечення та ствердження становлять дві полярні, взаємовиключні протилежності. І тут вони розмежовуються в термінах істинності-хибності. Наприклад, «Він провів експеримент» – твердження, «Невірно, що він провів експеримент» – заперечення = «Він не провів експеримент».

Тобто заперечення розуміється як суто розумова категорія, яка не стосується предметів об'єктивної дійсності й у пізнавальному плані не становить великої цінності.

Відповідно до матеріалістичного підходу, якість судження сприймається як відносна властивість. Твердження й заперечення є судженнями, що відбивають різні сторони об'єктивної дійсності. Звідси, одна й та сама думка може виражатися як у формі ствердного, так і негативного судження: «Немає троянди без шипів» і «Будь-яка троянда має шипи». Отже, ствердні та негативні судження є рівноправними формами відображення дійсності і складниками процесу пізнання.

У цілому зараз запереченням називається логічна операція, у результаті якої, замість висловлювання «А», виходить висловлювання «не А» чи, замість висловлювання «не А», утворюється висловлювання «А». Отримане в такий спосіб нове висловлювання також називається запереченням первісного висловлювання [10, с. 4–7].

Таким чином, і логіки, і філософи вбачають сутність заперечення в переході певного поняття у свою протилежність. Але філософи трактують його як розвиток, рух від нижчих форм до вищих, тоді як логіки зводять заперечення до заперечення помилкового судження і протиставлення йому справжнього судження.

Безперечним є той факт, що заперечення є особливо важливим для науки про мову. Заперечення в мові – це акумулятор філософського та логічного аспектів цього питання. Заперечення – та категорія, за допомогою якої можна простежити зв'язок дійсності, мислення та мови.

У яких відповідностях перебувають логічне й лінгвістичне поняття заперечення?

Подібність формальної логіки та граматики незаперечна. Логіка вивчає закони мислення, граMATика – засоби вираження мислення, структури вираження думки. Граматичні відносини закріплюють типове в логічному мисленні. Але оскільки мовна система характеризується здатністю до саморозвитку, то логічна категорія заперечення й мовне значення заперечення з його засобами вираження не завжди перебувають в абсолютній відповідності один із одним.

Логіка розглядає заперечення безвідносно до засобів вираження. Для неї висловлювання «Він не прийшов» і «Невірно, що він прийшов» рівнозначні. Для синтаксису їх структурні відмінності очевидні. Граматичне заперечення, засноване на логічному, яке завжди є йому рівнозначним. Мовна категорія заперечення за змістовим обсягом більша, ніж логічна. «Уживання негативних засобів у реченні може переслідувати зовсім інші цілі, ніж вираження негативного судження» [12, с. 30]. До змісту мовного заперечення можуть входити такі значення, як незгода, заперечення, спростування, відмова тощо. З іншого боку, заперечення можна розглядати як мовну форму висловлювання позитивних понять: рада, застереження, прохання тощо. Тобто граматичне заперечення взаємодіє з модальністю. Категорія логічного заперечення немає прямого відношення до логічної модальності, оскільки модальність судження характеризує його залежно від ступеня вираженості в судженні достовірності. Відмінність суджень щодо модальності визначається не суб'єктивними чинниками, а об'єктивною реальністю. Наприклад, *Ostrich cannot fly, Ice is not a liquid*.

Крім цього, заперечення в мові несе прагматичний компонент, який не може бути передбачений строгою формальною логікою. Наприклад, з точки зору прагматики дискурсу заперечення в мові пов'язане не з проблемою істинності, а з питанням коригування мовцем тієї інформації, яку може мати в розпорядженні слухач (безвідносно до її об'єктивної істинності) [2, с. 322–351]. Категорія заперечення з погляду прагматики визначається негативними комунікативними установками.

Ще одним моментом, що відрізняє граматичне заперечення від логічного, є той факт, що запереч-

чення в мові може мати градацію. «Засобів формальної логіки недостатньо, щоб показати наявні в мисленні різні за силою заперечення, починаючи від простої, ледь помітної незгоди з поглядами іншої людини до категоричного заперечення».

З іншого боку, мова завжди підпорядковується вимогам логічних законів. Конкретно різницю між лінгвістичним і логічним запереченням можна показати, наприклад, на пропозиції з так званим «подвійним запереченням». У формальній логіці твердження та його подвійне заперечення рівнозначні. Так, заперечуючи ствердну думку «Він прийшов», отримуємо негативне судження «Невірно, що він прийшов», заперечуючи нове судження, отримуємо ствердне судження «Невірно, що (невірно, що він прийшов)» = «Він прийшов». Водночас у мові подібні конструкції зовсім не означають прямого переходу заперечення у твердження, а набувають різних відтінків від ослаблення ознаки до його посилення. Наприклад, *This was no unusual occurrence*. З погляду семантики цю граматичну структуру можна інтерпретувати так: «Не можна сказати, що ця подія була незвичайною, хоча на перший погляд так могло здатися». У формальній логіці такий вислів трактувався б так: «Це була звичайна подія».

І нарешті, не можна не відзначити той факт, що логіка як наука про форми думки байдужа до мовних засобів вираження заперечення. Разом із тим одне й те ж заперечення можемо передати різними засобами мови: «Всесвіт не має меж = Всесвіт безмежний = У Всесвіту немає кордонів» [7, с. 76]. Або в англійській мові: з точки зору логіки вони всі представляють одне й те саме судження. Крім цього, позитивні мовні форми можуть виражати негативні поняття (відсутні = не бути присутніми) і навпаки (не порушувати = дотримуватися).

Таким чином, підсумовуючи обговорення питання про відмінності між логічним і граматичним запереченням, ми можемо зробити такий висновок: велика система засобів вираження заперечення в мові багатша, ніж система способів вираження логічного заперечення. Цей факт, а також здатність мовного заперечення взаємоді-

яти з модальністю й нести в собі прагматичний компонент дають можливість зробити висновок, що мовна категорія має власний обсяг значень, не рівний обсягу значень логічної категорії, хоча й базується на його понятійній основі. Як правило, коли говоримо про заперечення в мові, його представляють як один зі членів опозиції: твердження – заперечення, де вихідним немаркованим членом є твердження, а маркованим – заперечення.

Причому співвідношення та співпідпорядкування категорій заперечення й утвердження цікавило та продовжує цікавити багатьох учених. Проведений нами аналіз наявних точок зору із цього питання дає змогу виділити принаймні три різні підходи до цієї проблеми: 1. Категорія заперечення повністю позбавлена самостійності та підпорядкована категорії твердження, виступаючи, по суті, її «тінню». Так, зокрема, уважає американський філософ, логік і математик Х. Каррі, який писав, що «заперечне твердження є вже другим твердженням, що свідчить про те, що перше твердження є хибним» [1, с. 49].

2. Діаметрально протилежну точку зору пропонує А. Вежбицька [4], яка вважає, що існує первинний негативний елемент, який повністю відірваний від твердження та спочатку представлений на глибинному рівні речення.

Поділяючи думку більшості авторів, ми вважаємо, що твердження й заперечення – два боки єдиного процесу мислення, адже коли ми говоримо про щось, ми щось або стверджуємо, або заперечуємо. Співвідношення категорій твердження та заперечення можна розглядати як зв'язок висловлювання з позиції того, хто говорить, коли саме він вирішує, існує предмет/явище чи ні, існують якісь його властивості чи ні.

Таким чином, можна сказати, що заперечення є стосовно твердження самостійною та повноправною категорією, разом зі твердженням утворює діалектичну мовленнєву опозицію.

Для дослідження інтерес становитиме насамперед категорія заперечення з її численними особливостями, серед яких є й така, як передача засобами цієї категорії значення іншої категорії – категорії твердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Curry H.B. Foundations of mathematical logic. McGraw-Hill Book Co. Inc. N.Y., 1963.
2. Givón T. Syntax. A functional-typological introduction. Volume I. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1984. 464 p.
3. Jac. van Ginneken. Principes de linguistique psychologique, essai de synthèse, 1907.
4. Wierzbicka A. Semantic Primitives. Oxford Up., 1972. 238 p.
5. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1981. Том 3. 613 с.
6. Бахарев А.И. Отрицание в логике и грамматике. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. 77 с.

7. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва : Наука, 1983. 209 с.
8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1975. 721 с.
9. Платон. Сочинения : в 3 т. Москва, 1970. Т. 2. С. 81.
10. Сызранцева ЛМ. Отрицание в семантической структуре предложения : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1995. 196 с.
11. Франк С.Л. Предмет знания. Душе человека. Минск : Харвест ; Москва : АСТ, 2000. 900 с. С. 631.
12. Шендельс Е.И. Практическая грамматика немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1982. 400 с.

УДК 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.12>

АНГЛОМОВНІ ЗАКЛИНАННЯ ЯК СКЛАДНИК МАГІЧНОГО ДИСКУРСУ: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

ENGLISH INCANTATIONS AS A PART OF MAGICAL DISCOURSE: STRUCTURAL ASPECT

Томчаковська Ю.О.,

orcid.org/0000-0003-0117-2704

кандидат філологічних наук, доцент,

в.о. завідувача кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню структурних особливостей англійських заклинань як різновиду магічного дискурсу. Матеріалом дослідження слугували англійські тлумачні словники та спеціалізовані вебсайти, представлені в мережі Інтернет. У роботі використано такі методи дослідження, як дефініційний аналіз і контекстуально-інтерпретативний метод. У дослідженні ми використовуємо термін «магічний дискурс» як різновид «окультного дискурсу». Останній уживаємо на позначення загального напрямку дискурсології, який вивчає особливості комунікації в різних містичних практиках, магії, астрології тощо, тобто всіх напрямів інституційної діяльності, які виходять за рамки науки й офіційної релігії. Магічний дискурс виділяється на підставі системотворчих ознак: його цілей та учасників. Спілкування відбувається в заданих рамках статусно-рольових відносин. Метою магічного дискурсу є реалізація базових стратегій застереження, корекції та протекції. Як учасники виступають клієнт – особа, яка звертається за допомогою, й агент – носій таємного знання, посередник, який здійснює спілкування між клієнтом і надприродними силами. Найбільш частотними типами заклинань є протективи. До них відносяться захист від прокляття (*purification spell to break a curse*); захист від лихослів'я (*anti-slander spelt*); захист від недруга й ворога (*spell to make an enemy move away, spell against a trouble-maker*); захист від злодіяства (*spell to stop someone from stealing*); захист від підпалу (*fire protection spell*); захист чесного імені, репутації (*protection spell for reputation*); захист від психічного впливу (*spell to rid yourself of psychic attacks*); захист від фізичної травми (*spell against physical harm*); захист будинку та сім'ї від недоброзичливців (*house protection spell*); лікування недуги (*spell against an illness*); викорінення пороків і шкідливих звичок (*banishing spell for evil and bad habits*). Заклинання мають форму прохання, наказу або порівняння, виконують захисну функцію. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні лексико-стилістичних особливостей різних жанрів англійського магічного дискурсу.

Ключові слова: заклинання, композиційна структура, магічний дискурс, окультизм.

The article is dedicated to highlighting the structural features of English spells as a kind of magical discourse. The study was based on English dictionaries and specialized websites available on the Internet. The research methods such as definitional analysis and contextual-interpretative method are used in the work. In this study, we use the term “magical discourse” as a type of “occult discourse”. The latter is used to denote the general direction of discourse, which studies the features of communication in various mystical practices, magic, astrology, etc., i.e. in all areas of institutional activity that go beyond science and official religion. Magical discourse is distinguished on the basis of system-creating features: its goals and participants. Communication takes place within the given framework of status-role relations. The purpose of magical discourse is to implement basic strategies of warning, correction and protection. The participants are: the client – the person who seeks help and the agent – the bearer of secret knowledge, the mediator who communicates between the client and supernatural forces. The most common types of spells are protectives. They include: purification spell to break a curse; protection against slander (*anti-slander spelt*); protection from the enemy (*spell to make an enemy move away, spell against a trouble-maker*); spell to stop someone from stealing; fire protection spell; protection of honest name, reputation; spell to rid yourself of psychic attacks; spell against physical harm; protection of the house and family from enemies (*house protection spell*); spell against an illness; eradication of vices and bad habits (*banishing spell for evil and bad habits*). Spells take the form of a request, order, or comparison, and perform a protective function. We see the prospect of further research in the study of lexical and stylistic features of different genres of English magical discourse.

Key words: incantation, compositional structure, magical discourse, occultism.

Постановка проблеми. З найдавніших часів людство намагається осягнути сенс навколишнього світу. Це стосується як природи, продуктів людської діяльності, так і слів, міміки, жестів. Проте найзагадковішим явищем, яке намагалися розгадати протягом тисячоліть видатні філософи, психологи та лінгвісти, є людська свідомість. Безперечним є те, що магія, як і релігія, є продуктом людської свідомості. Інтелектуальна діяльність людини завжди відрізнялася креативністю, за її допомогою знаходили своє пояснення найневловиміші й незрозумілі феномени. Так, до дуже детальної концептуалізації з подальшою вербалізацією привели людину думки, за допомогою яких вона намагалася описати своє так зване «шосте почуття» – відчуття, інтуїцію, передчуття, страхи, пов'язані з недостатнім знанням про себе та навколишній світ. Людина заміщала й продовжує заміщати їх вигадкою про магію та чари, за допомогою яких нібито можна пояснити погано зрозумілі їй процеси та явища [1, с. 167].

Дослідження виконано в руслі сучасної дискурсології, актуальними завданнями якої є дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкування); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо. Ключовими проблемами аналізу дискурсу залишаються структура та стратифікація дискурсу, установлення його ознак, одиниць, категорій, типів; з'ясування способів організації різних дискурсивних інваріантів, вироблення методів і процедур аналізу й опису дискурсів тощо [5, с. 626–627].

Магічний дискурс є антропоцентричним за своєю суттю: він реалізується людиною й водночас спрямований на людину [3, с. 515], що підкреслює релевантність запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних гуманітарних дослідженнях дискурс виступає як об'єктом, так і методом аналізу, що поєднує соціокультурний, когнітивний і прагматичний підходи до всіх видів уживання мови. Він постає як свого роду діагностичний інструмент і щодо мови (оскільки показує можливість спеціалізації мовних засобів у певній сфері щодо комплексу параметрів), і до суспільства, до різних проявів соціокультурних станів суспільства, а також

до його ментальних установок і типів суспільної свідомості [4].

Термін «дискурс» розуміємо як спілкування людей з позицій їх належності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої типової мовленнєвої ситуації. Численні дослідження фокусують свою увагу на таких різновидах дискурсивної діяльності людини як члена соціуму, як політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний і масово-інформаційний види інституційного дискурсу. Варто відзначити, що інституційний дискурс історично мінливий: коли зникає суспільний інститут як особлива культурна система й, відповідно, розчиняється в близьких, суміжних видах дискурсу властивий інституту, що зникає, дискурс як цілісний тип спілкування [2, с. 21].

У сучасному соціумі магічний дискурс представляється як різновид інституційного спілкування. Безумовно, порівняно з колишніми етапами розвитку соціуму цей тип спілкування виявляє тенденцію до зникнення. На думку дослідників, сучасна суспільна свідомість не пов'язує магічний дискурс з будь-яким конкретним соціальним інститутом. Як особлива культурна система, він розчиняється в науковій, релігійній і медичній комунікації [1, с. 168].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у висвітленні структурних особливостей англійських заклинань як різновиду магічного дискурсу. Матеріалом дослідження слугували англійські тлумачні словники та спеціалізовані вебсайти, представлені в мережі Інтернет. У роботі використано такі методи дослідження, як дефініційний аналіз і контекстуально-інтерпретативний метод.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми використовуємо термін «магічний дискурс» як різновид «окультного дискурсу». Останній уживаємо на позначення загального напрямку дискурсології, який вивчає особливості комунікації в різних містичних практиках, магії, астрології тощо, тобто всіх напрямів інституційної діяльності, які виходять за рамки науки й офіційної релігії. Звернімося до словникових тлумачень відповідних номінацій у сучасних лексикографічних джерелах англійської мови:

«*Occult sciences – those sciences of the Middle Ages which related to the supposed action or influence of occult qualities, or supernatural powers, as alchemy, magic, necromancy, and astrology*» [8]; «*Occult sciences alchemy, astrology, magic, etc*» [9].

Як бачимо, вони фіксують певний структурний склад окультних наук. Отже, робимо висновок, що окультний дискурс містить такі основні жанрові різновиди, як *астрологічний, магічний, алхімічний*.

Зазначені дискурсивні утворення за всієї своєї різноманітності й відмінності можуть бути об'єднані таким типом ментальної установки, як ірраціональність. Ирраціональна свідомість, світогляд передбачає існування сфер, понять, не доступних розуму і збагнених тільки через інтуїцію, почуття, інстинкт, одкровення, віру, прозріння. Вона прагне виключення раціонального, логічного, реального з процесу розуміння та пояснення багатьох подій і фактів навколишнього світу; у ній переважає прагнення інтуїтивного, релігійного, містичного способу розуміння дійсності. «Ирраціональне – це те, що не охоплюється поняттєвим мисленням... Ирраціональність є апеляцією до позалогічних методів мислення» [6, с. 152].

Магія – це здатність людей силою змінювати реальність у необхідному напрямі за допомогою думки й волі. Але сама по собі думка про бажані події небагато вартує в нашому фізичному світі, як зазначають автори *Book of Magic*. Тільки тоді, коли наші бажання підкріплені реальною дією, їх утілення в життя стає можливим. Тому в повсякденному житті, щоб мати будь-які речі, прибуток, необхідно робити певні дії [10]. Явища, пов'язані з магією, включають форми містики, медицини, язичництва, чаклунства, шаманізму, вуду та різноманітних забобонів. Іноді магію поділяють на «високу» магію інтелектуальної еліти, що межує з наукою, і «низьку» магію поширених народних практик. Також проводиться відмінність між «чорною» магією, яка використовується для поганих цілей, і «білою» магією, яка нібито використовується в корисних цілях. Хоча ці кордони часто нечіткі, магичні практики мають відчуття «іншості» через надприродну силу, яка, як вважають, передається через практикуючого, який є маргіалізованою або стигматизованою фігурою в одних суспільствах і центральною – в інших [11].

Магічний дискурс виділяється на підставі системотворчих ознак: його цілей та учасників. Спілкування відбувається в заданих рамках статусно-рольових відносин. Метою магичного дискурсу є реалізація базових стратегій застереження, корекції та протекції. Як учасники виступають клієнт – особа, яка звертається за допомогою, й агент – носій таємного знання, посередник, який здійснює спілкування між клієнтом і надприродними силами. Принципова нерівність учасників комунікації спеціально демонструється зовнішнім виглядом агента, його

поведінкою, наявністю знакових атрибутів магичного процесу, специфічним способом вимовлення магичних текстів [1, с. 168].

Магічний дискурс реалізує протективну функцію, пов'язану з відгінною та очищувальною магією, і спрямований на нейтралізацію побутових фобій (боязнь хвороби, невдач, містичного негативного впливу оточуючих на долю людини) за допомогою магичної семіотики (обереги, амулети, талісмани, інструменти тощо); магичної вербаліки (тексти – замовляння, заклинання, прикмети тощо, які описують механізм впливу людини на навколишній світ із метою захисту від його негативного впливу); містичні артефакти (*dummies, wax figure, bell, candle, magic recipe, brew, broth, needle, thread, philter, potion, jar, moly, wand, wand, magic ring, magic mirror*), яким приписується сугестивна сила в межах протективного магичного ритуалу [7, с. 11].

У дисертаційному дослідженні Т.В. Чернявська зазначає, що найцікавішим із лінгвосеміотичного погляду є вербально-акціональний жанр магичного дискурсу, прагматичною установкою якого є містична дія – ритуал, що супроводжує протективний текст заклинань (*spells, charms*). Дослідниця виявила найбільш частотні типи заклинань, що використовуються як протективи. До них відносяться захист від прокляття (*purification spell to break a curse*); захист від лихослів'я (*anti-slander spell*); захист від недруга та ворога (*spell to make an enemy move away, spell against a trouble-maker*); захист від злодійства (*spell to stop someone from stealing*); захист від підпалу (*fire protection spell*); захист чесного імені, репутації (*protection spell for reputation*); захист від психічного впливу (*spell to rid yourself of psychic attacks*); захист від фізичної травми (*spell against physical harm*); захист будинку та сім'ї від недоброзичливців (*house protection spell*); лікування недуги (*spell against an illness*); викорінення пороків і шкідливих звичок (*banishing spell for evil and bad habits*) [7, с. 11].

Основний вид заклинань – це особлива мова, спрямована на предмет, на який необхідно вплинути. Цей вплив може бути спрямований на різноманітні об'єкти нашого світу чи поза його межами, на людей, надприродні істоти й природні явища, які персоніфікуються, тобто вважаються живими істотами. Зазвичай такі заклинання мають форму вимог і наказів, які викладаються в догматично наказовому тоні, у них нерідко згадується про покарання в разі невиконання команди. Найпоширеніша структура таких заклинань виглядає так: «*I order you to make this and that ...*» [10].

Інший вид заклинань – це благальні заклинання. У цьому випадку магичні слова спрямовані не на об'єкт впливу, а на посередника – природні сили, від яких очікується допомога. Благальні заклинання можуть бути спрямовані до Старих Богів, Сонця, Місяця, зірок, стихій природи, духів предків, духів дому чи лісу, у владі яких вирішується те чи інше питання. Досить часто магичні слова супроводжуються символічними жертвами: їжу, вино, одяг і різні речі спалюють, ховають, топлять або кидають перед вітром як приношення стихіям природи. Ці заклинання побудовані як двочастинна структура: «*I give you... and you will give me*» [10].

Ще один тип заклинань – це пряма передача магичної сили на предмет. Зазвичай заклинання промовляються на сіль, цукор, їжу, воду, землю, на речі, що належать людині, на яку необхідно вплинути. Існують заклинання, основою яких є порівняння або уподібнення двох об'єктів чи подій – реального та бажаного. Поширеною конструкцією таких заклинань є «*As... so*» або «*When... then*». Часто здійснення бажаних подій порівнюють і пов'язують із часом початку й закінчення різних природних явищ. Наприклад, «*When all leaves will have fallen from this tree, the illness will have gone off*». Таким чином, природна сила, відповідальна за один процес, викликається на допомогу в іншій справі [10].

Заклинання наступного типу зазвичай вимовляються під час дії, подібної до тієї, яку хочеться викликати, вони мовби описують і пояснюють внутрішній зміст імітуючих дій. Наприклад, чарівник запалює свічку й каже: «*I light not a candle. I kindle love. As the flame is hot, so the love will be ardent*» [10].

Отже, ми погоджуємося з Т.В. Чернявською, що магичний текст має яскраво виражений сугестивний потенціал, символічно насичений і реалізує базові стратегії застереження, корекції та протекції. Застереження виявляється в прогностичних установах (вербально-прогностичний жанр), вкладених у попередження про можливі небезпеки, відображені в етноспецифічній системі попереджувальних знаків (прикмети). Корекція спрямована на лікування недуг і нормалізацію девіантного психосоматичного стану через чітко алгоритмізовані, семіотично насичені обряди й замовляння (вербально-сугестивний жанр). Протекція як захист від ворожих зовнішніх впливів здійснюється через заклинання (вербально-акціональний жанр) і символічно насичені ритуали [7, с. 13].

Висновки. У дослідженні «*магічний дискурс*» розглянуто як різновид «*окультного дискурсу*». Останній позначає загальний напрям дискурсології, який вивчає особливості комунікації в різних містичних практиках, магії, астрології тощо, тобто всіх напрямів інституційної діяльності, які виходять за рамки науки й офіційної релігії. Магічний дискурс виділяється на підставі системотворчих ознак: його цілей та учасників. Спілкування відбувається в заданих рамках статусно-рольових відносин. Метою магичного дискурсу є реалізація базових стратегій застереження, корекції та протекції. Заклинання мають форму прохання, наказу або порівняння, виконують захисну функцію.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні лексико-стилістичних особливостей різних жанрів англійського магичного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончарова Е.С. Магический дискурс как суггестивный тип коммуникации. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2 «Языкознание»*. 2012. № 2. С. 167–170.
2. Карасик В.И. Дискурсология как направление коммуникативной лингвистики. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2016. № 1 (21). С. 17–34.
3. Малиновский Б. Магия и религия. *Религия и общество : хрестоматия по социологии и религии*. Москва : Аспект Пресс, 1996. С. 509–534.
4. Новоженова З.Л. Жанры эзотерического дискурса в массмедийном пространстве. *Медиалингвистика*. 2016. № 4 (14). С. 90–100. URL: <https://medialing.ru/zhanry-ehzotericheskogo-diskursa-v-massmedijnom-prostranstve/> (дата звернення: 08.11.2021).
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с
6. Сурков Д.В. Мистический текст как результат рационализации мистического опыта. *Философские науки*. 2012. № 4 (111). С. 152–155.
7. Чернявская Т.В. Дискурсивное пространство англоязычных предрассудков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.03.04 «Германские языки». Волгоград, 2008. 18 с.
8. Merriam Webster Online Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary> (дата звернення: 10.11.2021).
9. The free dictionary. URL: <https://www.thefreedictionary.com> (дата звернення: 10.11.2021).
10. Book of magic. URL: <http://directmagic.ru/books/magicbook.pdf> (дата звернення: 10.11.2021).
11. Magic. URL: <https://www.britannica.com/topic/magic-supernatural-phenomenon> (дата звернення: 12.11.2021).

РОЗДІЛ 3 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 373.3/.5.016:811.12]:005.953.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.13>

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКИХ ПІСЕНЬ)

DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS WITH ADVANCED LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF ITALIAN SONGS)

Харченко Т.Г.,

*orcid.org/0000-0002-4480-1585**доктор педагогічних наук, доцент,**професор кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Зіх О.Е.,

*orcid.org/0000-0003-0163-733X**здобувачка другого освітнього рівня (магістерського) освітньої програми
«Мова і література (італійська)»
Київського університету імені Бориса Грінченка*

У статті доведено, що міжкультурна комунікативна компетентність є найважливішим складником під час підготовки учнів до міжкультурної комунікації. Її розвиток вимагає шукати та створювати нові засоби навчання, які могли б мотивувати учнів. Відсутність дидактичних матеріалів, адаптованих під учнів, які не є носіями мови, забирає можливість набуття соціокультурних знань про країну, звички людей і культуру, мову якої вони вивчають. З метою розвитку соціокультурних і комунікативних компетентностей учнів розроблено навчальний посібник «Вчимо італійську мову за популярними піснями!». Збірник є практичним посібником для поглиблення знань у лексиці та граматиці італійської мови. Видання доповнене автентичними італійськими піснями по всім темам, що вивчаються. Структура посібника містить в собі вправи за 5 тематичними блоками: «Tutti a tavola» (Усі за столом); «Professione e specialità» (Професії та спеціальності); «L'Italia. Grandi città» (Італія. Великі міста); «Mass Media. Il cellulare nella nostra vita» (Масмедіа. Телефон у нашому житті); «Emozioni nella nostra vita» (Наші емоції). У статті описано методичний експеримент, організований з метою перевірки ефективності розробленої системи вправ з формування міжкультурної комунікативної компетентності в учнів філологічного профілю зі збірника «Вчимо італійську мову за популярними піснями!». Сформульовано гіпотезу експерименту, описано його етапи, проаналізовано зміст і завдання перед- і післяекспериментального зрізів. Представлено результати експериментальних зрізів, які підтвердили загальну ефективність розробленої системи вправ. Доведено, що розробка сучасних цікавих засобів навчання для вивчення італійської мови – це першочергове завдання для популяризації цієї іноземної мови в Україні.

Ключові слова: аутентичні тексти, італійська мова, мовні знання, профільна школа, соціокультурна компетентність.

The article confirms that intercultural communicative competence is the most important component in preparing students for intercultural communication. Its development requires the search and creation of new teaching aids that could motivate students. The lack of didactic materials adapted for students who are not native speakers takes away the opportunity to acquire socio-cultural knowledge about the country, people's habits and culture, the language of which they are studying. With the aim of developing the socio-cultural and communicative competences of students, a practical manual "Вчимо італійську мову за популярними піснями!" has been developed. The collection is a practical guide to deepening knowledge in the vocabulary and grammar of the Italian language. The publication is supplemented with authentic Italian songs on all topics studied. The structure of the manual includes exercises in 5 thematic blocks: "Tutti a tavola" (Everyone at the table); "Professione e specialità" (Profession and specialty); "L'Italia. Grandi città" (Italy. Big cities); "Mass Media. Il cellulare nella nostra vita" (Mass Media. The mobile phone in our life); "Emozioni nella nostra vita" (Emotions in our life). The article outlines a methodical experiment organized to test the effectiveness of the developed system of exercises for the formation of intercultural communicative competence of students of philological profile in the manual "Вчимо італійську мову за популярними піснями!". The hypothesis of the experiment is formulated, its stages are described, the content and tasks of pre- and post-experimental sections are analyzed. The results of experimental sections are presented, which confirmed the overall effectiveness of the developed system of exercises. It is proved that the development of modern interesting teaching aids for learning Italian is a priority for the promotion of this foreign language in Ukraine.

Key words: authentic texts, socio-cultural competence, foreign language communicative competence, Italian language, linguistic knowledge, specialized schools.

Постановка проблеми. Метою сучасної освіти в галузі навчання іноземних мов є розвиток вторинної мовної особистості, здатної реалізувати себе в межах діалогу культур, в умовах міжкультурної комунікації. Така стратегія передбачає пошук ефективних шляхів взаємопов'язаного комунікативного й соціокультурного розвитку. На наш погляд, одним із таких методичних рішень створення реального міжкультурного спілкування є робота на уроках іноземної мови з автентичними піснями. Ми зосередили свою увагу на вивченні потенціалу аутентичних пісень у процесі підготовки учнів профільної школи до міжкультурної комунікації, оскільки вважаємо, що пісня є важливим елементом будь-якої мови, адже через неї ми можемо не лише зацікавити вивченням і вмотивувати учня до вивчення іноземної мови, а й познайомитися з культурою країни, мову якої ми вивчаємо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показав, що різні аспекти проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності досліджують такі сучасні українські дослідники, як О. Бігич, Г. Борецька, Н. Бориско, Н. Майер, С. Ніколаєва, Т. Олійник, М. Писанко, Л. Сажко, Н. Склярєнко, С. Смоліна, І. Соболева, О. Устименко, Е. Хоменко, Н. Христин, В. Черниш, С. Шукліна й ін. Вивченням питання про особливості формування соціокультурної компетентності в процесі навчання іноземної мови в різні часи займалися Є. Верещагін, Н. Коряковцева, В. Костомаров, Н. Саланович, В. Сафонова, Г. Томахин та ін. Проблема використання пісенного матеріалу в ході вивчення іноземної мови розкрита в роботах В. Кузовлева, Н. Кулахметової, Е. Маслико, Е. Пасова, В. Царькова. У роботах учені вказують на те, що використання пісенного матеріалу – це ефективна форма роботи, яка наближає учнів до реального використання мови, допомагає адаптуватися до розуміння культури, ознайомлює з лінгвістичними засобами, підвищує комунікативно-пізнавальну мотивацію.

Проте, незважаючи на накопичені значні теоретичні здобутки, на наш погляд, українській лінгводидактиці бракує практичних розробок з досліджуваної проблеми. Актуальність дослідження підсилюється тим, що недостатньо уваги приділено розробці навчально-методичних видань саме з італійської мови. У зв'язку з цим автори статті розробили навчальний посібник «Вчимо італійську мову за популярними піснями!», який може використовуватися як на уроках італійської мови в профільній школі, так і для самостійної роботи учнів [1].

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування, практична розробка й експериментальна перевірка методики формування італійськомовної комунікативної міжкультурної компетентності в учнів філологічного профілю з використанням автентичних пісень. Мета статті передбачає виконання таких завдань дослідження: вивчення й аналіз праць із проведення експериментального навчання; визначення гіпотези; опис проведення передекспериментального зрізу, експериментального навчання та післяекспериментального зрізу, аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Ми поділяємо думку видатного дослідника сучасної італійської лінгводидактики А. Комоді, що автентичні аудіоматеріали дають змогу розвивати фонологічну, лексичну, семантичну, граматичну, морфологічну, синтаксичну, а також прагматичну компетентності, які допомагають учневі «сприймати глобальний сенс повідомлення й здобувати реальну прагматично-функціональну компетенцію італійської мови» [6, с. 14]. Автентичні пісні полегшують процес акультурації. «Використання справжніх матеріалів як живе й безпосереднє свідчення італійської культури й цивілізації та пов'язаних із ними проявів виявилось надзвичайно корисним для направлення учня до приємного відкриття італійської мови й культури, отже, до кращого самопізнання» [6, с. 10]. Автентичні пісні стимулюють мотивацію учнів до вивчення іноземної мови, полегшують запам'ятовування іншомовного матеріалу, сприяють його повторенню, стимулюють розпізнавання й вироблення мовних ритмів, сприяють появі інтерактиву в класі, демонструють елементи культури й учать їх.

Якщо ми говоримо про учнів як про адресатів музичного матеріалу, ми повинні орієнтуватися на їхні попередні знання, зважаючи не тільки на рівень сформованості іншомовної лексичної компетентності, а й на глибину їхньої культурної обізнаності. Було б важко без попереднього знання сучасних подій навіть для просунутих учнів зрозуміти тонкий сарказм пісні, у якій використовується гра слів (*la pinza nella panza, la pizza e il pizzo*), або риторичні фігури й іронічні послання, як у пісні Сан-Ремо «*Paraveri e pari*».

Тому в розробленому нами посібнику ми зосередили увагу на учнях старших класів, тому що саме в підлітковому віці розвиваються словесно-логічне мислення, монологічне, діалогічне й писемне мовлення, відбувається становлення довільності пізнавальних процесів, вироблення індивідуального стилю інтелектуальної діяльно-

сті. Саме тому серед найефективніших завдань на уроках іноземної мови в 10–11-х класах може бути створення діалогів, пов'язаних з іншомовними реаліями, розігрування різноманітних ситуацій після прослуховування автентичних текстів (пісень), типових для культури країни, мова якої вивчається [8]. Для учнів філологічного профілю, які поглиблено вивчають італійську мову, ми відібрали пісні з ускладненою граматиною і синтаксисом, а також регіональною вимовою, швидким ритмом, багатою лексикою і більш складними темами.

Розроблений збірник є практичним посібником для поглиблення знань про життя й культуру Італії, розвитку лексичної й граматичної компетенції. Видання доповнене автентичними італійськими піснями по всіх темах, що вивчаються. Структура посібника містить вправи за 5 тематичними блоками: “Tutti a tavola” (Усі за столом); “Professione e specialità” (Професії та спеціальності); “L’Italia. Grandi città” (Італія. Великі міста); “Mass Media. Il cellulare nella nostra vita” (Масмедіа. Телефон у нашому житті); “Emozioni nella nostra vita” (Наші емоції).

З метою визначення ефективності розробленої системи вправ для формування міжкультурної комунікативної компетентності в учнів філологічного профілю нами проведено експериментальне дослідження, яке потребувало від нас комплексної підготовки на всіх етапах роботи.

На **першому підготовчому етапі** експерименту сформульовано гіпотезу дослідження, визначено мету й основні завдання експерименту, розроблено інструментарій і проведено підготовчі роботи. За основу експериментального дослідження рівня сформованості італійськомовної міжкультурної компетентності учнів філологічного профілю взято припущення, що ефективність формування елементів зазначеної компетентності підвищується за рахунок використання автентичних пісень на уроках італійської мови.

Для досягнення мети дослідження передбачено розв'язання таких завдань: з'ясувати ступінь зацікавленості учнів при роботі з автентичними піснями; визначити рівень сформованості італійськомовної міжкультурної компетенції в учнів профільного навчання на початковому й фінальному етапах; дослідити та проаналізувати ефективність розроблених навчальних матеріалів, що спрямовані на розвиток іншомовної міжкультурної компетентності в учнів 10–11-х класів філологічного профілю, які в роботі використовують пісенний автентичний матеріал.

Під час підготовки до проведення експерименту ми підібрали пісенний матеріал за темами

та розробили низку вправ, спрямованих на формування італійськомовної міжкультурної компетентності в учнів філологічного профілю. Усі розроблені навчальні матеріали стали основою навчального посібника «Вчимо італійську мову за популярними піснями!» [1]. При підготовці до проведення експерименту нами розроблено вправи для проведення передекспериментального зрізу знань учнів.

На **другому основному етапі** була визначена методика проведення експериментального дослідження. Воно проходило з 8 березня 2021 року і продовжувалося до 2 травня 2021 року в спеціалізованій школі № 130 ім. Данте Аліґ'єрі з поглибленим вивченням англійської та італійської мов міста Києва. Експеримент проходив в 11-му класі. Проте варто зазначити, що через епідемію COVID-19 для запобігання захворюваності серед учнів навчання проходило дистанційно. Для прозорості експерименту учні були поділені на експериментальну та контрольну групи.

У ході дослідження ми отримали рекомендації та коментарі від учителя італійської мови, який безпосередньо працює з учнями, і взяли їх до уваги під час складання якісної характеристики учнів. В експериментальну групу входило 10 учнів із середнім балом 9,2, тоді як у контрольну групу входило 9 учнів із середнім балом 9,7.

На першому занятті учням було запропоновано пройти анкетування, яке допомогло нам зрозуміти рівень сформованості в учнів міжкультурної компетентності та їхнє ставлення до використання пісенного автентичного матеріалу на уроках італійської мови. В опитуванні взяли участь 19 учнів. На перше запитання «Чи маєте Ви досвід роботи з піснями на уроках з іноземної мови?» 11 учнів (57,9%) відповіли «Рідко», 6 учнів (31,6%) – «Так», 2 учні (10,5%) – «Ні». На друге запитання «Чи подобається вам працювати із піснями на уроках з італійської мови?» 16 учнів (84,2%) дали відповідь «Так», 3 учні (15,8%) – «Ні». На наступне запитання «Які труднощі виникають у вас, коли ви виконуєте завдання, що передбачають попереднє прослуховування пісні?» 10 учнів (52,6%) відповіли, що «Труднощів немає», 6 (31,6%) – «Важко перекласти слова, які є в пісні», 3 учні (15,8%) – «Пісні занадто швидкі, через що не вистачає часу зрозуміти, як виконати завдання». На четверте запитання опитування «Чи сформовані у вас соціокультурні знання, які дають змогу вам вільно спілкуватися з іноземцями?» 11 учнів (57,9%) відповіли «Недостатньо сформовані», 5 учнів (26,3%) – «Так», 3 учні (15,8%) відповіли «Зовсім не сформовані». На

заключне п'яте запитання анкети «Чи допомагають вам пісні у вивченні нового лексичного матеріалу та чи допомагають у розширенні соціокультурних знань?» 13 учнів (68,4%) відповіли «Так», 5 учнів (26,3%) – «Важко відповісти», 1 учень (5,3%) – «Ні».

Після аналізу отриманих відповідей ми можемо зрозуміти, що учням цікаво працювати на уроках з автентичними піснями, вони допомагають їм у засвоєнні іншомовного матеріалу. Учні позитивно сприймають невідомі для них нові види роботи з піснями на уроках іноземної мови. Вони мають засвоєні навички й уміння, що є необхідними для засвоєння матеріалу на слух. Проте, коли матеріал ускладнений лексично чи фонетично, в учнів виникають труднощі, що можуть заважати формуванню соціокультурних і комунікативних знань.

Під час реалізації основного етапу експерименту ми провели два типи зрізів: передекспериментальний і післяекспериментальний. Їх результати допомогли зрозуміти, чи є доцільним використання розробленої методики в процесі підготовки учнів до міжкультурної комунікації.

Проведення передекспериментального зрізу мало на меті визначити початковий рівень сформованості в учнів італійськомовної міжкультурної компетентності, їх здатності сприймати на слух автентичні італійськомовні аудіотексти.

Експериментальній і контрольній групі було запропоновано прослухати автентичну італійську пісню й виконати вправи після прослуховування. Для цього завдання була обрана пісня, яка відповідає рівню знань B2, «Tutta mia la città», автором якої є Джуліано Пальма.

Учням було запропоновано виконати вправи на знаходження пропущених слів, граматичні вправи, тести на розуміння лексики та вправи на побудову власного висловлення.

В експерименті для об'єктивного відображення рівня сформованості італійськомовної міжкультурної компетентності ми вирішили відобразити результати передекспериментального та післяекспериментального зрізів за допомогою коефіцієнта навченості. Формула для його визна-

чення була розроблена В. Безпальком: $K=Q/N$ (де K – коефіцієнт навченості, Q – загальна кількість балів, яку отримано в ході виконання завдання; N – максимальна кількість балів із можливих) [2, с. 52–69]. За сучасною системою оцінювання, 12 балів – це максимальна оцінка. Варто зауважити, що максимальний коефіцієнт успішності становить 1, а мінімальний, у свою чергу, – 0,7. Пропонуємо розглянути результати передекспериментального зрізу.

Отже, результати проведеного передекспериментального зрізу засвідчили, що середній коефіцієнт контрольної групи становить 0,8, а коефіцієнт експериментальної групи – 0,76. Ми можемо сказати, що показники у двох групах схожі, проте середній коефіцієнт наближений до мінімально достатнього. Ці результати зумовлюють потребу використання розробленого нами збірника завдань із піснями.

Тому ми перейшли до дослідження висунутої нами гіпотези та почали підготовку безпосередньо до експериментального навчання. Навчання відбувалося паралельно в експериментальній і контрольній групах. Усього було проведено по 4 заняття в кожній. Для об'єктивності й точності результатів ми вирішили «зрівняти сили» двох груп. Тобто в групі, яка має нижчий середній бал, в нашому випадку це експериментальна група, ми запропонували розроблені нами уроки. Водночас контрольна група продовжувала навчатися за матеріалами, які використовує шкільний учитель зазвичай. Метою цього кроку було побачити різницю в успішності двох груп, особливості розвитку їхніх лексичних і граматичних навичок, уміння комунікувати на поставлену тему. Результати післяекспериментального зрізу наведено в таблиці нижче.

Після отримання результатів ми побачили, що після проведення післяекспериментального зрізу середній коефіцієнт контрольної групи становить 0,81. Коефіцієнт експериментальної групи виріс і становить 0,84. Тобто експериментальна група, яка від самого початку мала менші показники, вибилася і лідери та показала кращий результат.

Таблиця 1

Середні показники коефіцієнта навченості учнів за результатами передекспериментального зрізу

Група	Отримані бали		Середній бал	Середній коефіцієнт навченості
	Розуміння окремих запитань	Повнота розуміння цілісного завдання		
КГ	5,02	4,68	9,7	0,80
ЕГ	4,83	4,37	9,2	0,76
Максимальна кількість балів				
	6	6	12	1

Таблиця 2

Середні показники коефіцієнта навченості учнів за результатами післяекспериментального зрізу

Група	Отримані бали		Середній бал	Середній коефіцієнт навченості
	Розуміння окремих запитань	Повнота розуміння цілісного завдання		
КГ	5,03	4,71	9,74	0,81
ЕГ	5,07	5,03	10,1	0,84
Максимальна кількість балів				
	6	6	12	1

Таблиця 3

Порівняльні результати передекспериментального та післяекспериментального зрізів

Група	Коефіцієнт навченості учнів		
	Передекспериментальний зріз	Післяекспериментальний зріз	Різниця даних
КГ	0,80	0,81	0,1
ЕГ	0,76	0,84	0,8

Ми вважаємо доцільним порівняти результати передекспериментального й післяекспериментального зрізів обох груп у таблиці.

Отже, ми бачимо, що приріст успішності контрольної групи становить усього 0,01, тобто відібраний навчальний матеріал не сприяє успішному розвитку зазначених вище компетенцій. Приріст успішності в експериментальній групі становить 0,08, що доводить нам, що використання на уроках розроблених нами вправ із авторського збірника завдань із піснями для формування італійськомовної міжкультурної комунікативної компетентності учнів профільної школи є доцільним та успішним.

Висновки. Відсутність розроблених навчально-методичних посібників із автентичними матеріалами, адаптованих для українських учнів, позначається на їхній успішності й мотивації до вивчення італійської мови. Матеріали, що використовуються на уроках, не завжди можуть розвинути в учнів здатність до міжкультурної комунікації, тому що необхідна навчальна інформація зазвичай подана безсистемно й у недостатній кількості.

Практика використання в навчальному процесі розробленого нами навчального посібника довела, що вживання автентичних пізнавально-розважальних пісень створює додаткову мотивацію до вивчення італійської мови, допомагає розвивати лексичні та граматичні знання, дає змогу учням комунікувати з носіями мови на різні теми й розуміти іншомовні контексти. Збірник завдань із піснями допомагає сформувати міжкультурну комунікативну компетентність, що сприяє засвоєнню знань про культуру, історію та особливості життя італійців. Ми радимо використовувати цей збірник для підготовки уроків з італійської мови для учнів профільних класів, а також використовувати його учням для самоперевірки набутих навичок і вмій.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності в учнів філологічного профілю. Перспективи вбачаємо у створенні системи вправ і завдань із розвитку італійськомовної навчально-стратегічної компетентності в учнів старшої профільної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харченко Т., О. Зіх О. Вчимо італійську мову за популярними піснями : навчальний посібник. Від 28.09.2021 № 108254.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Педагогика, 1989. 192 с.
3. Вишневський О.І. Методика навчання іноземних мов : навчальний посібник. Київ : Знання, 2010. 206 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Методика навчання іноземних мов: теорія і практика : підручник для студ. лінгв. ун-тів і фак. ін. мов вищ. навч. закладів / О.Б. Бігич та ін. ; за заг. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
6. Comodi A. Materiali autentici: selezione e uso nella didattica dell'italiano come lingua straniera. Perugia : Guerra Edizioni. 1995. 32 p.
7. Marin T., Magnelli S. Nuovo progetto italiano 1. Libro dello studente. Edilingua. Roma, 2006. 198 p.
8. Sanders R.A. Adolescent psychosocial, social, and cognitive development. *Pediatr Rev.* 2013.

РОЗДІЛ 4 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'255.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.14>

КОГНІТИВНИЙ КОНСОНАНС ЯК ФАКТОР КОГНІТИВНОЇ АНАЛОГІЧНОСТІ ОРИГІНАЛУ І ПЕРЕКЛАДУ З ПОЗИЦІЙ ФРЕЙМОВОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТВОРІВ У. ШЕКСПІРА)

COGNITIVE CONSONANCE AS A FACTOR OF COGNITIVE ANALOGY OF THE ORIGINAL AND TRANSLATION IN THE LIGHT OF FRAME SEMANTICS (CASE STUDY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S PLAYS)

Бойко Я.В.,

orcid.org/0000-0002-0074-5665

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу*

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У запропонованій розвідці обґрунтовується поняття когнітивного консонансу як фактору когнітивної аналогічності діахронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору з позицій фреймової семантики. Матеріалом дослідження слугували часово віддалений першотвір, яким постає трагедія У. Шекспіра *“King Lear”* (1605), та її діахронні ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1880) і В. Барка (1969). У статті запропоновано визначення когнітивного консонансу як гармонійної тотожності мисленнєвого процесу автора і перекладача у світлі перекладознавства. Охарактеризовано феномен когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу як результату когнітивного консонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. Змодельовано когнітивний процес пошуку аналогій, у якому задіяні різні когнітивні процеси (інформаційний пошук, мапування, передання інформації). У статті визначено специфіку когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу у світлі теорії фреймової семантики, яка обґрунтовує когнітивні моделі свідомості. З позиції фреймової семантики виділено п'ять смислових компонентів (слотів) концептуального змісту одиниць оригіналу й одиниць перекладу. Способом фреймового мапування здійснюється співвідношення слотів у складі фреймів одиниць оригіналу й одиниць перекладу з метою виявлення когнітивної аналогічності смислових компонентів у стилістичному та функційно-комунікативному відношенні. Змодельовано когнітивну аналогічність оригіналу і перекладу в таких двох різновидах когнітивного аналогу, як стилістичний (аналогічно відтворюється стилістична тональність концептуального змісту одиниць оригіналу за допомогою лексичних компонентів, що належать до іншого стилістичного регістру) і функційний (аналогічно відтворюються одиниці оригіналу за комунікативно-функційною спрямованістю через зсуви в емотивності та/або образності).

Ключові слова: когнітивний консонанс, когнітивна аналогічність, фреймова семантика, стилістичний когнітивний аналог, функційний когнітивний аналог.

The present research substantiates the concept of cognitive consonance as a factor of cognitive analogy of chronologically distant retranslations from the standpoint of the frame semantics. The material of the research is William Shakespeare's tragedy *“King Lear”* (1605), which is chronologically distant original, and its two different Ukrainian retranslations performed by P. Kulish (1880) and W. Barka (1969). The article defines cognitive consonance as harmonious identity of the mental processes of the author and the translator in the light of translation studies. The phenomenon of cognitive analogy of the original and translation as a result of the cognitive consonance of mental processes of the author and the translator is characterized. The cognitive process of analogy making in which various cognitive abilities are involved (retrieval; mapping; transfer) is modelled. The research explains the cognitive analogy specifics of the original and translation in the light of frame semantics, which substantiates cognitive models of consciousness. From the standpoint of frame semantics, five semantic components (slots) of the conceptual content of the original units and translation units are distinguished. By means of frame mapping, the ratio of slots in the frame structures of the original units and translation units is carried out in order to identify the cognitive analogy of their notional components in stylistic and functional-communicative terms. The cognitive analogy of the original and translation is presented in two types: stylistic (where the stylistic tone of the conceptual content of the original units is rendered analogically by using lexical components which belong to a different stylistic register) and functional (where units of the original are reproduced analogically in the communicative-functional orientation due to emotional and / or imagery shifts).

Key words: cognitive consonance, cognitive analogy, frame semantics, stylistic cognitive analogy, functional cognitive analogy.

В останні десятиліття ХХ століття та на початку ХХІ століття в центрі особливої уваги лінгвістики постає людина як носій мови та культури, що використовує мову для зберігання та передання знань про дійсність. Мова – одна з найважливіших сфер вияву когнітивних процесів, де метою є виявлення певних когнітивних структур і характеру їх взаємодії. У межах сучасного когнітивного підходу до перекладацької діяльності (А. Нойберт, Г. Шрив, П. Кусмаул, П. Зікінгер, А. Рохо-Лопез, Б. Левандовська-Томашик, Т.А. Янссен-Фесенко, О.В. Дзера, В.Г. Ніконова та ін.) постулюється, що в процесі художнього перекладу всі перекладацькі стратегії здійснюються у когнітивному інформаційному полі, зовнішні межі якого визначаються контекстом ситуації, а конкретні перекладацькі рішення залежать від здатності перекладача використовувати відповідний потенціал поля. Цей новий, досі не розвинений у перекладознавстві підхід є доцільним у процесі вивчення феноменів, пов'язаних із проблемами розуміння повідомлення як його адекватної та еквівалентної інтерпретації (Л.С. Бархударов, В.Н. Комісаров, Дж. Кетфорд, Ю. Найда, К. Райс та ін.). Для визначення критеріїв адекватності перекладу продуктивною є розробка проблематики *когнітивного консонансу* і *когнітивного дисонансу* (Г.Д. Воскобойник, Л.Д. Борисенкова, О.В. Вахоніна, Т.В. Дроздова, В.З. Дем'янков, Є.А. Вебер та ін.) як чинників адекватності / неадекватності тексту оригіналу і тексту перекладу. У теорії і практиці перекладу поняття *когнітивного консонансу* (як фактору *когнітивної еквівалентності* у двох її різновидах – повній і частковій) обґрунтовано на матеріалі діахронних ретрансляцій творів У. Шекспіра як часово віддалених першотворів (Я.В. Бойко [1]).

Мета статті – установити когнітивну аналогічність діахронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору, зумовлену когнітивним консонансом мисленнєвого процесу автора і перекладача, через застосування інструментарію фреймової семантики. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) охарактеризувати феномен когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу як результату когнітивного консонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача; 2) визначити специфіку когнітивної аналогічності оригіналу і перекладу у світлі фреймової семантики; 3) продемонструвати когнітивну аналогічність оригіналу і перекладу у двох різновидах когнітивного аналогу – стилістичному і функційному.

Згідно з позицією теорії і практики перекладу **когнітивний консонанс** (від англ. *consonance, cognitive*; нім. / *cognitive Konsonanz*) – це протилежність дисонансу, гармонійна тотожність мисленнєвого процесу автора і перекладача в процесі створення тексту оригіналу і тексту перекладу [1, с. 4]. Відношення тотожності, подібності або аналогічності між концептуальним змістом одиниць оригіналу (далі – ОО) та одиниць перекладу (далі – ОП) реалізують різні типи зв'язків мисленнєвого процесу автора і перекладача у процесі створення тексту оригіналу і тексту перекладу, що дозволяє говорити про *когнітивну еквівалентність* та/або *когнітивну аналогічність* оригіналу і перекладу, зумовлені когнітивним консонансом мисленнєвого процесу автора і перекладача. У запропонованій розвідці здійснюється спроба обґрунтувати феномен **когнітивної аналогічності** оригіналу і перекладу як проблеми перекладознавства.

Проведення аналогій – це дуже складний когнітивний процес, у якому концептуальні сфери ОО й ОП, що мають різні домени, аналізуються на предмет загальних структурних моделей [2, с. 199–241]. Мета **когнітивної аналогічності** – адаптувати наявні знання про концептуалізацію ОО так, щоб їх можна було застосувати до ОП для створення аналогічного висновку. Проведення аналогій вимагає розуму, оскільки моделі та ретрансляції когнітивної аналогічності не зовсім очевидні та залежать від певної концептуалізації доменів. У когнітивному процесі пошуку аналогій виділяємо три етапи (рис. 1): **інформаційний пошук** (визначення вихідного домена та пошук аналогій у перекладі); **мапування** (установлення аналогічного відношення між цими двома доменами); **передання інформації** (ретрансляція інформації між двома доменами для введення нових понять або структур, надання нових пояснень явищам або вирішення заданих проблем).

Кожний етап установлення аналогічності ОО й ОП містить різні когнітивні процеси. Так, на етапі **пошуку інформації** здатність зберігати інформацію, згадувати її в певних випадках, адаптувати до ОП, опускати нерелевантні аналогії та зіставляти старі шаблони з новими доменами має вирішальне значення для належного використання пам'яті.

На етапі **мапування** процес когнітивного міркування містить класичні методи логічного висновку: *дедукцію* (логічне виведення окремих положень із загальних положень), *абдукцію* (пошук правдоподібних пояснювальних гіпотез

Рис. 1. Когнітивний процес пошуку аналогій

у процесі міркування) та *міркування за аналогією* (правдоподібне міркування, в якому висновки про наявність ознаки в предмета роблять на підставі його схожості в істотних рисах з іншим предметом). Ми розрізняємо такі два типи аналогічних зв'язків, як передання лише структурних відношень між двома елементами і пошук аналогій за класичними методами. Однак в обох випадках аналогічний висновок заснований на невизначеному аналогічному відображенні, яке не обов'язково має бути істинним. Пошук гіпотез, які узагальнюють логічний висновок, також відбувається через пошук абстрактної аналогічності, що становить двошарову процедуру, як-от визначення спільної структури ОО й ОП через узагальнення, схематичне відображення ОО на ОП через загальну структуру.

Етап **передання інформації** об'єднує безліч фізичних та/або психічних процесів переміщення інформації в просторі, у яких задіяні такі компоненти, як джерело і приймач даних, фізичний / психічний носій інформації і канал (середовище) її передання. Передання інформації також забезпечується засобами творчого підходу, притаманними перекладачеві, оскільки введення нових понять в ужиток, відтворення відповідних концепцій, реконцептуалізація нових уявлень про домен здійснюється за допомогою аналогічного передання інформації. Відомим підходом до такого типу передання є теорія структурного відображення (*structure mapping theory*), де два графіки використовуються для представлення моделей вихідної та цільової сфери [3, с. 155–170].

Розглядаючи процес активації знань на етапі розуміння тексту перекладачем крізь призму **фреймових структур** та їх опрацювання, необхідно надати більш детальне пояснення принципам структуризації та організації фреймів як когнітивного складника перекладацького процесу.

Як відомо, в 1970-ті роки концепція фреймів була сформована у зв'язку зі Стенфордським

проектом створення «машинного» інтелекту й адаптована в структурній лінгвістиці, психології і мовознавстві. Стале уявлення про мову як про формально-механічне відображення мислення переглянуто, тому сполучною ланкою між мовною діяльністю і розумовим простором визнано *когнітивні* (репрезентаційні) *моделі свідомості*. Фрейм постав як інструмент категоризації і класифікації явищ різної природи.

Фрейм – це структура знання, яке лежить в основі значень слів кожної групи, асоційована з певним концептом, вербалізованим тим чи іншим словом. Американський лінгвіст Ч. Філлмор доходить висновку, що фрейм – це комплексна граматична конструкція, що містить лексичну, синтаксичну і, відповідно, семантичну інформацію, а також є основною одиницею мови і мислення [4, с. 52–75]. Отже, найчастіше фрейм пояснюється як *структура* (система внутрішньої організації елементів у смислове ціле), *образ* (ментальна цілісність із певним рівнем абстрактності) і, як наслідок, когнітивна *модель* [5, с. 479–487].

У світлі фреймової семантики концептуальний зміст ОО й ОП складається з таких смислових компонентів (слотів), як:

– **референція (Reference)** – співвідношення понять, актуалізованих ОО й ОП, з об'єктами позамовної дійсності (референтами);

– **емотивність (Emotivity)** – емоційне забарвлення оригіналу і перекладу, тобто мовне (у семантиці ОО й ОП) або контекстуальне вираження відчуттів, настроїв, переживань людини;

– **образність (Imagery)** – наочно-чуттєві уявлення, виражені ОО й ОП; у процесі образного мислення асоціації виконують роль посередника між первинним образом (образом сприйняття) та наступними етапами його осмислення і становлять ніби перехідний етап від чуттєвого ступеня засвоєння образного змісту предмета чи явища до раціонального;

– **оцінність (Evaluation)** – експресивно-оцінні характеристики об'єкта, предмета, явища, події тощо, виражені ОО й ОП; з погляду категорії цінності оцінка може бути позитивною або негативною;

– **стилістичне забарвлення (Stylistic colouring)** – функціональні стилі, належність ОО й ОП до певної сфери вживання.

Установлення когнітивної аналогічності концептуального змісту ОО й ОП здійснюється через **фреймове мапування**, тобто співвідношенням слотів, визначених вище у складі фреймів ОО й ОП, із метою виявлення когнітивної аналогічності їх смислових компонентів у стилістичному та функційно-комунікативному відношенні під час збереження їх референційної рівнозначності. Залежно від смислового компонента ОП, який аналогічно передає або стилістичну тональність, або функційно-комунікативну спрямованість ОО, виділяємо такі два різновиди когнітивної аналогічності, як *стилістичний когнітивний аналог* і *функційний когнітивний аналог*.

Стилістичний когнітивний аналог відтворює стилістичну тональність концептуального змісту ОО за допомогою лексичних компонентів, що належать до іншого стилістичного регістру. За умов повного або неповного паралелізму компонентного складу і синтаксичної моделі ОО й ОП стилістичний когнітивний аналог рівноцінно відтворює референційність, емотивність і образність ОО. Наприклад, *With plenteous rivers and wide-skirted meads* [6, с. 4] – *Панує над повноводими річками / І над широкополими лугами* [7, с. 5].

Смислові компоненти концептуального змісту ОО й ОП визначаються через застосування *семантичного* аналізу лексичних компонентів, а також *контекстуального* аналізу для виявлення контекстуально зумовлених смислів. Порівнюємо словникові дефініції компонентів ОО й ОП:

wide – having great extent (vast) extending over a vast area (extensive). [8, p. 344]. skirted – to form or run along the border or edge of (boarder) [8, p. 247].	широкополий – займає великий простір безмежний неосяжний з широкими полами (про одяг). [9, с. 1147].
meads – a fermented beverage made of water and honey, malt, and yeast land that is covered or mostly covered with grass (archaic) [8, p. 115].	луг – поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать [9, с. 913].

Аналіз словникових дефініцій лексичних компонентів ОО й ОП демонструє їх референційну

рівноцінність – a vast area = великий простір, образну рівнозначність – immensity = неосяжність, але стилістичну різноплановість – належність слова *meads* до архаїчного стилю, а слова *луг* – до нейтрального. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і стилістичного когнітивного аналогу показано на рис. 2.

Функційний когнітивний аналог (рис. 3) (при повному або неповному паралелізмі компонентного складу і синтаксичної моделі ОО й ОП) рівноцінно відтворює референційність і стилістичну тональність ОО, але є аналогічним ОО за своєю комунікативно-функційною спрямованістю через зсуви в емотивності та/або образності, які, однак, не впливають на розуміння оригіналу. Наприклад, *With plenteous rivers and wide-skirted meads* [6, с. 4] – *З річками щирими й розлогими лугами* [10, с. 19]. ОО й ОП характеризуються повним паралелізмом компонентного складу (складаються з двох компонентів) і неповним паралелізмом синтаксичної моделі: ОО = Adj + N, ОП = N + Adj.

Смислові компоненти концептуального змісту ОО й ОП, необхідні для побудови фреймів, визначаються через аналіз словникових дефініцій лексичних компонентів ОО й ОП:

plenteous – fruitful productive constituting or existing in plenty [8, p. 203].	щирий – який прямо, безкорисливо, чистосердечно виражає свої почуття, думки відвертий, правдивий [9, с. 1144].
--	--

Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і функційного когнітивного аналога показано на рис. 3.

Поява в концептуальному змісті ОП додаткового смислового компонента щиросердність, відсутнього в ОО, унаочнена фреймовим мапуванням. Комунікативно-функційна спрямованість ОП через зсуви в емотивності зумовлює аналогічне відтворення змісту оригіналу в перекладі. Функційний когнітивний аналог рівнозначно відтворює інші смислові компоненти ОО, як-от референційність, яка в наведеному прикладі є рівноцінною (plentiness = численність), оскільки «щиросердність» асоціюється з «плідністю» (fruitful), «продуктивністю» (productive) і, відповідно, численністю (*plenteous*).

Отже, результатом когнітивного консонансу мисленнєвої діяльності автора і перекладача є когнітивна аналогічність одиниць оригіналу й одиниць перекладу, тобто їх референційна рівнозначність при повному або неповному паралелізмі компонентного складу і синтаксичної моделі.

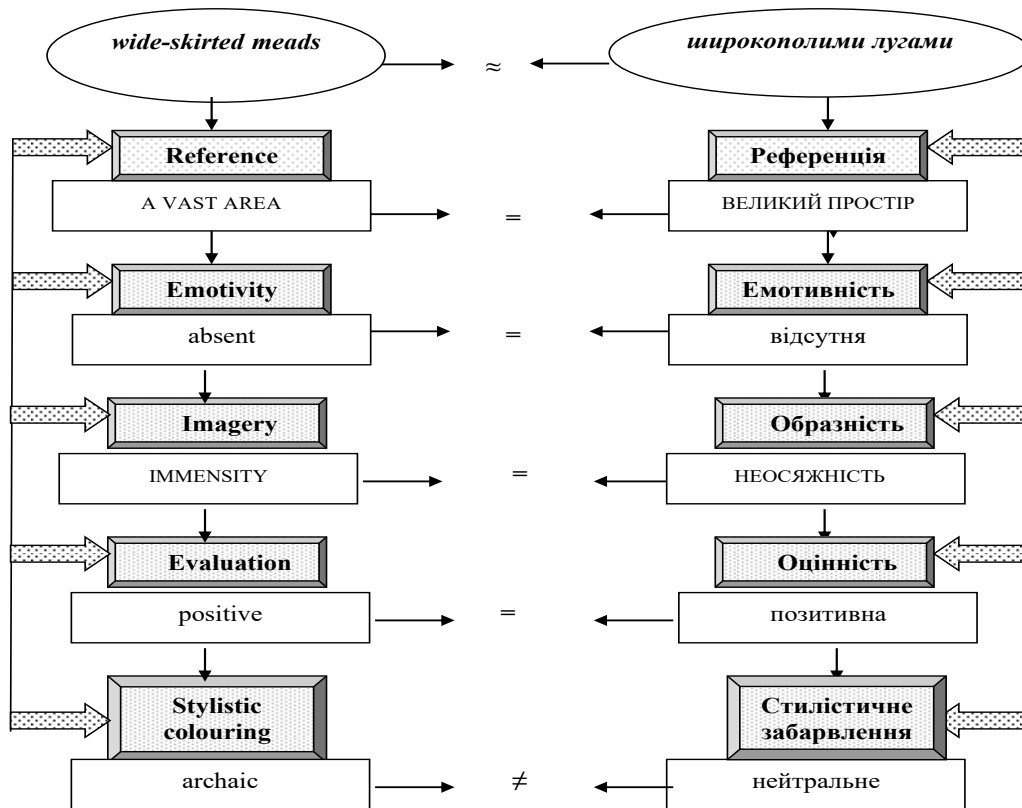

Рис. 2. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і стилістичного когнітивного аналогу

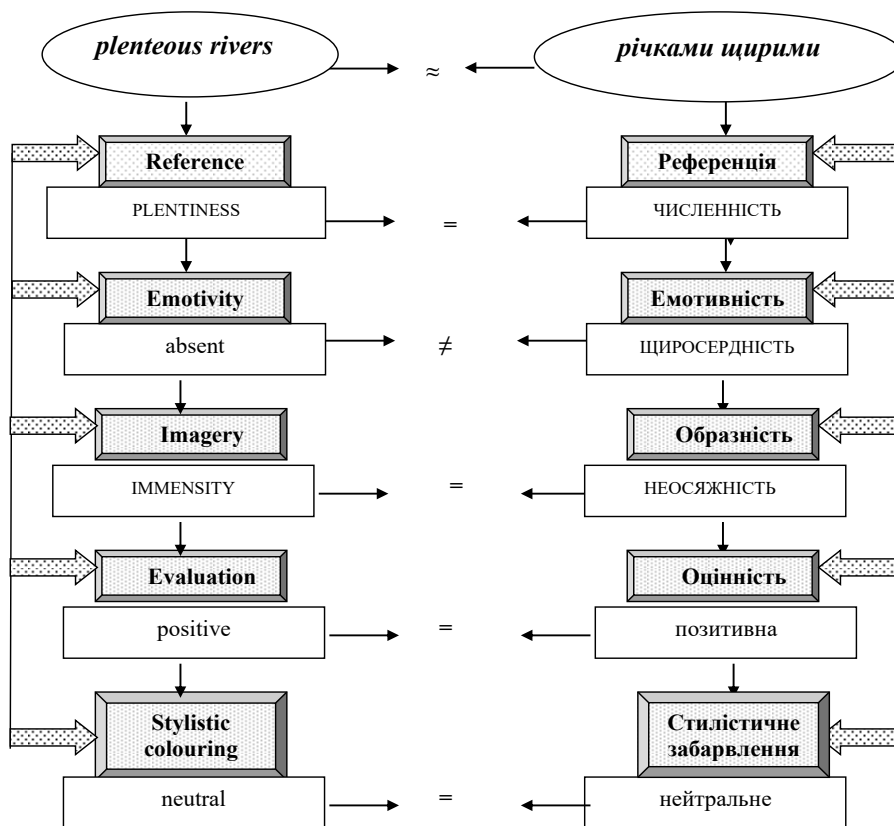

Рис. 3. Фреймове мапування концептуального змісту оригіналу і функційного когнітивного аналога

Фреймове мапування концептуального змісту, яке відбувається через співвідношення смислових компонентів одиниці оригіналу й одиниці перекладу, унаочнює їх неповну наближеність у плані змісту. Варіативність стилістичної тональності або функційно-комунікативної спрямованості через зсуви в образності й емотивності зумовлює диференціацію когнітивної аналогіч-

ності і виокремлення двох різновидів – стилістичного когнітивного аналога і функційного когнітивного аналога.

Передбачається, що в умовах когнітивного дисонансу мисленнєвої діяльності автора і перекладача може спостерігатися когнітивна варіативність оригіналу і перекладу, аналіз якої є перспективною подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Я.В. Когнітивний консонанс як фактор когнітивної еквівалентності ретрансляції часово віддаленого першотвору. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Луцьк : Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, 2021. № 3. С. 3–12.
2. Gentner D. The mechanism of analogical learning. Similarity and analogical reasoning. Cambridge University Press, New York, 1989. P. 199–241.
3. Gentner D. Structure-mapping: A theoretical framework for analogy. *Cognitive Science*, 1983. P. 155–170.
4. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания [пер. с англ. А. Баранова]. Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии / отв. ред. В. Петров, В. Герасимов. Вып. 23. Москва : Прогресс, 1988. С. 52–75.
5. Ягодзинська І.О. Фреймова семантика: аспекти застосування у музично-теоретичній науці. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня). Київ, 2016. С. 479–487.
6. Shakespeare W. King Lear. A full version of William Shakespeare's King Lear Text. 128 p.
7. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. П. Куліш. Львів : Українсько-руська видавнича спілка. 1902. С. 3–159.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак та ін. Київ : Видавництво «Дніпро», 2009. 1332 с.
9. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury: Lexicon Publications Inc., 1993. 1149 p.
10. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. В. Барка. Stuttgart. Germany. 1969. С. 12–150.

УДК 811.11-112.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.15>

АБРЕВІАТУРИ В ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ ВИЩОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

ABBREVIATIONS IN THE LEXICON OF MODERN EDUCATIONAL DISCOURSE OF HIGHER VETERINARY EDUCATION IN GERMANY

Пилипенко О.О.,

orcid.org/0000-0002-6249-9121

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології і перекладу

Національного університету біоресурсів та природокористування України

Виникнення нових скорочень є об'єктивним і закономірним процесом розвитку європейських мов, спрямованим на створення коротких і, відповідно, зручніших у вживанні лексичних одиниць. Абревіація полягає в забезпеченні передачі максимальної кількості інформації (сміслового змісту) при мінімальному використанні матеріальної оболонки мови (звукової оболонки та графічної форми), тобто підвищенні ефективності комунікативної функції мови. Непростим завданням для перекладача є переклад такого роду скорочень, зокрема, академічної термінології, динаміка вживання якої невпинно зростає. Проте дослідження показало, що це завдання вирішуване, хоча й пов'язане з певними труднощами. Стаття присвячена дослідженню специфіки термінології (аббревіатури) в академічному дискурсі ветеринарної освіти. Досліджуються, зокрема, ініціальні аббревіатури, у яких вимовляються тільки букви та ініціальні аббревіатури (акроніми), складноскорочені слова – скорочення, утворені зі складів слів, змішані скорочення – скорочення, утворені різними способами, графічні скорочення. Особлива увага звертається на най-

поширеніші методи та способи перекладу абревіатур: транслітерацію – написання німецьких букв українськими буквами; транскрипцію – передачу звучання абревіатури українськими літерами; побудову адекватного скорочення з українських термінів; відтворення терміна в оригінальному написанні; переклад описом. У результаті засвідчено, що переклад абревіатур академічних термінів потребує максимальної точності й має відповідати структурі, змісту та логічній послідовності оригіналу. Постулюється ідея про те, що велика кількість акронімів, які вдало інтегрувалися в німецьку академічну терміносистему, є запозиченнями з англійської мови. Проаналізований матеріал переконливо свідчить про взаємодію лінгвістичних та екстралінгвістичних тенденцій у синхронних процесах творення німецької академічної терміносистеми.

Ключові слова: термін, слово, абревіатура, акронім, термінологія, транслітерація, транскрибування, конкретизація, генералізація.

The emergence of new abbreviations is an objective and natural process of development of European languages, aimed at creating short and, accordingly, more convenient to use lexical items. The abbreviation is to ensure the transfer of the maximum amount of information (semantic content) with minimal use of the material shell of language (sound shell and graphic form), i.e. increase the efficiency of the communicative function of language. It is a difficult task for a translator to translate such abbreviations, in particular, academic terminology, the dynamics of the use of which is constantly growing. However, our research has shown that this problem is solvable, although it is associated with certain difficulties. The article is devoted to the study of the specifics of terminology (abbreviations) in the academic discourse of veterinary education. In particular, initial abbreviations are studied, in which only letters and initial abbreviations (acronyms) are pronounced, compound words – abbreviations formed from word syllables, mixed abbreviations – abbreviations formed in different ways, graphic abbreviations. Particular attention is paid to the most common methods and ways of translating abbreviations: transliteration – writing German letters in Ukrainian letters; transcription – the transfer of the sound of the abbreviation in Ukrainian letters; building an adequate reduction in Ukrainian terms; reproduction of the term in the original spelling; translation description. As a result, it is proved that the translation of abbreviations of academic terms requires maximum accuracy and must correspond to the structure, content and logical sequence of the original. The idea is postulated that a large number of acronyms that have been successfully integrated into the German academic terminology are borrowed from the English language. The analyzed material convincingly testifies to the interaction of linguistic and extralinguistic tendencies in the synchronous processes of creation of the German academic terminology.

Key words: term, word, abbreviation, acronym, terminology, transliteration, transcription, concretization, generalization.

Постановка проблеми. Абревіатури утворюються зі слів і словосполучень шляхом видалення частини складників їх букв або частин слів. Абревіатура має граматичне оформлення (рід, число) і функціонує як у писемному, так і в усному мовленні.

Скорочення слів в українській мові регламентує державний стандарт України 3285-97 «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила». Лексичні скорочення функціонують у мові як самостійні слова й не вимагають розшифровки при читанні. Існує два види скорочень: лексичні та графічні. Одним із поширених способів творення фахової лексики, коли йдеться про багатокомпонентний термін-словосполуку, є абревіація, яка спрямована на створення менших порівняно з вихідними структурами номінацій-синонімів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вживання абревіатур письмовій та усній формі спілкування під час лінгвістичних розвідок розглядалася як вітчизняними науковцями (О. Бірюкова [1], І. Ольшанський [5], С. Перепечкіна [2]), так і зарубіжними (Н. Koblishke [7], N. Khuroshvili [8], D. Crystal [6]) дослідниками. Терміносистема академічних термінів німецької мови (морфологічна деривація термінів) була предметом дослідження О. Пилипенко [4; 5].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити абревіатури в лексиконі сучасного освітнього дискурсу вищої ветеринарної освіти Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Існують такі найпоширеніші форми скорочення лексичних одиниць – абревіація та акроніми. Акроніми мають багато спільних рис з абревіатурами, проте можуть складатися не лише з перших букв, а й частин слів, а інколи із цілих слів. Англійський науковець Девід Крістал (David Crystal) наполягає на визначенні акронімів як абревіатури, що утворена з перших літер її складників, може читатися як за алфавітним звучанням (BBC), так і за правилами орфоєпії (NATO). Характерною рисою абревіатури є крапка після кожної букви, в акронімах вони відсутні (V.I.P. та VIP – абревіатура й акронім відповідно). Тому акронім сприймається як самостійна термінологічна одиниця [7].

Розрізняють такі типи лексичних скорочень в академічному дискурсі Німеччини:

1) ініціальні абревіатури, у якій вимовляються тільки букви: BMBF (das Bundesministerium für Bildung und Forschung) – Федеральне міністерство освіти та досліджень Німеччини, КМК (die Kultusministerkonferenz) – Постійна конференція міністрів культури Німеччини, НРК (die Hochschulrektorenkonferenz) – німецька конференція ректорів ЗВО Німеччини, BMBF (das Bundesministerium für Bildung und Forschung) – федеральне міністерство освіти та

досліджень Німеччини, BDA (die Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände) – Федерація німецьких асоціацій роботодавців, BPO (Studien- und Prüfungsordnungen im Bachelor) – порядок проведення занять та іспитів для бакалаврських спеціальностей ЗВО Німеччини, MPO (Studien- und Prüfungsordnungen im Master) – порядок проведення занять та іспитів для магістерських спеціальностей ЗВО Німеччини, SWS (Semesterwochenstunden) – тижневі години навчального навантаження в семестрі ЗВО Німеччини, HIS (Hochschul-Informationen-System) – єдина інформаційна система ЗВО Німеччини, CHE (Centrum für Hochschulentwicklung) – центр розвитку вищої освіти Німеччини, HWO (Handwerksordnung) – Положення про професії Німеччини, BGJ (Berufsgrundbildungsjahr) – рік основного професійного навчання в Німеччині, BVJ (Berufsvorbereitungsjahr) – рік попереднього професійного навчання у ЗВО Німеччини, AR (der Akkreditierungsrat) – Рада за акредитації вищої освіти Німеччини, SGB (Sozialgesetzbuch) – Кодекс соціального права Німеччини, AG (Arbeitszeitgesetz) – Закон «Про тривалість робочого часу» Німеччини; LP (Leistungspunkte) – кредитні бали, FH (Fachhochschule) – вищі фахові школи, FB (Fachbereich) – кафедра, базова організаційна одиниця університету, що виконує покладені на університет завдання за напрямками наукової, навчальної та академічної додаткової освіти, FBR (Fachbereichsrat) – Відомча рада, HF (Hauptfach) – основна навчальна дисципліна, NF (Nebenfach) – другорядна навчальна дисципліна, PD (Privatdozent) – доцент у ЗВО, ZDV (Zentrum für Datenverarbeitung an der Universität) – Центр обробки даних при університеті, VL (Vorlesungen) – лекція, RCDS (Ring Christlich-Demokratischer Studenten) – німецька студентська організація в Берліні, яка заснована в 1951 р.;

2) ініціальні аббревіатури (акроніми): UB (Unibibliotheken) – бібліотеки університету, BAN (Bewerber-Authentifizierungsnummer) – номер аутентифікації абітурієнта при вступі до ЗВО, TAppV (Verordnung zur Approbation von Tierärztinnen und Tierärzten) – Постанова про надання безстрокового дозволу на провадження діяльності лікаря-ветеринара в Німеччині, BAFöG (Bundesausbildungsförderungsgesetz) – федеральний закон щодо сприяння освіті, який гарантує молодим людям у Німеччині можливість отримати освіту, що відповідає їхнім бажанням і потребам, незалежно від фінансового та соціального становища, завдяки чому студенти

з обмеженими фінансовими можливостями отримують субсидії від держави (670 євро), половину суми потрібно повернути після закінчення навчання; назви німецьких університетів досить часто є акронімами: Ludwig-Maximilians-Universität München – Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана, RWTH Aachen (Die Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen) – Рейнсько-Вестфальський технічний університет Аахена, Europäische Fachhochschule (EUFH) – Європейський університет прикладних наук, FOM (Hochschule für Oekonomie & Management gemeinnützige Gesellschaft mbH) – визнаний державою приватний університет зі штаб-квартирою в Ессені, який пропонує курси з бізнесу, інженерії та медицини; Wilhelm Löhe Hochschule für angewandte Wissenschaften (WLH) – приватний університет прикладних наук, заснований для обслуговування сфери охорони здоров'я та соціального розвитку; HSBA (Hamburg School of Business Administration) – приватний університет дуального навчання в Гамбурзі; MSH (Medical School Hamburg – University of Applied Sciences and Medical University) – приватний Університет прикладних наук у Гамбурзі; WHU (Otto Beisheim School of Management) – німецька бізнес-школа університетського рівня; CESAER (die Conference of European Schools for Advanced Engineering Education and Research) – спілка провідних інженерних університетів Європи; DFH (Deutsch-Französische Hochschule) – Франко-німецький університет, французька назва Université franco-allemande (UFA), є мережею 208 університетів-партнерів Німеччини та Франції; TIME (Top International Managers in Engineering) – мережа понад 50 інженерних шкіл, факультетів і технічних університетів;

3) складноскорочені слова – скорочення, утворені зі складів слів (акроніми): HonProf (Honorarprofessor) – почесний професор, який на волонтерських засадах поряд з основною професійною діяльністю виконує викладацьку роботу, StuPa (Studierendenparlament) – студентське представництво в університеті, яке визначає бюджет і статут студентського колективу й обирає членів студентського комітету ЗВО Німеччини, HiWi (studentische Hilfskraft) – студенти, які працюють як викладачі-тьютори, STABl (Staatsbibliotheken) – державні бібліотеки ЗВО Німеччини, Imma (Immatrikulation) – свідоцтво про зарахування до університету; SoSe (Sommersemester) і WiSe (Wintersemester) – аббревіатури літнього семестру й зимового семестру; Audimax (Auditorium Maximum) – найбільша

аудиторія в університеті; Bibliothek (Bib) – бібліотека; Stud. IP (Studentisches Informationsportal) – студентський інформаційний портал;

- часткові скорочення – скорочення, утворені з частини слова й повного слова: Immaturen- oder Z-Prüfung – складання спеціального іспиту в університеті, O-Woche (Orientierungswoche) – тиждень орієнтації першокурсників;

4) змішані скорочення – скорочення, утворені різними способами:

складноскорочені слова змішаного типу, які складаються з аббревіатур та усічених слів: AStA (Allgemeiner Studierendenausschuss) – студентський комітет ЗВО Німеччини, BetrVG (Betriebsverfassungsgesetz) – Закон про статут підприємства Німеччини, MuSchuG (Mutter-schutzgesetz) – Закон «Про охорону материнства» Німеччини, BBiG (Berufsbildungsgesetz) – Закон «Про професійну освіту» Німеччини, BurlG (Bundesurlaubsgesetz) – Федеральний закон про надання відпусток у Німеччині, KiWis (Kulturwissenschaften) – німецькі студенти, які обрали спеціальність «Культурологія», BWler (Betriebswirtschaftler) – спеціальність «Економіка підприємства», KWler (Kommunikationswissenschaftler) – спеціальність «Комунікативні стратегії», IKKler (Interkulturelle Kommunikation) – спеціальність «Міжкультурна комунікація», BerBilFG (Berufsbildungsförderungsgesetz) – Закон «Про сприяння професійній освіті Німеччини», JArbSchG (Jugendarbeitsschutzgesetz) – Закон «Про охорону праці неповнолітніх Німеччини», SfH (Stiftung für Hochschulzulassung) – Фонд для вступу в університет, abH. (ausbildungsbegleitende Hilfen) – допоміжні засоби, що супроводжують навчання; USC (Uni-Service-Card) – студентський квиток, який ідентифікує свого власника як члена університету, An-Institut – афілійований інститут, організаційно та юридично незалежний науково-дослідний заклад.

Графічні скорочення презентують скорочені позначення слів, які застосовуються тільки на письмі, вони не функціонують у мові як самостійні слова, вимагають розшифровки при читанні. Серед графічних скорочень академічного дискурсу є досить багато таких слів:

- точкові скорочення: N. N. – це аббревіатура для невідомої особи або навмисно неназваної особи, Ing. – інженер, B. Eng. – бакалавр з інженерних наук, B. A. – бакалавр, M. A. – магістр, Ph. D. – доктор філософії, B. A. (Bachelor of Arts) – бакалавр мистецтв, B. Sc. (Bachelor of Science) – бакалавр природничих наук, B. Sc. IT (Bachelor of Science in Information Technology) – бакалавр наук у галузі

інформаційних технологій, B. Eng. (Bachelor of Engineering) – бакалавр інженерних наук, LL. B. (Bachelor of Laws) – бакалавр права, B. Ed. (Bachelor of Education) – бакалавр педагогічних наук, M. A. (Master of Arts) – магістр мистецтв, M. Sc. (Master of Science) – магістр природничих наук, M. Eng. (Master of Engineering) – магістр інженерних наук, LL.M. (Master of Laws) – магістр права, M. F. A. (Master of Fine Arts) – магістр мистецтв, M. Mus. (Master of Music) – магістр музичного мистецтва, M. Ed. (Master of Education) – магістр педагогічних наук, Prof. – професор, Prof. h. c. (Professor ordinarius, ordentlicher Professor, o. Prof., Univ. Prof., Professor honoris causa) – ординарний професор з посадою завідувача кафедри (лабораторії) – посада в системі вищої освіти Німеччини, що відповідає німецькій тарифній категорії C4 (W3 – за новою тарифікацією); ao. Prof. (außerordentlicher Professor) – посада в системі вищої освіти Німеччини, що відповідає меншій тарифній категорії C3 (W2), apl. Prof. (außerplanmäßiger Professor) – «позаплановий професор», тимчасова посада професора у ЗВО; Prof. em. (Professor emeritus/emerita) – «відставний» викладач, посада професора у ЗВО Німеччини, який не займає адміністративну посаду в університеті, проводить наукові дослідження, є керівником магістерських або докторських наукових робіт, входить до складу екзаменаційних комісій; Dr. theol. (D. Der Theologie) – доктор філософії з теології; Dr. -Ing. (D. der Ingenieurwissenschaften) – доктор технічних наук; Dr. iur. (D. der Rechte) – доктор філософії з правничих наук; Dr. iur. utr. (iuris utriusque) – доктор філософії з обох прав (у галузі цивільного й церковного права); Dr. med. (D. der Medizin) – доктор філософії медицини; Dr. med. dent. (D. der Zahnheilkunde) – доктор філософії з медицини (спеціальність «Стоматологія»); Dr. med. vet. (D. der Tiermedizin) – доктор філософії з ветеринарної медицини; Dr. phil. (D. der Philosophie) – доктор філософії; Dr. phil. nat. (Dr. rer. nat., Dr. sc. nat., D. der Naturwiss.) – доктор філософії з природничих наук, академічний науковий ступінь, що присуджується випускникам аспірантури за спеціальністю математика, фізика, хімія, біологія, геологія та природничі науки, комп'ютерні науки в ЗВО Німеччині та Австрії; Dr. rer. pol. (D. der Staats-, Wirtschafts-, Sozialwissenschaften. Dr. rer.) – доктор філософії з політології, економіки та суспільних наук; Dr. agr. (Doktor der Agrarwissenschaften) – доктор філософії з агрономії; Dr. biol. hum. (Doctor biologiae humanum) – доктор медичних наук; Dr. cult. (Doktor der Kulturwissenschaften) – доктор філософії з куль-

турології, Dr. disc. pol. (Doktor der Sozialwissenschaften (Politikwissenschaften) – доктор філософії з політології; Dr. -Ing. (Doktoringenieur, Doktor der Ingenieurwissenschaften, Dr. -Ing.) – доктор технічних наук; Dr. nat. techn. (Doktor der Bodenkultur) – доктор філософії зі спеціальності «Захист і карантин рослин»; Dr. rer. agr. (Doctor rerum agriculturalium), Doktor der Landbauwissenschaften bzw. Landwirtschaft und Bodenkultur) – доктор філософії з агрономії; Dr. oec. (Doktor der Wirtschafts-/Verwaltungswissenschaften) – доктор філософії з економіки; Dr. oec. publ. (Doktor der Staatswissenschaften/Wirtschaftswissenschaften) – доктор філософії з політології/економіки; Dr. oec. troph. (Doktor der Ernährungswissenschaften) – доктор філософії з дієтології; Dr. paed. (Doktor der Erziehungswissenschaften) – доктор філософії з педагогіки; Dr. pharm. (Doktor der Pharmazie) – доктор філософії з фармації; Dr. phil. (Doktor der Philosophie) – учене звання доктора філософії, охоплює весь діапазон спеціальностей стародавніх філософських факультетів: філологію, історію, культурологію, педагогіку, політологію, психологію, соціологію, математику, природничі науки, теологію та економіку; Dr. phil. in art. (Doktor der Philosophie in den Künsten) – доктор мистецтва; Dr. PH (Doktor der Public Health) – доктор філософії з охорони громадського здоров'я; Dr. rer. biol. hum. (Doktor der Humanbiologie) – доктор філософії зі спеціальності «Біологія людини»; Dr. rer. biol. vet. (Doktor der Veterinärbiologie) – доктор філософії зі спеціальності «Біологія тварин»; Dr. rer. cult. (Doktor der Kulturwissenschaften) – доктор філософії з культурології; Dr. rer. cur. (Doktor der Pflegewissenschaften) – доктор філософії в галузі охорони здоров'я зі спеціальності «Медсестринство»; Dr. rer. forest. (Doctor rerum forestalium; Doktor der Forstwissenschaften) – доктор філософії з лісового господарства; Dr. rer. med. (Doctor rerum medicinae, rerum medicinalium oder rerum medicinarum, Doktor der Medizinwissenschaften) – доктор філософії з медицини; Dr. rer. hort. (Doctor rerum horticulturalium, Doktor der Gartenbauwissenschaften) – доктор філософії з садово-паркового господарства; Doktor der Bergbauwissenschaften (Doctor rerum montanarum) – доктор філософії з гірництва; Doktor der Wirtschaftswissenschaften (Doctor rerum oeconomicarum) – доктор філософії з економіки; Dr. rer. physiol. (Doktor der Humanbiologie bzw. Biomedizin) – доктор філософії зі спеціальності «Біологія людини» або «Біомедицина»; Dr. sc. mus. (Doktor der Musikwissenschaft) – доктор мистецтвознавства в галузі музикознавства (ступінь доктора наук Гамбурзького університету музики й театру);

Dr. sc. oec. (Doktor der Wirtschaftswissenschaften) – доктор філософії з економіки, Dr. sc. pol. (Doktor der Staatswissenschaften) – доктор філософії з політології; Dr. sc. soc. (Doktor der Sozialwissenschaften) – доктор філософії з соціології; Dr. Sportwiss. (Doktor der Sportwissenschaften) – доктор філософії з фізичного виховання і спорту; Dr. theol. (Doktor der Theologie) – доктор філософії зі спеціальності «Релігієзнавство»; Dr. troph. (Doktor der Ernährungswissenschaft) – доктор філософії зі спеціальності «Дієтологія і гігієна харчування»; Dr. B. A. (Doctor of Business Administration, Doktor der Betriebswirtschaftslehre) – доктор економічних наук у галузі ділового адміністрування; досить поширеними в академічному дискурсі є акроніми, які є запозиченнями з латини: s.t. (sine tempore) – лекція або заняття розпочнеться вчасно, без додавання навчальної чверті до часу початку; c.t. (cum tempore) – лекція, яка починається о 9 год. 00 хв., фактично почнеться лише о 9 год. 15 хв.;

- **нульові аббревіатури (без крапок):** Studi, Studis – студент, Assi – асистент професора, науковий співробітник кафедри (доцент);

- **комбіновані аббревіатури:** Dipl. -Biol. (nach dem Diplom) – університетський диплом біолога, Dipl. -Ing. (Abschluss als Diplom-Ingenieur an einer Universität oder Hochschule) – диплом інженера після закінчення університету, Dr. -Ing. – дипломований інженер з науковим ступенем, Prof. Dr. -Ing. (Professor an einer Universität oder Hochschule) – професор університету, який отримав попередню освіту дипломованого інженера, o. Univ. -Prof. (ordentlicher Universitätsprofessor) – професорська ставка штатного професора університету Австрії та Швейцарії, Univ. -Prof. (Universitätsprofessor) – ставка професора університету, ao. Univ. -Prof. (außerordentlicher Universitätsprofessor) – професорська ставка позаштатного професора в Австрії та Швейцарії, Ass. -Prof. (Assistenzprofessor) – ставка доцента в Австрії та Швейцарії, der Stiftungsprofessor («заснований професор») – професорська ставка, яка фінансується окремим фондом; der Gastprofessor («запрошений професор») – ставка професора, яка існує протягом короткого часу, маючи окреме джерело фінансування.

В академічному дискурсі серед аббревіатур інколи трапляються скорочення, які мають цифри у назві: W-3-Professor (ordentlicher Universitätsprofessor) – керівник кафедри, штатний професор університету Австрії, Швейцарії; W-2-Professoren ao. Univ. -Prof. (außerordentlicher Universitätsprofessor) – штатний професор університету Австрії чи Швейцарії; TU9 German

Universities of Technology – зареєстроване об'єднання дев'яти найбільших технічних університетів Німеччини.

Слова-іменники, які є частиною цілого слова і виступають як самостійні слова, називаються контрактурами, тобто усіченими словами. Серед німецьких академічних термінів найчастіше зустрічаються усічення кінця слова (апокопа): Abitur (Abi) – іспити після закінчення гімназії, Prof (Professor) – професор, Labor (Laboratorium) – лабораторія та опущення середньої частини (синкопа): Rehaklinik (Rehabilitationsklinik) – реабілітаційна клініка, Rehasentrum (Rehabilitationszentrum) – реабілітаційний центр [2].

Досить велика кількість акронімів, які вдало інтегрувалися в німецьку академічну терміносистему, є запозиченнями з англійської мови: ECTS – Європейська кредитно-трансферна система, ISIC – міжнародне посвідчення студента (є дійсним один рік, вартість становить 15 євро), OSCE (Objective Structured Clinical Examination) – об'єктивний структурований клінічний іспит, MCQs (Multiple Choice Questions) – тести з множинним вибором, TQM (Total Quality Management) – загальне управління якістю, метод безперервного підвищення якості всіх організаційних процесів, DS (Diploma Supplement) – додаток англійською мовою до документа про вищу освіту, PAL (peer-assisted learning) – навчання за допомогою однолітків, TOEFL (Test of English as a Foreign Language) – міжнародний іспит з англійської мови як іноземної, розроблений Educational Testing Service (ETS) і Принстонським університетом (Нью-Джерсі, США), PISA (Programme for International Student Assessment) – міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів, EFQM (European Foundation for

Quality Management) – Європейський фонд управління якістю, ISO (International Standard Organization) – міжнародна організація зі стандартизації, яка розробляє міжнародні стандарти якості, CIP-Pool – комп'ютерні кабінети для студентів і співробітників університету.

Для розпізнавання скорочень перекладачами використовуються кілька методів: пошук українського еквівалентного терміна; транслітерація – написання німецьких букв українськими буквами (DAAD (der Deutsche Akademische Austauschdienst) – Німецька служба академічних обмінів, GEW (die Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft) – профспілка освіти й науки, PAL (peer-assisted learning) – навчання за допомогою однолітків; транскрипція – передача звучання абрєвіатури українськими літерами (ZVS (Zentralstelle für die Vergabe von Studienplätzen) – Центральне управління з розподілу навчальних місць вищої освіти Німеччини, HRG (Hochschulrahmengesetz) – німецький Рамковий закон «Про вищу освіту», Ph. D. – доктор філософії); побудова адекватного скорочення з українських термінів; відтворення терміна в оригінальному написанні (s.t.(sine tempore); переклад описом (C4-Prof., посада у системі вищої освіти Німеччини, що відповідає німецькій тарифній категорії C4).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз мовного матеріалу дав змогу дійти висновку, що абрєвіатури – неодмінна частина професійної академічної термінології. Абрєвіація є досить продуктивним способом словотворення в німецькій академічній термінології, є прикладом тенденції до економії лінгвістичних засобів. У розвідці ми торкнулися лише частини важливих питань, що стосуються процесу абрєвіації на сучасному етапі розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бирюкова Е. Функционирование аббревиатур в современной речи. Москва : Русский язык, 2007.
2. Перепечкина С., Акулова Е. Сокращения в немецкой медицинской литературе, особенности их написания и произношения. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. Том 24 (63). № 1. Ч. 1. 71–79.
3. Пилипенко О. Лінгвістичний аналіз фахових мов (на матеріалі німецької мови). *Актуальні проблеми теорії і практики сучасного перекладу*: монографія / за заг. ред. С.М. Амеліної. Київ, 2018. С. 275–312.
4. Пилипенко О. Морфологічна деривація в терміносистемі академічних термінів німецької мови. *Проблеми філологічних наук, міжкультурної комунікації та перекладознавства в Україні та ЄС*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 жовтня 2020 року (м. Венеція, Італія). Венеція, 2020. С. 228–231.
5. Ольшанский И., Гусева А. Лексикология. Современный немецкий язык. Москва : Академия, 2005.
6. Crystal D. English as a global language. Cambridge University Press, 2003.
7. Koblischke H. Großes Abkürzungsbuch. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1980.
8. Khuroshvili N. Untersuchung englischer Kurzwörter und Abkürzungen (EKA) im Deutschen und Georgischen. Eine kontrastive Studie der deutschen und georgischen Sprache. *Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität München*. München, 2015.

**ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБІВ ЛОГІЧНОЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ
В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ РІЗНИХ СФЕР****TRANSLATION PROBLEMS OF LOGICAL EXPRESSIVITY MEANS IN ENGLISH
SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS OF DIFFERENT FIELDS****Пільгуй Н.М.,***orcid.org/0000-0003-4510-8106**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»***Шкурченко А.Ю.,***orcid.org/0000-0002-7213-2235**студентка IV курсу факультету соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

Стаття присвячена дослідженню актуального для сучасного перекладознавства питання засобів вираження логічної експресивності в науково-технічних текстах різних сфер використання. Актуальність питання зумовлена проблемою передачі чи непередачі засобів вираження експресивності перекладачем у процесі перекладу. У свою чергу, ця проблема ґрунтується на залежності від сфери використання текстів певного призначення, що прямо залежить від типу аудиторії, на яку спрямоване сприйняття цих текстів. Ця проблема також зумовлюється компетентністю перекладача в питаннях виявлення та розрізнення вживаної автором тексту експресивності, як і доречності її передачі для текстів окремих сфер використання (безпосередньо практичний аспект). Крім того, у статті розглядаються особливості експресивності як стилістичного засобу, а також різноманітні способи її вираження в наукових текстах.

Розглядаються також різні погляди на доречність уживання експресивності для наукового стилю. Досліджується аспект уживання засобів логічної експресивності як явища інтелектуального підсилення передачі логічного змісту наукових знань. Крім того, підкреслюється вживання такого стилістичного засобу, як порівняння, як найпоширенішого способу передачі експресивності. Також у роботі проаналізовано приклади науково-технічних текстів різних сфер використання, написаних у рамках особливостей наукового стилю, на предмет пошуку засобів вираження логічної експресивності наукового стилю та розглядання механізмів їх перекладу. У висновках підсумовуються особливості вживання експресивності в текстах наукового стилю. Також підкреслюється важливість урахування перекладачем функції експресивності як елемента-зв'язки для порозуміння між автором і читачем при передачі певної інформації. Пропонується проведення подальшого дослідження тематики, що розглядається в статті. Зокрема, доречним і цікавим вважається розглянути питання вживання засобів експресивності в прагматичному аспекті.

Ключові слова: логічна експресивність, стилістичний прийом, науково-технічний текст, переклад, науковий стиль, засоби експресивності.

The article is devoted to researching logical expressiveness means in scientific and technical texts of different fields that is relevant for modern translation studies. The relevance of this question can be proved by considering the problem of whether or not a translator should reproduce the expressiveness means during the translation process. In addition, this problem is based on the dependence of specific texts on the field of usage which directly depends on the type of audience towards which the perception of these texts is directed. This problem is also based on the competence of a translator in identifying and distinguishing the expressiveness used by an author as well as the appropriateness of its translation for texts of different fields of usage (basically practical aspect). Moreover, the article considers the features of expressiveness as a stylistic means, as well as different ways of its application in scientific texts.

Also, the papers consider different views on the appropriateness of the expressiveness applying for the scientific style. We analyze the aspect of applying the logical expressiveness means as a phenomenon of intellectual emphasizing in transferring the logical sense of scientific knowledge. Furthermore, we stress the usage of such stylistic means as a comparison in the function of the most common way of transferring the expressiveness. The article also analyzes four examples of scientific and technical texts from different fields of usage, written considering the features of scientific style in order to find the logical expressiveness means in scientific style and to study the mechanisms of their translation. The conclusions summarize the features and purposes of the logical expressiveness usage in the scientific texts. We also emphasize the importance of the translator's consideration of the expressiveness in the function of a communication element for understanding between an author and a reader during transmitting certain information. We would like to propose the further research of the topic discussed in the article. In particular, we consider it appropriate and interesting to study the usage of the expressiveness means in a pragmatic aspect.

Key words: logical expressiveness, stylistic device, scientific and technical text, translation, scientific style, expressivity means.

Постановка проблеми. Категорія «експресивності» – досить неоднозначна з точки зору дискурсу. Її дослідження – актуальне та досить ємне питання. Цю актуальність пояснює сучасний швидкий науково-технічний прогрес, в умовах якого переклад відповідної літератури набуває затребуваності, а отже, виникає попит на перекладачів науково-технічної літератури. Проте безумовним є той факт, що в процесі перекладу останні нерідко стикаються з низкою особливо ускладнених нетипічністю підходу до пошуку механізмів вирішення проблем. Саме до таких проблем можна віднести об'єкт дослідження – явище логічної експресивності в науковій літературі. Механізми передачі способів її вираження при перекладі – один із найскладніших напрямів досліджень у сфері науково-технічного перекладу.

Класичні дослідження відомих учених-лінгвістів минулого сторіччя стверджують, що науково-технічна література загалом позбавлена емоційності [1], а отже, й експресивності. Проте сучасними дослідженнями вже доведено, що це не так. Науково-технічний виклад виявляється часто аж ніяк не нейтрально об'єктивним. Ще навіть В.Н. Комісаров у попередньому сторіччі відмічав факт використання в наукових статтях характерно сторонніх елементів [6]. Такими елементами вважалися оказіоналізми, професіональні жаргонізми, авторські неологізми й елементи непрофесійного чи нелітературного мовлення. Сучасні лінгвістичні праці зазначають необхідність виявлення та вивчення явища експресивності в наукових текстах як такого, що безпосередньо впливає на розумову діяльність людини, яка провокується текстом, за допомогою засобів вираження емоційності різних ступенів прояву [9, с. 178]. Крім того, прийнятно вважати, що експресивність слугує елементом-зв'язкою єдиного потоку знань.

Дослідження спрямовано на підтримку сучасних досліджень вивчення явища логічної експресивності як характерного науковому стилю [7], а також на доведення тези щодо безперечної наявності або навіть навмисного вживання засобів логічної експресивності в текстах наукового стилю різних сфер. Сучасному вивченню цього питання характерне розглядання категорії експресивності як «інтелектуальної» [8, с. 125], частотність уживання якої хоча і є низькою, проте відрізняється покращенням глибини передачі та сприйняття інформації, що є критично важливим для наукового обміну інформацією. Таким чином, уживання засобів логічної експресивності в науково-технічних текстах можна вважати не просто

припустимим, а й доречним явищем для передачі логічності викладу матеріалу та підкреслення об'єктивності, точності характеристик об'єкта чи явища, що розглядаються.

Проблема вживання та способів вираження експресивності безпосередньо пов'язана з питанням щодо передачі або непередачі її як стилістичного засобу перекладачем при перекладі. Отже, дослідження зосереджується на аналізі механізмів перекладу способів вираження експресивності науково-технічних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на дослідженнях експресивності як стилістичної категорії в працях відомих учених-лінгвістів минулого сторіччя: І.В. Арнольд, В.Н. Комісарова [1; 6], а також у роботах сучасних науковців: Н.М. Пільгуй [7–9], К.Й. Баюн, Г.М. Дядюри, Д.М. Колесник і М.В. Ідзьо [3–5]. Практичний аналіз базується на прикладах чотирьох науково-технічних текстів, відібраних із сучасних журналів і публікацій різних сфер використання [10–13].

Постановка завдання. Неможливо скасувати факту застосування автором певного тексту засобів експресивності та стилістичних прийомів для підкреслення логічного викладу думок чи підсилення своєї ідеї. У випадку виникнення питання для перекладача щодо передачі цієї експресивності чи збереження стильової нейтральності тексту звернемося до того поняття експресивності, яким вона безпосередньо представлена в науково-технічному тексті, а саме до «логічної експресивності». Дослідження особливостей логічної експресивності в науковому стилі й засобів її вираження є ключовим аспектом для пошуку механізмів способів передачі експресивності при перекладі. Саме на цьому дослідженні ми ґрунтуємо основне завдання роботи.

Виклад основного матеріалу. Експресивність – це система мовних засобів, направлена на підкреслення змісту чи підсилення сприйняття читачем тексту [3, с. 25]. Звичайно, категорія експресивності нерозривно пов'язана з особистістю автора оригінального тексту. Ми маємо розуміти, що загалом тексти навіть нейтрального стилістичного забарвлення (у тому числі й науково-технічні тексти) створюються людьми, а люди зазвичай не позбавлені емоційності й образності мислення. Так, наприклад, для наукової форми мислення таким показником слугує *аналогова образність* (тобто уявлення й усвідомлення явищ чи речей за допомогою аналогів). Крім того, основне джерело виникнення чи застосування експресивності – саме мотивація

автора тексту. Також експресивність відображує підсвідомий виклад образу мислення людини. Більш того, важливо відмітити, що для низки наук суттєвою для дослідження є не лише логіка, а й емоційне сприйняття інформації (наприклад, для філософії, теології, етики).

Перейдемо до стислого розглядання сутності поняття «експресивність», яке безпосередньо пов'язано з поняттям «логічна експресивність», що становить інтерес для дослідження.

Логічна експресивність є специфічним видом експресивності, що використовується в текстах наукового стилю з метою логічного підкреслення змістово значущих елементів висловлювань для переконливості викладу, активізації уваги адресата на суттєвих моментах змісту тексту [7, с. 94].

Варто зауважити, що сприйняття – важлива умова вживання експресивності, до характеристики якої ми звернемося дещо пізніше. Варто також відмітити суттєву різницю вживання понять «експресивність», «експресія» (які часто плутають за функціонуванням) та «експресивізація» [5, с. 36]. За лінгвістичною термінологією (звернемося до словника лінгвістичних термінів О.С. Ахманової), експресивізація – це вираження експресії, експресивність – наявність експресії, а сама експресія – це виразно-образотворчі якості мови, що відрізняють її від звичайної (або стилістично нейтральної) і надають їй образності й емоційного забарвлення [2].

Експресивність – це передусім категорія комунікативна, оскільки наведені вище елементи експресивності (жаргонізми, професіоналізми тощо) найчастіше вживаються саме в усному мовленні. Проте вона може виражатися й письмово, як стилістичний засіб (як в об'єкті дослідження, тобто науково-технічних текстах). Стилійстичне її значення традиційно пов'язують з уживанням експресивно-виразних засобів мови, а також емоційними, оціночними, експресивними характеристиками слова. Але на рівні фрази чи речення як одиниці перекладу експресивність також виражається стійкими висловами, порівняннями та метафоричними образами. Причому варто зауважити, що порівняння – це засіб, що найчастіше використовується в науково-технічних текстах [8, с. 126], оскільки саме він становить форму логічного мислення наукового стилю викладу та передачі інформації. Звідси можна зробити висновок, що основа вживання експресивності для наукового стилю – це логічний вплив. Однак науковий стиль є доволі замкнутим, через це йому властиві специфічні засоби вираження цього впливу. Звідси звернемося до класифікації спосо-

бів вираження експресивності в науково-технічних текстах:

1. Кількісна експресивність. Її прикладами є використання таких виразів на позначення кількісних якостей: *very far from, much less, almost all of, much the same, long before*, а також *very, most* тощо.

2. Образна експресивність. Загалом вона виявляється у використанні підсилювальних фраз чи зв'язок (*of course, logically, mathematically, etc.*). Але її найважливішою функцією є створення нових термінів. Цю залежність легко відстежити за допомогою такого прикладу: термін «wing» – 1) біологія: крило птаха; 2) аерокосмічна справа: крило літака. Можна встановити, що друге значення терміна, безперечно, пішло від першого за допомогою наукового аналогового порівняння. Образна експресивність також являє собою найпоширеніший вид вираження експресивності, бо безпосередньо пов'язана з термінотворенням, а цей постійний процес, як відомо, ніколи не зупиняється.

3. Інверсія (мається на увазі зміна порядку членів речення: присудка, додатка, обставини). Вона також є розповсюдженим засобом вираження експресивності. Як приклади ми можемо навести такі фрагменти з інвертованими членами речень:

- *Available is also...* – У наявності також...
- *To this we shall now return...* – До цього варто відразу повернутися...

4. Логічна експресивність, із якою пов'язана тема дослідження. Логічне підкреслення виражається лексично, тобто стійкими виразами:

- *Note that...* – Зауважте, що...
- *Another point to consider is...* – Варто також урахувати, що...

• *I wish to emphasize...* – Ми маємо підкреслити...

• *An interesting problem is that...* – Цікавою є проблема...

- *It is by no means...* – Ні в якому разі це не...

Передача чи непередача цих способів залежить передусім від компетентності самого перекладача науково-технічного тексту. У свою чергу, перекладач має розуміти необхідність і доречність не тільки відтворення, а й уживання експресивності автором оригінального тексту. Однак для кращого розкриття теми дослідження, а саме способів вираження логічної експресивності в англійських науково-технічних текстах в аспекті пошуку механізмів її передачі при перекладі, звернемося до практичної частини дослідження, а саме до аналізу фрагментів підібраних текстів різних сфер використання.

1. Науково-популярний стиль (пізнавальні/навчаючі статті):

«Have started in the USA, it has rapidly overcome the boundaries of the States and has spread over the Europe and Asia...» – «Розпочавшись у США, він швидко вийшов за їх кордони й розповсюдився на Європу та Азію ...» [10].

Як ми можемо побачити, для цього прикладу характерно використання автором інверсії як засобу посилення експресивності, а отже, і впливу на читача. Варто зауважити, що для науково-популярного стилю, мета якого ґрунтується на зацікавленні читача певною темою чи інформацією, характерне значно більш розповсюджене використання експресивності як стилістичного засобу.

2. Суто науковий стиль (наукові дослідження/спостереження):

«Instead, the researchers say, that gap is most likely due to at least one Jupiter-sized planet forming there» – «Натомість, як стверджують дослідники, ця діра швидше за все пов'язана з утворенням принаймні однієї планети розміром із Юпітер» [11].

Проаналізувавши цей фрагмент, можна зрозуміти, що навіть для суто наукового стилю характерне вживання такого засобу вираження експресивності, як порівняння (що ми й відмічали раніше в теоретичній частині). Проте використання порівняння в науковому стилі можна вважати скоріше стилістичною необхідністю, ніж навмисно уживаним засобом. Науковому стилю характерна замкнутість, націленість не на читача, а на безпосереднє дослідження, факти й дані. Через це способи вираження «підкреслення» чи «підсилення» ідей та інформації в суто науковому стилі, відповідно, обмежені, проте не виключають такого розповсюдженого засобу, як порівняння.

3. Економіка (статистичні дослідження):

«Economic stability is greatly affected by financial bubbles» – «Економічна стабільність значно піддається впливу фінансових пазирів» [12].

Маємо зауважити, що оригінальний текст наведеного фрагменту відрізняється суто науковою стилістикою: логічністю, точністю, прямолінійністю викладу інформації. Проте знайдений випадок застосування метафоричного терміна *financial bubbles* – це яскравий приклад для демонстрації прояву образної експресивності, за допомогою якої й утворено цей термін.

4. Тексти рекламного характеру в науково-технічному стилі:

«Silverton's carbon footprint is also an important focus» – «Також важливо зосередити увагу на об'ємах викидів вуглекислого газу заводом Silverton» [13].

Аналіз поданого фрагменту дає зрозуміти, що автор статті безпосередньо «фокусує» увагу читача на окремих пунктах, тобто вдається до прямої логічної експресивності. Основне завдання вживання рекламного стилю – саме вплив на сприйняття читача, підвищення зацікавленості в певному продукті. Отже, для створення найкращої перцепції цієї сфері характерно вживання різноманітних способів вираження експресивності.

Висновки і пропозиції. Як висновок ми маємо ще раз підкреслити, що експресивність наукового стилю слугує саме для підкреслення логічності викладу інформації та точності передачі ідей, об'єктивності наведених фактів, загалом для інтелектуального підсилення знань. Це твердження дійсне й для стилістичних засобів вираження експресивності, використовуваних при її вживанні. В аспекті відтворення експресивності перекладачем при перекладі важливо пам'ятати, що передача чи непереддача експресивності залежить передусім від специфічності сфери використання оригінального тексту. Особливості вживання конструкцій і засобів експресивності в різних сферах, у свою чергу, залежать від цільової аудиторії, на сприйняття якої направлено текст. Важливо пам'ятати, що експресивність – це елемент-зв'язка між виразом думок автором і сприйняттям читачем, отже, усвідомлення інформації подекуди може критично залежати від правильної ретрансляції логічного підсилення інформації автором. Вивчення цього питання, безумовно, є й залишається актуальним, і це підкреслює можливість використання матеріалів дослідження для подальшого вивчення цієї проблеми. Ми маємо також підкреслити, що тематика статті неодмінно потребує подальшого дослідження. Пропонуємо поглибити дослідження в прагматичному напрямку, оскільки було б доречним і цікавим розглянути це питання не тільки в аспекті причин і способів уживання експресивності автором оригінального тексту, а й в аспекті її сприйняття читачем чи певною аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов. 13-е изд., стер. Москва : ФЛИНТА, 2016. 384 с.
2. Ахманова О.С. Словарь Лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 607 с.

3. Баюн К.Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 53. С. 25–28.
4. Дядюра Г.М., Колесник Д.М. Засоби експресивності в наукових текстах. *Мовознавчий вісник*. 2017. № 22–23. С. 164–172.
5. Ідзьо М.В. Мовні засоби експресивізації в текстах сучасних польських ЗМІ : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ, 2016. 222 с.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник для институтов и факультетов иностранных языков. Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
7. Пільгуй Н.М. Англomовний науковий агротехнічний дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2014.
8. Пільгуй Н.М. Мовні засоби експресивності в наукових текстах аграрної тематики. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2010. Т. 896. С. 123–130.
9. Пильгуй Н.Н. Логическая экспрессивность как стилевая черта научного агротехнического дискурса. *Проблемы лингвистики и лингводидактики*. Белгород : БелГУ, 2014. № 2. С. 177–182.
10. Economic crisis : educational fragment of economical text URL: https://engtexts.ru/economic_crisis.php (дата звернення: 23.11.2021).
11. Klesman A. This may be the first exoplanet found orbiting three stars *Astronomy magazine*. Published on October 7, 2021. URL: <https://www.astronomy.com/news/2021/10/a-planet-with-three-suns> (дата звернення: 23.11.2021).
12. Knyvienė I., Girdzijauskas S., Moskaliova V. Market change using general investment theory. *Філософія в сучасному світі* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 20–21 листопада 2020 р. Київ, 2020. С. 51–54.
13. Page F. The next-generation Ford Ranger pick-up, which will feature hybrid power for the first time, will be revealed tomorrow morning (24 November) *Autocar website*. Published on 23 November 2021. URL: <https://www.autocar.co.uk/car-news/business/new-2022-ford-ranger-be-revealed-tomorrow-morning> (дата звернення: 23.11.2021).

УДК 811.111'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.17>

**СТРАТЕГІЇ ПЕРЕДАЧІ ОНІМІВ НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОГО
ТА РОСІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ ДЖ.К. РОЛІНГ
«ГАРРІ ПОТТЕР І ОРДЕН ФЕНІКСА»**

**STRATEGIES OF ONYMS TRANSLATION
(BASED ON THE UKRAINIAN AND RUSSIAN TRANSLATIONS ANALYSIS
OF “HARRY POTTER AND THE ORDER OF THE PHOENIX” BY J.K. ROWLING**

Чебурахіна В.В.,
orcid.org/0000-0002-7764-597X
асистент кафедри англійської філології
Маріупольського державного університету

Стаття присвячена визначенню та порівнянню засобів передачі англomовних онімів (власних назв) в українському й російському перекладах книги Дж.К. Ролінг «Harry Potter and the Order of the Phoenix» (український переклад – Віктор Морозов, російський переклад – Марія Співак). У тексті дослідження наведено характеристику власних назв як лінгвістичного явища та короткий огляд поглядів лінгвістів на термінологічне визначення поняття і його ключові риси. Нами було відзначено важливість та специфіку онімів у творах художньої літератури, зокрема жанру фентезі, до якого і належить вищезгаданий твір, а також складності, з якими стикається перекладач, адже від цього залежить вибір техніки передачі онімів, а отже, й якість новостворених еквівалентів у текстах перекладів. Для цього було надано низку стратегій перекладу лексичних одиниць, до яких належать транскодування, калькування, описовий переклад, утворення перекладачем власного еквівалента. Оніми тексту оригіналу згруповані за такими ознаками: реальні/фантастичні імена та належність до певної семантичної групи. Під час аналізу автор дійшов висновку, що вибір перекладацької техніки залежить від типу словотвору та значення оніма в межах реальності художнього

твору. Так, якщо слова англійського походження, утворені словоскладанням, та їхня семантика легко прочитуються носіями мови оригіналу, ймовірніше, застосовуватиметься калькування; у разі високої експресивності оніма або складної структури слова, яку важко адекватно відтворити мовами перекладу, будуть використовуватися авторські/оказіональні новотвори; в ситуаціях, коли можна знехтувати передачею внутрішньої форми оніма або неможливо визначити його етимологію, в нагоді стають транскрибування, транслітерація та/або їх комбінація. Стосовно індивідуальних стилістичних особливостей перекладів було виявлено, що обидва перекладачі віртуозно використовують вищевказані техніки, однак В. Морозов частіше застосовує транскрибування, а М. Співак – транслітерацію; обидва перекладачі комбінують калькування й утворення власних еквівалентів, проте варіанти В. Морозова більш збалансовані за змістом та експресивністю, водночас еквіваленти М. Співака подекуди занадто емоційні та не мотивовані ані сюжетом, ані мовною специфікою.

Ключові слова: оніми, власні назви, безеквівалентні лексичні одиниці, художній переклад, Гаррі Поттер.

The article is devoted to the definition and comparison of means of translation of English onyms (proper names) in Ukrainian and Russian translations of the fifth book "Harry Potter and the Order of the Phoenix" by J.K. Rowling (Ukrainian translation completed by V. Morozov, Russian translation – by M. Spivak). The study provides a brief overview of the definitions and key features of proper names as a linguistic phenomenon. We have pointed out the peculiarities of onyms in belles-lettres texts, the fantasy genre in particular, which the above-mentioned text belongs to, as well as the difficulties faced by the translator, because it effects the choice of translation technique and, as a result – the quality of newly created equivalents. To do this, a number of translation strategies were introduced for such lexical items, e.g. transcoding, calque or loan translation, descriptive translation, the coinage of the translator's own equivalent. The onyms of the original text were grouped according to such characteristics as real/fantastic names and belonging to a certain semantic group. The research has come to the following conclusions: the choice of translation technique depends on the type of word-formation and the meaning of the onym within the reality of the literary text – so in cases of high expressiveness of the onym or complex word-structure, which is difficult to adequately reproduce in the languages of translation, translator's equivalents will be used; in situations where it is possible to neglect the internal form of the onym or it is impossible to determine its etymology, transcription, transliteration and/or a combination thereof is of great use. Regarding the individual stylistic features of translations, it was found that both translators skillfully use the above-mentioned techniques, but V. Morozov uses transcription more frequently, whilst M. Spivak makes use of transliteration; both translators combine calque/loan translation and the formation of their own equivalents, but Morozov's versions are more balanced in terms of content and expressiveness, while the Spivak's equivalents are sometimes too emotional and not motivated by either plot or linguistic specificity.

Key words: onyms, proper names, non-equivalent lexical units, literary translation, Harry Potter.

Постановка проблеми. Власні назви (далі – ВН) становлять чималу частину лексики будь-якої мови і своєрідно відображають певні історичні та культурні особливості країни, якій належать. Тому проблема адекватної передачі власних назв під час перекладу з іноземних мов залишається актуальною серед сучасних лінгвістів і перекладачів зокрема. Особливу складність викликають імена, що зустрічаються у художніх творах, де нерідко вони становлять один із головних засобів характеристики персонажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних (В.І. Карабан, М.В. Бережна) та російських перекладознавців (Д.І. Єрмолович, С. Влахов, С. Флорін, В.С. Виноградов). Зокрема, М.В. Бережна однією з перших проаналізувала український та російський переклади ономастичного серії книг про Гаррі Поттера.

Постановка завдання. У статті було здійснено спробу комплексного аналізу особливостей передачі з англійської українською (переклад В. Морозова) та російською (переклад М. Співак) мовами ВН твору Дж.К. Ролінг «Harry Potter and the Order of the Phoenix».

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– визначити особливості власних назв як лінгвістичного явища;

– охарактеризувати основні засоби передачі власних назв і проаналізувати випадки їх використання;

– виявити засоби передачі власних назв у перекладах вищезазначеного твору.

Виклад основного матеріалу. В сучасній лінгвістиці можна знайти чимало визначень ВН, які відрізняються одне від одного обсягом і змістовністю. Наприклад, дефініція з Енциклопедії української мови має досить стислий характер: «Власні назви – індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів» [1, с. 83].

Лінгвістичний енциклопедичний словник наводить більш широке визначення: «Власна назва – це слово, словосполучення або речення, що служить для виокремлення позначеного ним об'єкта із низки подібних, таким чином індивідуалізуючи та ідентифікуючи цей об'єкт» [2].

Найбільш повною можна вважати таку дефініцію: «Власна назва – це універсальна функціонально-семантична категорія іменників, особливий тип словесних знаків, призначених для виокремлення та ідентифікації одиничних об'єктів, що виражають одиничні поняття і загальне уявлення про ці об'єкти в мові, мовленні та культурі» [3, с. 74].

Серед вчених немає єдиної думки щодо наявності у ВН лексичного значення: одні наполягають на їхній незначущості, інші, навпаки, вка-

зують на існування значення у ВН, проте воно відрізняється від лексичного значення назв загальних: ВН має значення, тому що надається індивіду/предмету з метою його виокремлення серед інших, але це значення відоме лише тим, кого з ним ознайомили, або тим, кому відомо судження, що характеризує індивіда/предмет. З огляду на особливості ВН та їх відмінності від назв загальних погляди низки науковців сходяться на тому, що:

– ВН надається індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів (номінативність);

– названий об'єкт завжди виокремлений із маси подібних (диференціація).

З погляду практики перекладу всі лексичні одиниці поділяють на дві великі групи: еквівалентні (ті, що мають відповідники мовою перекладу) та безеквівалентні (ті, що таких відповідників не мають). Так, власні назви належать до останньої групи й їх розглядають як варіант міжмовного та міжкультурного запозичення [4, с. 14]. У ВН відсутнє яскраво виражене лексичне значення, отже, вони не потребують обов'язкового змістового перекладу (на відміну від назв загальних), тому до онімів можна застосовувати перекладацький прийом транскодування (передача фонетичної та/або графічної оболонки слова): укр. *Тарас* – англ. *Taras*.

З іншого боку, переклад ВН конче потрібен у творах художньої літератури, де вони нерідко становлять важливу частину образу героя. І в цьому випадку чимале значення відіграє семантика імен [5, с. 216]. Так, ім'я може характеризувати соціальну або/та національну приналежність персонажа, місцевий колорит, іноді передавати історичний фон тощо [6, с. 75]. Створюючи імена, автор орієнтується на прототипи, які існують в реальності, шукає загальноприйнятну формулу, за допомогою якої можна передати інформацію про персонажа.

Вкрай часто промовисті імена зустрічаються в літературних казках і творах жанру фентезі. Пов'язане це з тим, що, на відміну від інших жанрів, письменник жанру фентезі має більший простір для творчості і більшу свободу у створенні ВН, таким чином, він може використовувати прийоми, які неприпустимі у творах інших жанрів. Унаслідок цього перекладачеві доведеться звернутися до таких прийомів, як:

– транскодування (передача звукової та/або графічної оболонки слова вихідної мови засобами абетки мови перекладу) [7, с. 21];

– калькування (заміна частин, морфем чи слів одиниці оригіналу їх лексичними відповідниками

у мові перекладу). Перекладається кожен окремий компонент цілого, після чого всі вони механічно сполучаються без будь-яких перетворень і змін. Завдяки цьому зберігається денотативна і конотативна семантика оригінальних лексем [7, с. 25];

– описовий переклад (лексико-граматична трансформація, за якої лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, що дає більш-менш повне пояснення цього значення мовою перекладу) [7, с. 36];

– створення власної лексичної одиниці – окаянізму (застосовується у випадках «екзотичності» власної назви мовою оригіналу, перекладацький новотвір дозволяє передати змістове та емоційне навантаження) [8, с. 127–128].

Як зазначає у своїй праці М.В. Бережна, ВН виконують у художніх творах не лише номінативну, але й характеристичну функцію, що зумовлює необхідність правильного сприйняття значення імені, а отже, і його вірну передачу. При цьому перекладач має не лише правильно відтворити ідеї автора, а й передати образність оригіналу не гірше за нього [9, с. 9]. Вибір перекладацької техніки залежить від того, як вдало вона збереже експресивність значення та унікальність форми; наскільки точно відтворить прагматичність та функції, які індивідуально-авторська одиниця виконує в тексті. Всі ці фактори мають свої наслідки, і свобода у виборі технік може як піти на користь розкриттю художнього світу, так і більше його заплутати.

Серія книжок Дж.К. Ролінг про хлопчика-чаклуна становить яскравий приклад жанру фентезі. В її творах фантастичні елементи тісно переплітаються з образами світу реального. Це проявляється не тільки в самому сюжеті, а й в іменах, якими авторка наділила людей, створінь, явища та предмети магічного світу. За таким принципом можна поділити всі ВН у книзі «*Harry Potter and the Order of the Phoenix*» [10] на дві нерівні групи: реальні, тобто ті, що існують в об'єктивній реальності, та фантастичні, окаяніально утворені за аналогією з реальними. Останні вимагають від перекладача доперекладацького аналізу для розшифровки інформації, закодованої в імені [9, с. 10].

Отже, до першої групи можна віднести антропоніми, серед яких ми виокремлюємо **імена головних героїв**: *Harry Potter, Hermione Granger, Ron Weasley, the Weasleys, the Dursleys*; **імена другорядних персонажів**: *Mrs. Figg, Fortescue, Madam Edgecombe, Mary Dorkins, Marge, Malcolm*; **астрономіми**: *Jupiter, Uranus, Orion, Io*; **топоніми**: *London, Dijon, Wimbledon, Egypt, Sweden, Clapham, Privet*

Drive, Laburnum Park; **назви свят**: *Christmas, St. Valentine's Day*.

Важливо зазначити, що частина антропонімів також не є однорідною, серед них виокремлюють **імена грецького та латинського походження**. До яскравих прикладів можна віднести вчителів школи Гогвартс: *Albus, Minerva, Sybill, Severus*; імена негативних персонажів: *Bellatrix, Narcissa, Lucius, Augustus*.

Група, що включає в себе фантастичні ВН, найбільша через велику кількість авторських новотворів. У межах цієї групи можна виокремити:

1) **антропоніми**: *Hagrid, Severus Snape, Gilderoy Lockhart, Voldemort, Rita Skeeter*;

2) **назви магичних артефактів**: *Spellotape, Deflagration Deluxe, Mirror of Erised, Butterbeer*;

3) **назви закладів, підприємств та їхніх філій**: *St. Mungo's Hospital for Magical Maladies and Injuries, Purge & Dowse Ltd., Zonko's Wizarding Joke Shop, Durmstrang, Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry, Hufflepuff, Gryffindor, Ravenclaw, Slytherin*;

4) **зооніми**: *Boggart, Basilisk, Murtlap, Hippogriff, Demiguise*;

5) **прізвиська та клички тварин**: *Kreacher, Grawp, Crookshanks, Ripper, Buckbeak*;

6) **назви шкільних предметів**: *Charmwork, Legilimency, Occlumency, Arithmancy, Transfiguration*;

7) **топоніми**: *the Thief's Downfall, the Room of Requirement*.

Як бачимо, оніми художнього світу – емоційно забарвлені, утворені за незвичними словотвірними паттернами, а тому потребують від перекладачів неабиякої креативності. Аналіз перекладів почнемо з групи **антропонімів**, яка є однією з найчисленніших у творі (табл. 1).

Дуже вирізняється російський переклад М. Співак [11]. Так, *Dumbledore, Fudge, Dudley* в її перекладі транслітеруються, тобто передаються як *Думбльдор, Фудж* та *Дудлі*, водночас в українському [12] перекладі ці імена траскрибовані – *Дамблдор, Фадж* та *Дадлі*. За передачі імен

Hagrid, Quirrell, Rita Skeeter, Dolores Umbridge використовуються елементи описового перекладу – *Огрид, Страунс, Рита Вример, Долорес Кхембридж*, водночас в українському варіанті застосували транскрибування: *Гетрід, Квірел, Рита Скітер, Долорес Амбридж*.

Якщо проаналізувати принцип, за яким перекладачка дала саме такі варіанти, то можна дійти висновку, що за основу були взяті певні риси характеру або зовнішності персонажів. Наприклад, ім'я *Огрид* апелює до великого зросту та певної незграбності персонажа, професор *Страунс* – натяк на боягузтво вчителя та його слабку волю, *Рита Вример* – найпромовистіше ім'я, бо належить репортерці, що склала не одну байку про Гаррі та його оточення, прізвище *Кхембридж* чи не найкраще підходить його володарці – викладачка дуже полюбляла кхекати, аби привернути до себе увагу.

Проте у низці випадків обидва перекладачі використовують одні й ті ж засоби передачі ВН. Наприклад, імена *Hermione* і *Harry* в усіх перекладах передаються за допомогою транслітерації як *Герміона/Гермиона* і *Гаррі/Гарри*, а не за допомогою транскрипції.

Нерідко траплялися випадки використання калькування, особливо під час передачі **евфемізмів** (*the Dark Lord* – *Черный Лорд/Темный Лорд*; *You-Know-Who* – *Сам-Знаешь-Кто/Відомо-Хто*), магичних **топонімів** (*the Chamber of Secrets* – *Тайная комната/Таємна кімната*; *the Death Chamber* – *Зал Смерти/Зала Смерті*; *the Triwizard maze* – *Тремудрый лабиринт/Тричаклунський лабіринт*) Транскрибування також знайшло своє місце серед перекладів твору, проте слід звернути увагу, що ступінь фонетичної близькості в кожному варіанті різний. Наприклад, варіанти прізвища викладачки *McGonagall* виглядають таким чином – *Макгонаголл* (пер. М. Співак)/*Маконетел* (пер. В. Морозова) [11; 12].

Як не дивно, найбільше розбіжностей у передачі власної назви відбувається з іменем *Severus*

Таблиця 1

Аналіз перекладів групи антропонімів у творі

Оригінал	Укр. переклад [12]	Рос. переклад [11]
<i>Dumbledore</i>	<i>Дамблдор</i>	<i>Думбльдор</i>
<i>Fudge</i>	<i>Фадж</i>	<i>Фудж</i>
<i>Dudley</i>	<i>Дадлі</i>	<i>Дудлі</i>
<i>Hagrid</i>	<i>Гетрід</i>	<i>Огрид</i>
<i>Severus Snape</i>	Северус Снейп	Злодеус Злей
<i>Gilderoy Lockhart</i>	Гілдерой Локарт	<i>Сверкарольд Чаруальд</i>
<i>Quirrell</i>	<i>Квірел</i>	<i>Страунс</i>
<i>Rita Skeeter</i>	<i>Рита Скітер</i>	<i>Рита Вример</i>

Snape. Для англомовного читача воно несе додаткову інформацію, оскільки *Severus* – очевидна конотація до слів *severe* «суворий», «жорсткий». Англійське дієслово *to snap* означає «критикувати, звинувачувати». Ім'я і прізвище цього персонажа в англійській версії яскраво свідчать про його нестерпний характер. Проте остаточно вважати цього персонажа негативним ні читачі, ні перекладачі до виходу останньої книжки не могли. Тому в українському перекладі ім'я було просто транскрибовано.

Але в російському перекладі з ВН відбулися певні трансформації. В перекладі М. Співак ім'я було передане як *Злодеус Злей*, що надає однозначно негативну конотацію. На нашу думку, такий вибір М. Співак був необачним, бо зовсім не відповідає внутрішній сутності персонажа. Проте слід відзначити її спробу відтворити алітерацію ВН оригіналу: *Severus Snape* – *Злодеус Злей* [11].

На противагу наведемо вдалий приклад тієї ж М. Співак у перекладі імені *Gilderoy Lockhart*. Цей персонаж – один із вчителів магічної школи, який викладав захист від темних мистецтв. Єдине, чим він був зайнятий, це самомилуванням та нескінченними розповідями про вигадані подвиги. Якщо проаналізувати його ім'я, можна виокремити такі слова: *gild* – золотити; *lock* – локон; *hart* – молодий олень. У перекладі М. Співак він – *Сверкарольд Чаруальд* [11]. Фонетично дуже нагадує ім'я іншого літературного героя – Чайльда Гарольда. Але більше нічого персонажа твору Ролінг із ним не пов'я-

зує – Чаруальд до свого ганебного викриття був відомий книжками про власні подвиги, а найбільшими його фанатками були жінки та дівчата. Цей ореол таємничості навколо нього, безсумнівно, привертав їхню увагу та очаровував. Тому можна сказати, що саме ця риса й була покладена перекладачкою у варіант ВН.

У наступній за чисельністю групі – **магічних артефактів** – домінуючими трансформаціями виявилися калькування та утворення перекладачами власних оказіональних одиниць (табл. 2). Особливу експресивність та яскравість виражено в назвах продукції братів Візлі, Фреда та Джорджа. У назвах винаходів привертає увагу той факт, що кожне слово починається з однієї літери і перекладачі намагалися ці каламбури зберегти.

Для **назв закладів, підприємств та їхніх філій** характерним типом словотвору є аналогія, яка найчастіше передається через калькування, оскільки ці назви не несуть подвійних смислів і переважно дублюють установи світу реального (табл. 3).

У випадку з назвами факультетів школи магії Гогвортс український перекладач вирішив обійтися відтворенням графічно-фонетичної форми слів оригіналу. В російськомовному варіанті М. Співак застосовує ті ж техніки, за винятком *Hufflepuff* – *Хуффльпуфф* та *Ravenclaw* – *Вранзор* (у першому випадку повністю відтворюється графічна форма слова й ігнорується звуковий складник; у другому – створено авторську лексичну одиницю).

Таблиця 2

Аналіз перекладів групи магічних артефактів у творі

Оригінал	Укр. переклад [12]	Рос. переклад [11]
<i>Howler</i>	<i>реву́н</i>	<i>вопиллер</i>
<i>Weasleys' Wildfire Whiz-bangs</i>	«Візлівські Вибухові Вогні»	«Улетная убойба Уизли»
<i>Weasleys' Wizard Wheezes</i>	«Відьмацькі витівки Візлів»	«Удивительные ультрафокусы Уизли»
<i>Remembrall</i>	<i>нагадайка</i>	<i>вспомнивсэль</i>

Таблиця 3

Аналіз перекладів групи назв закладів, підприємств та їхніх філій

Оригінал	Укр. переклад [12]	Рос. переклад [11]
<i>Auror Headquarters</i>	<i>штаб-квартира аврорів</i>	<i>штаб-квартира авроров</i>
<i>Department of Magical Accident and Catastrophies</i>	<i>Відділ магічних нещасних випадків і катастроф</i>	<i>Департамент волшебных происшествий и катастроф</i>
<i>Headquarters of the Order of the Phoenix</i>	<i>штаб-квартира Ордену Фенікса</i>	<i>штаб-квартира Ордена Феникса</i>
<i>Ravenclaw</i>	<i>Рейвенклов</i>	<i>Вранзор</i>
<i>Gryffindor</i>	<i>Грифіндор</i>	<i>Гриффиндор</i>
<i>Hufflepuff</i>	<i>Гафелтаф</i>	<i>Хуффльпуфф</i>
<i>Slytherin</i>	<i>Слизерин</i>	<i>Слизерин</i>

Аналіз перекладів групи зоонімів у творі

Оригінал	Укр. переклад [12]	Рос. переклад [11]
<i>Niffler</i>	<i>ніфлер</i>	<i>нюхль</i>
<i>Crumple-Horned Snorkacks</i>	<i>зім'яторогі хрочачі</i>	<i>складкорогие стеклопы</i>
<i>Blast-Ended Skrewts</i>	<i>вибухозаді скрути</i>	<i>взрывастые драклы</i>
<i>Fizzing Whizzbee</i>	<i>свистобджілка</i>	<i>шипучая шмелька</i>
<i>Crookshanks</i>	<i>Криволапик</i>	<i>Косолапус</i>

Аналіз перекладів групи назв навчальних дисциплін та екзаменів

Оригінал	Укр. переклад [12]	Рос. переклад [11]
<i>Magical Law</i>	<i>магічне право (калькування)</i>	<i>волшебное право</i>
<i>Herbology</i>	<i>гербологія (транскодування)</i>	<i>гербология</i>
<i>Occlumency</i>	<i>блокологія (калькування+транскодування)</i>	<i>окклюменция</i>
<i>Potions</i>	<i>заняття з настоек (описовий переклад)</i>	<i>зельеделіе</i>
<i>Ancient Runes</i>	<i>заняття зі стародавніх рун</i>	<i>древние руны (калькування)</i>

У групі **зоонімів** відмінність в передачі авторських новотворів не менш різюча (табл. 4).

Певна частина ВН має незрозуміле походження, спроби знайти підказку в їх описах ні до чого не призвели. Ймовірно, що перекладачі так само стикнулися з проблемою незрозумілої етимології цих істот і в результаті відтворили їхню графічно-фонетичну оболонку. Більшість слів із цієї групи утворена словоскладанням, що дозволило передати їх кількома перекладацькими трансформаціями, а саме калькуванням, транскрибуванням або їхньою комбінацією. Проте якщо В. Морозов частіше використовує саме калькування, М. Співак комбінує його з власними новотворами, що особливо помітно в перекладах тварин: *Crumple-Horned Snorkacks* – *складкорогие стеклопы* та *Blast-Ended Skrewts* – *взрывастые драклы*.

Назви навчальних дисциплін та екзаменів утворювалися й передавалися досить різноманітно – обидва перекладачі користувалися схожим набором технік: калькуванням, транскодуванням, описовим перекладом (табл. 5).

Група **прізвиськ** доволі скромна за кількістю лексичних одиниць, які утворені словоскладанням. Для цих ВН перекладачі застосовували калькування: *You-Know-Who* – *Відомо-Хто/Сам-Знаєшь-Кто*; *He-Who-Must-Not-Be-Named* – *Той-Кого-Не-Можна-Називати/Том-Кто-Не-Должен-Быть-Помянут*. Щодо ВН, які були утворені словоскороченням, підходи до перекладу відрізняються. Якщо В. Морозов частіше використовує калькування і транскрибування, то М. Співак надає екстраекспресивні еквіваленти, що не завжди вмотивовані сюжетом або значущістю персонажа: *Mad-Eye Moody* – *Дикозор Муди/*

Шизоглаз Хмури; *Mary Dorkins* – *Мері Доркінз/Мэри Ахинейс*; *Willy Widdershins* – *Віллі Відершин/Уилли Уздесуйерс*; *Buckbeak* – *Бакбик/Конькур*.

Висновки. Проаналізувавши випадки застосування вищезазначених перекладацьких технік у перекладах книги «Harry Potter and the Order of the Phoenix», нами було виявлено певні тенденції: калькування виявилось найбільш продуктивною перекладацькою технікою, особливо якщо онім англійського походження був утворений словоскладанням і має чітку семантику; графіко-фонетичне відтворення слів стає в нагоді за протилежної ситуації – коли у ВН оригіналу невідома етимологія або внутрішня форма слова не настільки важлива, це нефантастичне ім'я; в разі високої експресивності ВН оригіналу або неможливості зберегти її структуру адекватним буде використання перекладацького новотвору, який мінімізує втрати з усіх фронтів: збереже стилістику, семантику, образність тощо.

Якщо коментувати відмінності перекладів, то з технічної точки зору вони не значні, а ключові розбіжності перебувають в експресивній площині. Так, обидва перекладачі віртуозно використовують вищевказані техніки, проте В. Морозов частіше застосовує транскрибування, а М. Співак – транслітерацію; обидва перекладачі комбінують калькування й утворення власних еквівалентів, проте варіанти В. Морозова більш збалансовані за змістом та експресивністю, водночас еквіваленти М. Співак подекуди занадто емоційні та часом інфантильні, що ніяк не пояснюється важливістю персонажа або лінгвістичною специфікою імені. Подальші перспективи досліджень лежать в площині стилістичного аналізу ВН Дж.К. Ролінг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Українська мова : енциклопедія / ред.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
2. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. *Tapemark*. URL: <http://www.tapemark.narod.ru/les/index.html> (дата звернення: 08.12.2021 р.).
3. Чебурахіна В.В. Засоби передачі онімів (на матеріалі твору Дж.К. Ролінг «Harry Potter and the Order of the Phoenix») : збірник наукових праць ЛОГОС. 2020. Т. 2. С. 74–77. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/875/895> (дата звернення: 09.12.2021 р.).
4. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва : Р. Валент, 2001. 200 с.
5. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 2002. 340 с.
6. Капкова С.Ю. Перевод личных имен и реалий в произведении Дж. Роулинг «Гарри Поттер и Тайная комната». *Вестник ВГУ. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2004. № 1. С. 75–79.
7. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
8. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
9. Бережна М.В. Ономастикон романів Дж.К. Ролінг циклу «Гаррі Поттер» в українському та російському перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2009. 22 с.
10. Rowling J.K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*. London : Bloomsbury Publishing, 2003. 771 p.
11. Роулинг Дж.К. Гарри Поттер и Орден Феникса / пер. М. Спивак. Москва : Махаон, 2015. 896 с.
12. Ролінг Дж.К. Гарри Поттер і Орден Фенікса. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2005. 816 с.

РОЗДІЛ 5 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09(092)Б 24

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.18>

Д. МАРКОВИЧ, Б. ГРІНЧЕНКО: ЖИТТЯ НА КОРИСТЬ УКРАЇНИ

D. MARKOVYCH, B. GRINCHENKO: LIFE FOR THE BENEFIT OF UKRAINE

Бурко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5843-4686

кандидат педагогічних наук,

викладач підготовчого відділення для іноземних громадян та осіб без громадянства

Університету державної фіскальної служби України

Барабаш С.М.,

orcid.org/0000-0002-9405-0839

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті досліджено творчі взаємини Д. Марковича та Б. Грінченка крізь аналіз архівних матеріалів, віднайдених рукописів; уведено в науковий обіг рецензію Марії Загірньої на твори Дмитра Марковича з виправленнями, записами, зробленими рукою Бориса Грінченка; виявлено, що гласний Дмитро Маркович у «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» цитував працю Бориса Грінченка «На беспросветном пути: об украинской школе» (1907); з'ясовано суголосні напрями громадсько-освітньої діяльності знаних в українській спільноті патріотів. Нині важливим є подолання інерції в сприйнятті літературного процесу, його постатей, нове осмислення архівних матеріалів, культурних взаємодій минулого і сьогочасного. Метою дослідження є виявлення, оприлюднення раніше не відомих широкому загалу архівних матеріалів, пов'язаних із діяльністю Д. Марковича, Б. Грінченка, а також зіставлення їхніх біографій.

Доба 80–90-х рр. XIX ст. була чи не найскладнішою для формування нової України в російських реаліях, проте саме в цей період на тогочасному історичному тлі з'являється патріотично налаштоване покоління українських діячів (юристів, державотворців, письменників, культурних діячів, економістів тощо). Зміна часу, його реалій є незворотним процесом. Нині актуальними є такі слова Д. Марковича: «треба жити по-новому, люблячи людей». Адже над усім повинні стояти загальнолюдські принципи існування на цій землі, про що своїм життям засвідчили Б. Грінченко, Д. Маркович. Формування української нації – процес тривалий і важкий, проте історичні й культурні тенденції, які відбувалися в період її становлення, заслуговують на особливу увагу сучасних дослідників. Патріотично налаштована інтелігенція сприяла втіленню національних прагнень кінця XIX – поч. XX ст. У дослідженні здійснено порівняльний аналіз важливих життєвих подій Б. Грінченка і Д. Марковича, як-от перебування в Херсоні, членство в Українській радикальній партії, в товаристві «Просвіта», співпраця в «Громадській Думці», публікації тощо.

Ключові слова: Д. Маркович, Б. Грінченко, громадсько-освітня діяльність, рецензія Марії Загірньої, культурні взаємодії минулого і сучасного, творчі взаємини.

In the statistic of the recently published works by D. Markovich and B. Grinchenko, the analysis of archival materials and other manuscripts was included in the scientific review by Maria Zagirnya's review on the work of Dmitry Markovich's handwritten notes, corrected by Boris Grinchenko; it was revealed that the voice of Dmitry Markovich in "Dopovidi No. 166 ... About the shortcomings of school education" quoting the pratsy Boris Grinchenko "On the unenlightened path: about the Ukrainian school" (1907); It is based on the solidity of the community-based intellectual power of knowledge in the Ukrainian spirit of patriots. We are important because we keep the energy back in the process of reading the literary process, its posts, the new understanding of archival materials, cultural interactions of the past and the present. By the meta of our preliminaries є the discovery of the previously unheard of to the wide heap of reading archival materials, related from the work of D. Markovich, B. Grinchenko, the release of these biographies of the share.

Doba 80–90s, pp. XIX century It was not very useful for the formation of a new Ukraine in Russian realities, but in the current period in the current historical period, there is a patriotic creation of a generation of Ukrainian children, writings of lawyers, state-creators. For an hour, it's real є by the process of not turning. For an hour, it's real by the process of not turning. The words of D. Markovich: "You need to live in a new way, love the people", are also very relevant, and the principle of living on the whole earth was always guilty, B. Grinchenko, D. Markovich told about their lives. Formation of the Ukrainian nation is a trivial and important process, protestorical, cultural tendencies, which were seen during the period of its formation, to merit in particular respect for happy memories. The patriotic set up of the Intellectual Property took in the involvement of national, social partners from the 19th to the 20th century. XX century. In the past, there is a comparative analysis of the important life stories of B. Grinchenko and D. Markovich, the son of Kherson, membership in the Ukrainian Radical Party, the Partnership "Prosvitna" today.

Key words: D. Markovich, B. Grinchenko, community-based illumination, reviews of Mary Zagirnya, cultural relations of the past and successful completion, creative workers in charge.

Постановка проблеми. Формування української нації – процес тривалий і важкий, проте історичні й культурні тенденції, які спостерялися в період її становлення, заслуговують на особливу увагу сучасних дослідників. Важливим є подолання інерції в сприйнятті літературного процесу, його постатей, нове осмислення архівних матеріалів, культурних взаємодій минулого й сьогочасного.

Актуальним вважаємо дослідження творчих взаємин Д. Марковича та Б. Грінченка крізь аналіз архівних матеріалів, віднайдених рукописів. Спадщину Бориса Дмитровича досліджує колектив Київського університету імені Бориса Грінченка. Проте є раніше не оприлюднені матеріали, у яких розкрито творчі взаємодії митців, подій. Постать Дмитра Васильовича Марковича в радянському літературознавстві мала другорядне значення, проте ім'я державотворця, українського літератора, яке сприяло втіленню національних прагнень кінця ХІХ – поч. ХХ ст., по-новому сприймається і відроджується у світлі сучасних культурно-політичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До постаті Д. Марковича зверталися у своїх працях дослідники-краєзнавці Поділля: А. Подолинний [5], В. Рекрут [12; 9], Л. Шпильова, М. Станкович [14], О. Малюта [7], С. Панченко [8], Г. Зленко [4] та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити, оприлюднити раніше не відомі широкому загалу читачів архівні матеріали, пов'язані з діяльністю Б. Грінченка і Д. Марковича; зіставити біографії долі цих постатей; увести в науковий обіг рецензії Марії Загірньої на твори Дмитра Марковича з виправленнями, записами, зробленими рукою Бориса Грінченка (подано переклад українською мовою); висвітлити той факт, що гласний Дмитро Маркович у «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» цитував працю Бориса Грінченка «На беспросветном пути: об украинской школе» (1907); з'ясувати суголосні напрями громадсько-освітньої діяльності знаних в українській спільноті патріотів.

Виклад основного матеріалу. Життєвий і художній світи Д. Марковича і Б. Грінченка сповнені драматичних колізій, конфліктів людських долі і характерів, однак загальнолюдське завжди було найвищим мірилом у творчості та діяльності на користь України.

У 1970–80-х рр. активна українофільська діяльність Д. Марковича розгорталася в Херсонській губернії, де він працював на посаді товариша прокурора Єлисаветградського окружного

суду. Він брав участь у просвітницьких заходах з О. і С. Русовими, Т. Василевським, О. Волошиновим, І. Тобілевичем, А. Грабенком та ін. С. Русова визначала основним напрямом цієї діяльності «розвиток національної гідності, розвиток мови як кращого провідника світла і знання, введення малоруської мови в церкві та школі для успішного виконання призначення обох».

Д. Маркович разом із дружиною О. Маркович заснував видання літературного альманаху «Херсонський белетристичний збірник «Степ», який друкувався в Петербурзі. Дописувачами видання були О. та С. Русові, Дніпрова Чайка, Д. і О. Марковичі, А. Грабенко, Б. Грінченко, Пенчуківець, К. Іващенко (Шрама), І. Левицький (Нечуй), Д. Мордовець, М. Грушевський (Заволока) та ін. Крім творів просвітницького характеру, до альманаху вміщені оповідання Д. Марковича. На його помітне й особливе місце в українській літературі вказав Б. Грінченко: «Предмет його оповідань – народне життя і його біди. Характерною рисою цього автора є гуманне, любовне ставлення до зображуваних осіб і постійне прагнення знайти під найбільш загрубілою корою тепле людське почуття, благородне поривання співчутливої душі. Ця риса, у зв'язку з умінням пана Марковича вибирати повні драматизму положення, дає можливість його маленьким нарисам створювати дуже велике, інколи потрясаюче враження» [5, с. 214].

У 1887 р. газета «Зоря» опублікувала рецензію на збірку «Степ. Херсонський беллетристичний збірник». Її подав Б. Грінченко під псевдонімом Б. Вільхівського на цикл оповідань Д. Марковича, названих по-російськи («Из уголовщины»), та твори інших авторів, уміщених у збірнику. Дмитро Маркович був автором трьох оповідань, написаних українською мовою, і одного – «по-московськи» [1]. Рецензент акцентував на недоцільності передруку «Івана из Буджака» зі «Слова» (1884) чужою мовою: «адже ми вже читали те оповідання, нащо ж воно тепер захаращує українській збірник?» [1, с. 270]. Борис Грінченко вів уявний діалог із читачами збірника: «Але ж дд. Браунер і Маркович пишуть по-українськи, як то видно з їхніх робіт, котра є в сій же книзі, то чому ж вони не могли і останніх своїх праць надрукувати по-українськи, а не по-російськи, як то вони зробили? Мабуть, тому ж, чому й у нас так мало виходить українських книжок, навіть із такого відділу, котрого цензура не забороняє...» [1, с. 269]. Пізніше рецензент зробив власноручний схвальний запис про інші оповідання, як-от «Два платочки», «Шматок», назвавши «чудо-

вими» в оприлюдненій нами «Рецензії Марії Загірньої на твори Д. Марковича з виправленнями ...» [3] (У Додатку А подаємо переклад українською мовою). Так, Б. Грінченко та Марія Загірня прослідкували становлення Д. Марковича як письменника від публікації його перших оповідань зі збірника «Степ» (Херсон, 1886) до виходу збірника «По степах та хуторам» (Москва, 1899). Уважаємо, що Грінченки рецензували саме московське видання, а не двотомник «По степах та хуторах» (Київ, 1908), оскільки написали її російською мовою, хоча й не опублікували.

У своїй державотворчій діяльності, що припадала на Вінницький період (1918–1919), Д. Маркович на законодавчому рівні відстоював роль української мови. Виконуючи обов'язки міністра юстиції в уряді В. Чехівського, він наголошував на необхідності терміново ухвалити закон про мову через непевність ситуації й необхідність негайного запровадження цього закону, адже, на його думку, «раз ми спізналися, то й знову можемо спізнитися» [6].

На засіданні Директорії УНР 16 лютого 1919 р. ухвалено постанову про призначення Д. Марковича «заступником голови в засіданні Ради Народних Міністрів» [13]. Новопризначений міністр юстиції активно займався законотворчою діяльністю та впорядкуванням правових засад громадянського суспільства. Слід зазначити, що Міністерство юстиції розробило низку законів УНР. Зокрема, в Законі 4 йшлося «Про відповідальність за образу національної честі та достоїнства». Так, у своєму дослідженні В. Рекрут зазначає, що Д. Маркович проводив українізацію апарату судочинства і прокурорського нагляду, спрямовував роботу Міністерства на забезпечення правопорядку на території УНР, розробляв законодавчу базу з питань захисту честі та гідності громадян української держави [11].

В. Рекрут оприлюднив «Доповідь № 166... Про недоліки шкільної освіти» [10, с. 278–285], виголошений гласним Д. Марковичем на п'ятих чергових земських зборах у м. Вінниці 1915 року. Щоб обґрунтувати потреби навчати школярів «материнською» [10, с. 164] мовою, доповідач використав дослідження зарубіжних та вітчизняних педагогів. Серед них були напрацювання Б. Грінченка [10, с. 282–283]. Порівняння тексту «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» з публікаціями педагогічної скарбівни знаного педагога дає підстави стверджувати, що використано працю «На беспросветном пути: об украинской школе» (1907), як-от розділ «Про непонятность русского языка украинским детям»

[2, с. 28–29, 32]. Цитовані аргументи стали підґрунтям для пропозицій: 1) у початкових школах навчання необхідно вести українською мовою; 2) російську мову ввести як обов'язковий предмет; 3) у шкільну програму викладання для початкових шкіл необхідно ввести вивчення української мови та географії України [10, с. 285]. За В. Рекрутом, ніхто не реалізував настанов доповідача до 1917 р., поки оновлені земські збори зробили таку спробу [10, с. 165].

До роботи про збереження української мови, її належне використання долучився Б. Грінченко, впорядковуючи разом із Марією Загірньою матеріали для «Словаря української мови» – перекладного українсько-російського словника у 4-х томах, що значно вплинуло на формування української літературної мови та правопису.

Ми здійснили порівняльну характеристику діяльності Б. Грінченка і Д. Марковича (табл. 1, табл. 2).

Д. Маркович мав свої криптоніми та псевдоніми: Д.М., Волиняк, Гайдабура, Марківчанин, Оленин, Оленин Дм., Оленин М., а Б. Грінченко підписував твори такими іменами: Б. Вільховий, Василь Чайченко, Гречаник, Л. Яворенко, П. Вартовий, Перекотиполе.

Висновки. Доба 80–90-х рр. XIX ст. була чи не найскладнішою для формування нової України в російських реаліях, проте саме в цей період на новому історичному тлі з'являється нове покоління українських діячів (юристів, державотворців, письменників, культурних діячів, економістів тощо). Зміна часу, його реалій є незворотним процесом. Нині актуальними є слова Д. Марковича: «Треба жити по-новому, люблячи людей». Адже над усім повинні стояти загальнолюдські принципи існування на цій землі, про що своїм життям засвідчували Б. Грінченко, Д. Маркович.

ДОДАТОК А

Степ і хутір. Почувши ці слова, фантазія городянина мимоволі малює привабливі ідилійні картинки. Городянин навесні їхав степом. Із вікна вагона було видно яскраво-зелене море, що виграло, на обрії виднівся хутірок, а неподалік бродила стара «шпанка», що оживляла пейзаж.

І городянин, можливо, навіть позаздрив на мить чабанам, які проводили все літо в полі, вдихаючи ароматне повітря степів замість задушливого, запиленого, зараженого повітря канцелярії. Позаздрив, мабуть, і людям, що живуть на хутірку і безоплатно користуються все літо тими привілеями, за які він, городянин, так дорого платить, винаймаючи собі на літо дачу.

Таблиця 1

СПІЛЬНЕ		
Подія	Борис Грінченко	Дмитро Маркович
Перебування в Херсоні	«А в кінці 1885-го року подався в Херсонщину і півтора року працював там як статистик губернського земства, тобто їздив по селах та городах і збирав для земства всякі відомості з життя» [9, с. 24].	3 лютого 1884 р. був переведений у Херсонську губернію. 16 січня 1885 р. був переведений у м. Херсон [10, с. 26].
Співпраця в «Громадській Думці»	«В останній день 1905-го року вийшло перше число газети «Громадська Думка». На 195-м числі її заборонили, а замість неї з'явилася газета «Рада» [9, с. 53].	«...серед 80 осіб, що погодились писати матеріали в часопис [«Громадська Думка», О.Б.], значилися... Б. Грінченко...Д. Маркович...» [10, с. 13].
Членство в Українській радикальній партії	Один із засновників Української радикальної партії [10, с. 259].	«Постійне спілкування (листування, особисті зустрічі) з лідерами партії Б. Грінченком, С. Єфремовим ... підтверджують його причетність до цієї політичної організації» [10, с. 259].
Членство у товаристві «Просвіта»	«У Києві закладає він товариство «Просвіта», що 4 роки працювало на користь народові, та ще як працювало! Бувши фундатором «Просвіти», Грінченко був і головою її від заснування року 1906 до 1909» [9, с. 54].	Член Вінницької філії Подільського товариства «Просвіта» [7, с. 545]
Публікації про Опанаса Марковича	Афанасій Васильевич Маркович (біографіческая заметка) [ЗСЧГ.1896. № 2. С. 7–37].	Заметки и воспоминания об А.В. Марковиче. Киевская Старина. 1892. IV. С. 50–77.
Публікації у збірнику «Степ»	Поезії під псевдонімом В. Чайченко [10, с. 27]	Оповідання: «Иван из Буджака», «Омелько Каторжний», «Два платочки», «Шматок» [10, с. 27]

Таблиця 2

ВІДМІННЕ	
Борис Грінченко	Дмитро Маркович
Народився 9 грудня (1863).	Помер 9 грудня (1920).
Рецензія на «Степ. Херсонський белетристичний збірник» (1886) Псевдонім Борис Вільхівський Зоря (газета). 1887. 8 серпня (№ 15 – 16). С. 269–271.	Заснування збірника «Степ. Херсонський белетристичний збірник» (1886), зареєстрованого на ім'я дружини Олени Маркович [10, с. 27].
Рецензія Марії Загірньої на твори Д. Марковича з виправленнями, є записи, зроблені рукою Бориса Грінченка [3].	Видання збірки «По степам та хуторам» (1899).

З книги Мартовича видно, що й він бачив степи і хутори, але бачив їх не з вікна вагона, а значно ближче, пильно придивився до них не лише тілесними, а й душевними очима, тому далеко не ідилійні картини закарбувалися в його уяві. Він бачив там важке життя, що освітлювалося сяйвом науки, злиденність, яка сягала голоду і доводила до злочину. Деякі з побачених картинок він зображує нам у своїх оповіданнях.

Ось Іван із Буджака, який узимку і влітку безоплатно вдихав чисте повітря степів і зарізав прикажчика за недодані сім коп. Ось п'ятеро «поважних найстаріших дідів» із «Вовчого хутора», які засудили конокрада на смерть: «вивезти із хутора і кийками забити». Потім бачимо Петра

Саврадима, «острожника», який через тортури примушував свою жертву вказувати на сховані гроші. Після нього перед нами проходить сумна постать Панаса Музики – сільського невдахи з артистичною душею. Бідний мрійник, виснажений суворою реальністю, вирішує скінчити життя самогубством, але спочатку покінчити зі своїм «ворогом» – жидом Лейбою. У невеликому оповіданні «У найми» знаходимо вражаючу картину горя і бідності народної, просто фотографії. Він оживлює мотиви, що керують життями людей. Життя людей стає причиною злочинів. Його конокрад украв коня лише тому, що йому ніде було роздобути чесним шляхом грошей для господарства, а «дідин» смертний вирок коштував важ-

ких смертельних мук, але вони його витримали, бо конокради були важким тягарем для їхнього господарства, що оброблялося важкою працею.

«Злочинці» п. Марковича не загасили у своїй душі божественної іскри людяності. Автор зумів нам це показати на тих самих постатях, які постають перед нами в непривабливому світлі, іноді остаточно пропавших людей. І зображено це так талановито і правдиво, що читач не може зрозуміти, чому цей страшний злочинець Іван із Буджака, який за сім копійок зарізав людину, пройнятий співчуттям, віддає всі свої гроші хворій жінці та її дитині, яких ніколи навіть не бачив, або чому конокрад стає наприкінці чесною і порядною людиною. Ця риса у творчості автора, це прагнення його постійно вказувати на присутність людського духу під найбільш грубою і потворною корою є рисою надзвичайно цінною. Не важливо сказати, що люди – потвори, але важливо сказати, що люди – потвори, але в них є щось таке, що за сприятливих умов дасть їм можливість стати кращим. Це і стверджує п. Маркович у своїх оповіданнях.

У комедії «Не зрозуміли» зображена доволі звична сумна історія – спроба пана зблизитися з народом і послужити йому. Для цього він віддав селянам в артільне користування 1 000 дес. землі, сам разом із ними працював і одружився на селянці. Результати виявилися доволі сумними: сімейне життя героя перетворилося на пекло, адже дружина не змогла піднятися до його морального і розумового рівня. Селяни, не розуміючи, як ця людина може отримувати із землі

6½ тис. прибутку, віддає її їм у безоплатне користування, врешті-решт, через 4 роки спільного господарювання його зазідали в шахрайстві. Герой, виснажений невдачами свого подвигу, наважується на самогубство, але врятований учителькою, виїжджає із села. Ось його останні слова, звернені до мужиків:

– Ви не зрозуміли, чого я хочу, не знаєте мене, і я. Я вас не знав!

Сумна історія, причини якої криються в тій величезній різниці, яка існує між народом й інтелігенцією, слабкою здатністю останньої до позитивної діяльності серед народу.

Комедія Марковича посідає скромніше місце, ніж його талановиті оповідання.

П. Маркович не новачок у літературі. Він почав писати давно, але, на превеликий жаль, його творів надруковано надзвичайно мало. А було б добре, щоб ця книжка не залишалася єдиною збіркою його оповідань. До того ж неповною, адже в неї чомусь не ввійшли чудові оповідання автора «Два платочки» і «Шматок», надруковані у 1886 р. у Херсонському альманасі «Степ».

Не можу змовчати ще про одне. Маркович у своїх творах висміює євреїв. Висміює їх імена «Гершуню і Хайко», висміює вимову. Навіщо це? Час надати цю привілею пп. Рейнбергам і к°. А у п. Марковича читати такі речі не смішно, а боляче.

Коректура така неякісна, що іноді важко зрозуміти фразу – так спотворено слова.

ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 32561 Загірня Марія
[Пер. С. Б.]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільхівський Б. Степ. Херсонський беллетристичний збірник. Херсон, 1886. Санкт-Петербург, 1886. 391 с. Ціна 1 р. 25 коп. *Зоря (газета)*. 1887. 8 серпня (№ 15–16). С. 269–271.
2. Гринченко Б. На беспросветном пути: об украинской школе. Київ : Вік, 1907. 108 с.
3. Загірня Марія. [Рецензія на твори Д. Марковича]. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 38561.
4. Зленко Г. Два уточнення до біографії Дмитра Марковича. *Слово і Час*. 2000. № 12.
5. 3-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник / упорядкування і загальна редакція А.М. Подолинного. Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. 408 с.
6. ІР НБУВ. Ф. XI. Од. зб. 1114.
7. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). До 14-річчя товариства «Просвіта». Київ : Видавничий центр «Просвіта». 2008. 840 с.
8. Панченко С. Творчість Д. Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття» : дис. ... канд. філолог. наук. Запоріжжя, 2000. 160 с.
9. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків, 1911. 81 с.
10. Рекрут В. «З людьми і для людей...» : Дмитро Маркович у національно-визвольному русі : кінець XIX – початок XX ст.». Вінниця, 2006. 408 с.
11. Рекрут В.П. Вінницький етап державотворчої діяльності Дмитра Марковича (1918–1919 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2007. Вип. 12. С. 221–224.
12. Рекрут В. Дмитро Маркович у кооперативному та громадському житті України (друга пол. XIX – початок XX ст.). Переяслав-Хмельницький, 2009.
13. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 10–11.
14. Шпильова Л., Станкович М. «Я ніколи не забував про свій народ». *Вінниччина*. 1992. 5 грудня.

**ПОГЛЯД НА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДУ ПАМ'ЯТКИ
«ПОСЛАННЯ КЛИМЕНТА СМОЛЯТИЧА»**

**A LOOK AT THE SOLUTION OF MEMORY TRANSLATION PROBLEMS
“MESSAGE OF KLIMENT SMOLYATICH”**

Єфремов В.В.,

orcid.org/0000-0003-2708-8981

аспірант кафедри української та зарубіжної літератур

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті досліджується проблема відмінності перекладу фрагментів руської пам'ятки «Послання Климента Смолятича» в текстах українських літературознавців О. Сліпушко, Б. Лобовик та російських учених Н. Понирко та А. Карпова. Автор пропонує уникнути різночитання давнього тексту та уніфікувати незрозумілі місця перекладу, які стосуються зазначених елементів тексту: «во елиньских нырѣхъ», «изгой же и сябры», «рещи алфу ... а виту». У фрагменті тексту «во елиньских нырѣхъ» помилково трактується слово «нырѣхъ» у значенні «стовп», що є неправильним, оскільки слово «стовп» раніше згадується автором в оригінальному тексті, а також переклад суперечить традиційному використанню топосу стовпа, що стосувався отців церкви, святих, мучеників та ін. Інший фрагмент пам'ятки «изгой же и сябры» демонструє використання автором принципу антитези, вживання якої призводить до коректного варіанта перекладу фрагмента як «изгой та сябры», що цілком відповідає середньовічним номінаціям цих суспільних прошарків – людей, які вийшли з будь-якої общини, та тих, хто в ній перебуває. Фраза «рещи алфу ... а виту» виступає в ролі варіанта топосу античних часів – «альфа і омега», які означали вищий порядок речей – Господню гармонію, тоді як навмисне використання перших двох літер абетки Климентом Смолятичем указує на низький рівень освіти пресвітера Фоми. У запропонованій розвідці пропонується відмінний погляд на дослідження тексту давньої пам'ятки – з перекладознавчого ракурсу, що є, на нашу думку, малодослідженим аспектом. Проблема в різних трактуваннях оригінального тексту призводить до часткового порушення первісного розуміння тексту, що і так дійшов до сучасного читача не від першої особи (истолкована Афонасиєм мнихомъ). Отже, встановлення уніфікованого перекладу є вкрай важливим завданням.

Ключові слова: топос, пам'ятка, «во елиньских нырѣхъ», «изгой же и сябры», «единъ рещи алфу ... а виту тако же».

In the article author explores the problem of differences in the translation of fragments of the Russian monument “Message of Kliment Smolyatych” in the texts of Ukrainian literary critics O. Slipushko, B. Lobovik and Russian scholars N. Ponyrko and A. Karpov. The author proposes to avoid misreading of the ancient text and to unify the incomprehensible places of translation which concern the specified elements of the text: “vo elyn'skykh nyrahk”, “yzhoj zhe y syabry”, “reshi alfu ... a vytu”. In the fragment of the text “vo elyn'skykh nyrahk” the word “nyr” is misinterpreted in the sense of “pillar”, which is incorrect, because the word “pillar” was mentioned earlier by the author in the original text, and the translation contradicts the traditional use of topos of the pillar: saints, martyrs, etc. Another fragment of the monument “yzhoj zhe y syabry” demonstrates the author’s use of the principle of antithesis, the use of which leads to a correct version of the translation of the fragment as “yzhoj zhe y syabry” which fully corresponds to the medieval nominations of these social strata: people who came from any community and those who do not view it. The phrase “things of alpha... a vita” acts as a variant of the topos of ancient times – “alpha and omega”, which means the highest order of things – the Lord of Harmony, while instead of the traditional, deliberate use of the first two letters of the alphabet by Kliment Smolyatych education of Presbyter Thomas. The proposed exploration offers an excellent view of the study of the text of an ancient monument – from the perspective of translation studies, which in our opinion is an aspect that is poorly studied. The problem in different interpretations of the original text leads to a partial violation of the original understanding of the text, which has reached the modern reader not from the first person (interpreted by Afonasiem monk). Therefore, establishing a unified translation is an extremely important task

Key words: topos, monument, “vo elyn'skykh nyrahk”, “yzhoj zhe y syabry”, “reshi alfu ... a vytu”.

Климент Смолятич – учений, філософ, третій митрополит-русин на Київській кафедрі, творчий доробок якого неодноразово ставав об'єктом дослідження вчених-медієвістів. Філософські погляди, продемонстровані автором у тексті, досліджували вчені В. Горський, С. Бондар, М. Громов, з точки зору літературознавства пам'ятку досліджували І. Франко, П. Білоус, Д. Наливайко. **Завдання** дослідження – поглянути на «Послання» з точки зору перекладознавства, систематизувати мож-

ливі варіанти перекладу та виробити доцільний варіант проблемних місць в оригінальному руському тексті.

Матеріалом для дослідження, окрім оригінального тексту «Послання» (*Никольский Н.К. О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII века. Санкт-Петербург: тип. Имп. АН, 1892. 244 с.*), є українські переклади Б. Лобовика та О. Сліпушко, а також росіяни Н. Понирко та А. Карпова. Далі

вказано посилання на електронні версії текстів, із якими доведеться працювати:

Б. Лобовик	http://litopys.org.ua/index.html
О. Сліпушко	http://litopys.org.ua/index.html
Н. Понирко	http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4935
А. Карпов	https://scibook.net/istoriya-rossii/poslanie-napisano-klimentom-mitropolitom-61173.html

Постановка проблеми. Перше різночитання у варіантах перекладу стосується оригінальної фрази з пам'ятки:

«от Омира, и от Аристоля, и от Платона, иже во елиньских нырѣхъ славѣ бѣша» [3, с. 104].

Перекладачі пропонують такі варіанти перекладу:

Б. Лобовик	... які серед грецьких стовпів найславетнішими були...
О. Сліпушко	... які серед грецьких стовпів найславнішими були...
Н. Понирко	... прославившихся еллінськими хитростями...
А. Карпов	...которые были прославлены в греческих странах...

Натрапляємо на три варіанти перекладу фрази «елиньских нырѣхъ»: «грецькі стовпи», «эллинские хитрости» та «греческие страны». Звернімося до словників задля уніфікації перекладу. Давньоруське слово «нырь» перекладається так:

<p><i>И. Срезневський Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург, 1890–1912. С. 482</i></p> <p>Нырь = нырь – башня столп</p> <p><i>Словарь церковно-славянского и русского языка. Санкт-Петербург : Императорская Академия Наук, 1847. С. 469</i></p> <p>Нырь – церк/ башня</p> <p><i>Дьяченко Г., Полный церковно-славянский словарь. Москва, 1899. С. 355</i></p> <p>Нырыште – др. слов – домъ; нырь – башня</p>
--

Виклад основного матеріалу. Щодо перекладу першого слова в словосполученні, що нас цікавить, то різноголосся серед перекладачів немає, оскільки Еллада, по суті, є давньою назвою грецької землі. Тому «елиньских» вживається перекладачами синонімічно, що в значенні «грецьких» (наслідуючи нову назву топоніма), що в значенні «еллінських» (відповідно до традиції,

хоча в літописі «Повість минулих літ» уже в недовіданій частині згадується нова назва Греції «*и бѣ путь из Варягъ въ Гръкы*»). Однак із перекладом другого слова виникають різночитання. Ще М. Грушевський наголошував, що «слово «нырь» зостається незрозумілим, Д. Лопарьов ... наближає його до νοερός, (розумний), Д. Нікольський наводить «нырь» у перекладі Георгія Назіанзіна з XI в. в значенні χυβιστής (що ниряє), але то мало помагає» [2, с. 503].

Почнемо з версії *стовпи*. Уживаючи цей варіант перекладу, ми наштовхуємося на подібну ситуацію з пам'яткою «Слово о полку Ігоревім», де точиться давня дискусія серед перекладачів стосовно фрагмента «*растѣкается мыслію по древу*». Одна частина дослідників наголошує, що мова ведеться про «мисленневе древо», а інша – відстоює позицію про порівняння вправності Бояна з твариною мыслію – білкою. Противники другого варіанта мають доказовий аргумент стосовно сумніву перекладу значення «мыслію» як білки, оскільки автор «Слова» вже вживає слово «*бѣлѣ*» в значенні «данина»: «*побѣдами нарищуце на Рускую землю, смляху дань по бѣлѣ отъ двора*». У «Посланні» автор також використовує слово «стовп» в алегоричному трактуванні семи Вселенських соборів: «*А еже утвердивъ семь столповъ сирѣчь семь соборовъ святыхъ и богоносных наших отецъ*» [3, с. 105]. Цей факт ставить під сумнів переклад слова «*нырь*» у значенні стовпа.

Образ стовпа в руській літературі став стилістичним топосом (сталім кліше), витоки якого можна відшукати в Біблії. Грунтовне дослідження щодо побутування цього топосу в руських текстах зробила Т. Руді в розвідці ««Яко столп непоколебим» (об одном агиографическом топосе)», де зазначає, що «образ стовпа активно використовувався і в патристиці: Іоанн Златоуст називає стовпами (πύργοι και στῦλοι) апостолів Петра і Павла; Климент Римський називає цих апостолів «найбільші стовпи»; Феодорит Кирський називає Петра і Іоанна «стовпи істини» [5, с. 212].

Отже, два факти свідчать про помилкове трактування слова «*нырь*» у значенні «стовп»:

1) *повторне використання слова «стовп» у тексті;*

2) *переклад суперечить традиційному використанню топосу стовпа, що стосувався отців церкви, святих, мучеників та ін.*

Контекст фрази виглядає так: Клим Смолятич виправдовується перед Фомою через те, що він звинувачує його у «філософствуванні» та наслідуванні «*Омира, и от Аристотеля,*

и от Платона», посилаючись на яких, той нібито пише. М. Грушевський указує на те, що «... разом із тим побутував інший напрям у проповіді і в екзегетиці – без алегоризму, простий, із перевагою морального елементу над догматизацією, який бачимо в казаннях Іакова, Феодосія (т. зв.), Луки Жидяти, Никифора й інших, між ними й у Климового товариша по монастирю – зарубчанина Георгія» [2, с. 504]. Таким чином, ми стаємо свідками конфлікту між двома способами трактування божественних текстів – буквальним їх сприйняттям та метафорично-алегоричним. Фома не визнає трактувань Біблії з посиланням на античних філософів, що не були християнами (а значить язичниками у свідомості ревного монаха) і бачить у цьому безпосередню загрозу для християнської церкви. Він указує Смолятичу на те, що той *«оставль ... почитаема Писаниа»* і послуговується трактатами Аристотеля, Гомера, Платона.

Виникає питання: чи поширювались ці трактати на Русі? Так, вони, як і вся література, почали з'являтися одразу після прийняття християнства. Досліджуючи питання рецепції Аристотеля в руській культурі, науковець Т. Чумакова повідомляє, що в східнохристиянській традиції, на відміну від західної апологетики, яка не приймала Аристотеля в перші століття християнства, «східні отці церкви, ... бажаючи вирішити загадку злиття душі і тіла людини, активно використовували його ідеї... Перші згадки про Аристотеля з'явилися на Русі з першими книгами. Серед них були не тільки слов'янські переклади, а й книги мовами оригіналу (грецькою, латинською, давньоєврейською), частина з них перекладалась» [6, с. 58]. Ставлення до філософії Аристотеля та інших античних філософів на Русі, за твердженням згаданої нами дослідниці Т. Чумакової, змінюється на умовно-позитивне лише в кінці XVI ст., коли вони з ворогів православ'я і язичників («мудреців» із негативною конотацією) перетворюються на «стихійних християн»: «Відтепер їх називають мудрецами, а не «лукавомудрствующими» [6, с. 62].

ТОПОС «СЛОВП»	
П (твердия, опора)	
О	↓
Х християнські святі	
В VI ст.	≠
А язичницькі філософи	
Л (стихійні християни)	
А	Х У Л А

Порівняємо описане нами ставлення поборників і захисників традицій екзегетики (ким був пресвітер Фома у XII ст.) до нового напрямку – алегорично-символічного, який пропонує митрополит Смолятич. Чи міг Фома, зважаючи на середньовічне світобачення та офіційну церковну позицію, шанобливо ставитись до язичницьких філософів, тим паче порівнювати їх зі «стовпами» згідно з біблійним топосом? Очевидно, що ні. Та і явний звинувачувальний тон не допускав похвали нехристиянським мудрецам (а топос стовпа несе лише позитивні конотації). До того ж І. Срезневський подає значення схожого слова – «нырение», що дослівно перекладається як «обман».

Зважаючи на контекст написання пам'ятки (лише три століття після прийняття християнства на Русі, коли офіційне богослов'я визнавало античних філософів за язичників) та аргументи, викладені попередньо, нам видаються доказом доцільності правильного використання версії, запропонованої Н. Понирко в перекладі *«эллинскими хитростями»*.

Другий фрагмент, який викликає труднощі перекладу, стосується фрази:

иже прилагают домъ к дому, и села к селомъ, изгои же и сябры, и бърти, и пожни, ляда же и старины [3, с. 104].

Перекладачі пропонують такі варіанти перекладу:

Б. Лобовик	... дім до дому, й села до сіл, ізгоїв, і обцинників, і борти...
О. Сліпушко	... будинок до будинку, село до села, ізгоїв, і обцинників, і борти...
Н. Понирко	... дом к дому, к селу села, холопов и крестьян, и борти и пожни,
А. Карпов	... дом к дому, и села к селам, приобретают изгоев, и сябров...

Ще М. Грушевський у розвідці «Нововидані пам'ятки давнього письменства руського» зауважував про цей фрагмент: «...про ці терміни, чи краще – явища, велася в науці не раз бесіда, над тим не будемо застановлятися; в «Посланні» вони виступають як об'єкти власності, між іншими, з яких складається власність господарська, отже, мають вони тут означати якусь людність невільну, може, якусь людність, у певній мірі прив'язану до землі. Згадка ся про сябрів є, скільки відомо, найдавнішою в наших джерелах, чим особливо цікава. Щодо ізгоїв, то аналогічні відомості мали в грамоті 1150 р. смоленського князя Ростислава, де згадуються села, даровані «сь землею и съ изгои» [2, с. 505].

<i>изгой</i>	АНТИТЕЗА	<i>сябры</i>
<i>бърти</i>		<i>пожни</i>
<i>ляда</i>		<i>старини</i>

Не будемо вдаватися до етимології слів «*изгой же* и *сябры*», а лише продемонструємо принцип, який має бути покладено в основу перекладу зазначеного фрагмента. Смолятич, відповідаючи на звинувачення Фоми про те, що він «*славы хотящихъ*», пояснює, хто ними є насправді: «*иже прилагают домъ к дому, и села к селомъ, изгой же и сябры, и бърти, и пожни, ляда же и старини*» [3, с. 104]. Якщо в перших двох порівняннях ми маємо **однаковий** тип ідентифікації «славолюбців» («*домъ*» та «*села*» (приєднують будинок до будинку, село до села)), то інші три фрагменти **кардинально різняться**: «*изгой; сябры; бърти; пожни; ляда; старини*». Характерною особливістю їх використання є принцип антитези, завдяки якому Смолятич на різкому контрасті показує, якими пихатими є «*славы хотящие*». Якщо б він вдався до простого перерахунку всіх об'єктів, якими намагаються заволодіти марнославці, він не зміг би повністю передати непереборну жагу до збагачення, що суперечить ідеї духовного наповнення християнина і турботи про вічне життя. Саме антитеза (як зумисне використаний літературний прийом) допомагає автору демонструвати всю розкіш, якою намагаються заволодіти «славолюби». Проаналізуємо ці антонімічні пари:

– «*ляда же, и старини*» – використання протиставлення поля і пустки, відоме ще з давньої притчі про Христа та сіяча, коли Ісус пояснив останньому таке: якщо той не буде іти окресленим плугом шляхом, сіючи зерно, то не отримає врожаю.

– «*бърти, и пожни*» – «борті» є уособленням лісу, а «пожни» – степу, що є ментальною опозицією в контексті «осілости / кочування», «християнства / язичництва», «закритого / відкритого простору» тощо.

Схожа ситуація й у випадку бінарної опозиції «*изгой же* и *сябры*». Якщо ми дійшли висновку, що тут прихована антитеза, то перекладачеві слід її також витримати і використати такі слова, що будуть різнитися за значенням. Перше слово «*изгой*», тому від нього і відштовхуватимемось. Як зазначав історик М. Грушевський, така формація існувала в суспільному зрізі Русі, про що свідчать записи в середньовічних пам'ятках. Слово «*изгой*» походить від давньоруського «*изгой*», утвореного з прийменника *изъ* («з-») та дієслова *гойти* («жити»). На Русі ізгоями були люди, які вийшли зі свого звичайного суспільного становища у зв'язку

з різними життєвими обставинами й перебували під опікою церкви (чим більше ізгоїв у митрополії, тим багатший предстоятель, про що й дорікає Фома Смолятичу). Історик Т. Вілкул в «Енциклопедії історії України» (далі – ЕІУ) подає таке визначення терміна «ізгой» (від друс. «гойти» – жити): у часи Київської Русі й аж до 15 ст. – особи, які з тих чи ін. причин вибули зі свого соціального середовища (роду, общини). Отже, антонімом до слова «ізгой» є слово «общинник» – той, що живе в общині, спільноті, роді. Обидва українські перекладачі вдаються саме до цієї версії перекладу слова «*сябры*», тоді як А. Карпов пропонує вживати безпосередньо слово «*изгоев и сябров*». Очевидно, він також використовує його в значенні людей, що мали **спільне** в користуванні майно (ЕІУ: «сябри (співвласники, пайовики, приятелі) – члени госп. об'єднань (сябринних спілок, союзів, громад) у середньовічній Україні, які у видозмінених формах проіснували на укр. землях до 20 ст. Сябринство як сусп. й екон. явище також побутувало на рос., білорус. і литов. землях») [6], проте використовує номінацію, вжиту Афанасієм у «Посланні».

На нашу думку, цей варіант є більш доречним, аніж «общинники», оскільки такого класу середньовічне суспільство не знало, а ось «сябры» були, про що свідчить документальна фіксація (Псковська судова грамота, Литовський Статут 1529 р.). До того ж, уживаючи в перекладі слово «сябры», ми жодним чином не змінюємо принцип антитези, більш точно передаючи первісне значення давньоруського слова.

Щодо перекладу, запропонованого Н. Понирко, то він викликає у нас певні сумніви. Слово «*изгой*» вона пропонує перекладати як «холопи». Натомість Церковний устав князя Всеволода Мстиславича (XII століття) називає 4 категорії ізгоїв:

- не тямущий грамоти попів син;
- купець, що заборгував;
- *холоп, що викупився з холопства*;
- князь без володінь.

Князівський документ дає чітку різницю між станами ізгоя та холопа на Русі: лише за умови сплати викупу холоп може перейти з одного соціального статусу до іншого – ізгоя. Отже, це були різні соціальні прошарки з різними правами та статусом, тому перекладом слова «*изгой*» як «холоп» порушується середньовічне розуміння цього слова. Якщо ж під час перекладу цього фрагмента пам'ятки значення першого слова перекладачу не вдасться встановити правильно, то в наступній частині словосполучення він, як наслідок, не зможе правильно побудувати антитезу. Це не вдається і Н. Понирко, яка слово «*сябры*» трактує як «*крестьяне*», хоча

етимологічно слово «крестьянин» у значенні «поселянин», «землероб» починає вживатися лише з XIV ст. До цього («Послання» належить до пам'яток XII ст.) воно побутувало в значенні «житель Русі» (на протигагу іновірцям, бусурманам), а ще раніше, з X ст., – «християнин», тобто «хрещений, який прийняв християнство» (пор. болг. крестьянин – християнин). У давньоруській мові слово «*крестьянинъ*» було паралельним до слова «*христианинъ*» з однаковим значення. Виникнення слова «крестьянинъ» одні пояснюють як результат зміни звукової оболонки слова «християнин» під впливом слова «крест». Інші ж вважають, що звукам *х*, *к* належать різні способи проникнення в слов'янські мови: *х* проникає через грецьку мову, а *к* – через германську.

Як бачимо, неправильний переклад зводить нанівець весь авторський задум Смолятича, бо холопи були зовсім не ізгоями, а сябри хоч і були православними за віруванням (християнами), однак як землероби не носили у 12 ст. цього найменування.

На ще одному з фрагментів «Послання» ми хотіли б зупинитися з погляду не перекладу тексту, а зі спроби його розуміння:

Григорей зналъ алфу, якоже и ты, и виту подобно, и всю 20 и 4 словесъ грамоту. А слышиши ты, ю у мене мужи, имже есмь самовидецъ, иже может единъ реци алфу, не реку, на сто, или двѣстъ, или триста, или 4-ста, а виту – також... [3, с. 127]

Усі перекладачі подають цей текст приблизно однаково:

Але, не засуджуючи його, скажу по правді: Григорій знав альфу, як і ти, і віту, хоч і не всю, письмо у двадцять чотири літери. А знаси, є люди, і я їх бачив, які можуть сказати альфу, щоб не збрехати, на сто, чи двісті, чи триста, чи чотириста, а віту – також [4].

Ми бачимо, як Смолятич указує в цьому фрагменті на низький рівень освіти його опонентів – Григорія та Фоми, про що слушно зауважує у своєму коментарі до перекладу О. Сліпушко: «Грамматика була основою і першим етапом середньовічної науки. Климент має на увазі те, що Фома та його учитель не пішли далі звичайних знань і не можуть «сказати» про багато предметів, які не входять у програму навчання» [4].

Мотив указівки на саме ці дві грецькі літери алфавіту Климом Смолятичем полягає в тому, що стійким стилістичним кліше в літературі є інше поєднання двох грецьких літер – альфи й омеги. Функціонування поряд першої і останньої літер грецького алфавіту, як і їх еквівалентів («першої і останньої літер», «початку і кінець абетки»), позначає що-небудь довершене або ціле, традиція чого сягає ще античних часів. У грецькій філософії цей топос передавав вічність вищого початку. Зважаючи на те, що Смолятич був ознайомлений із філософськими поглядами Платона, він навмисне не використовував цей топос, щоб продемонструвати, що Фома і Григорій не досягнули повністю Божої істини. Вони знають лише її частину, перший складник – альфу і віту, а не довершеність – альфу й омегу.

Висновки. Аналізуючи сучасні переклади руської пам'ятки «Послання» Климента Смолятича, ми доходимо висновку, що авторський текст є самобутнім і багатогранним феноменом, унікальність якого вдається зберегти, використовуючи найбільш доцільні варіанти перекладів «проблемних» місць пам'ятки. Передання авторського задуму потребує аналізу наявних риторичних та стилістичних топосів у тексті, які дають змогу зберегти авторський стиль Климента Смолятича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вілкул Т.Л. Енциклопедія історії України: Т. 3. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=lzgoi>
2. Грушевський М.С. Нововидані пам'ятки давнього письменства руського («Слово о погибели Рускыя земли», «Послание митроп[олита] Климита», Слова – «в субботу сыропустную» і «в недѣлю всѣх святых», «Слово на перенесение мощей Бориса и Глѣба», «Слово в великую субботу» Кирила Туровського). Львів : Видавництво «Світ», 2004. 511 с.
3. Никольский Н.К. О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII века. Санкт-Петербург, 1892. 244 с.
4. Послання, написане Климом, митрополитом руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм – ченцем : переклад О. Сліпушко. Київ, 2001. 397 с. URL: <http://litopys.org.ua>
5. Руди Т.Р. «Яко столп непоколебим» : (Об одном агиографическом топосе). Санкт-Петербург, 2004. 227 с.
6. Чумакова Т.В. Рецепции Аристотеля в древнерусской культуре. Москва : Издат. «Наука». 2005, № 2. С. 58–69.

АНТИКОЛОНІАЛЬНА ХУДОЖНЯ СТРАТЕГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ 1870-Х РОКІВ

ANTICOLONIAL ARTISTIC STRATEGY IN UKRAINIAN REALIST PROSE OF THE 1870'S

Кирильчук О.М.,

orcid.org/0000-0002-1603-6580

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури

Рівненського державного гуманітарного університету

У статті розглядаються практики контрдискурсивного опору українського письменства XIX століття російському колоніальному дискурсу. Романтики протиставляють імперському нарративу глорифікацію України козацької епохи як часу національної самостійності та етнокультурної самобутності. Письменники ж 1870-х років зосереджують увагу на проблемах сучасності, тобто у сферу їх художнього спостереження потрапляє дійсність колонізованого патріархального українського суспільства. Панас Мирний та Іван Білик у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та Іван Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря» апелюють до осмислення негативних наслідків кріпацтва, яке постає практикою колоніального поневолення України. Письменники-реалісти наголошують на тому, що соціальне підкорення селянства здійснюють поміщики з неукраїнського світу (поляки, росіяни), які демонструють і національне домінування над українським рустикальним простором. Влада цієї соціальної групи є наслідком толерування російської імперської експансії, оскільки метрополія винагороджує захопленими територіями своїх слуг та силою зброї тримає в покорі колонізованого.

У центрі творів українських письменників-реалістів постає герой-нонконформіст, який кидає виклик колоніальній системі, що паралізувала патріархальне середовище України. Однак шлях протагоністів є своєрідним відбиттям запорозької традиції через утечу від несвободи в степ. Відповіддю на метропольний тиск є насилля, яке спочатку є наслідуванням колоніальних методів, застосованих до українських героїв, а згодом перетворюється на форму боротьби з несправедливістю колоніального світу. Використання методів жорстокості свідчить про неможливість персонажів з українського патріархального суспільства подолати колоніальну травму, тому козацьку енергію опроти спрямовують у непродуктивне русло розбійництва. Водночас автори наголошують, що лінія активного опору імперії провокує вихолощення персонажів на особистому рівні, наслідком чого стає руйнування родинного життя. Так, українська проза 1870-х років окреслює масштаби вкоріненості колоніальних практик в українське рустикальне життя, руйнуючи його із середини та деморалізуючи його активних представників.

Ключові слова: колоніальний дискурс, контрдискурсивні практики, метрополія, колоніальна травма, рустикальне середовище, образ Іншого.

The article deals with the practices of counter-discursive resistance of the Ukrainian literature of the 19th century to the Russian colonial discourse. The Romantics contrast the imperial narrative with the glorification of Ukraine in the Cossack era as a time of national independence and ethnocultural identity. The writers of the 1870's, on the other hand, are focused on the problems of the present, and thus the reality of the colonized patriarchal Ukrainian society came into the optics of their artistic observation. Panas Myrny and Ivan Bilyk in the novel "Do oxen low when mangers are full?", and Ivan Nechuy-Levytsky in the novel "Mykola Dzherya" appeal to comprehension of the negative consequences of serfdom, which is shown as the practice of colonial enslavement of Ukraine. Realist writers emphasize that the social conquest of the peasantry is carried out by landowners from the non-Ukrainian world (Poles, Russians), who thus demonstrate national dominance over the Ukrainian rustic space. At the same time, the power of this social group is a consequence of tolerating Russia's imperial expansion, as the metropolis rewards its servants with occupied territories and keeps the colonized in subjection by force of arms.

At the heart of the works of Ukrainian realist writers, there is a nonconformist hero who challenges the colonial system that has paralyzed Ukraine's patriarchal environment. However, the path of the protagonists is a kind of reflection of the Zaporozhian tradition through the escape from imprisonment in the steppe. An important response to metropolitan pressure is violence, which is initially an imitation of colonial methods applied to Ukrainian heroes, and later becomes a form of combating the injustices of the colonial world. The use of methods of cruelty testifies to the inability of characters from the Ukrainian patriarchal society to overcome the colonial trauma, while the Cossack energy of resistance is directed to the unproductive course of a robbery. At the same time, the authors emphasize that the line of active resistance of the empire provokes the depletion of the characters on a personal level, destroying family life. Thus, the Ukrainian prose of the 1870's outlines the scale of the colonial practices rooted in Ukrainian rustic life, destroying it from within and demoralizing its active representatives.

Key words: colonial discourse, counterdiscursive practices, metropolis, colonial trauma, rustic environment, image of the Other.

Постановка проблеми. Українські романтики формують потужну контрдискурсивну стратегію опору російському колоніальному дискурсу, що

полягала у вибудовуванні національного історичного нарративу та була спробою вийти за межі метропольної аксіології. У такій антиколоніаль-

ній літературній моделі вагомого значення набула ідеалізація доколониального минулого України як часу вітчизняної самобутності, історичної повноцінності. Романтична козакофілна тенденція не лише постулювала етнокультурну окремішність українського простору, а й глорифікувала мілітарну потугу національного світу.

Натомість в умовах художньої та світоглядної трансформації українського письменства в другій половині XIX століття авторами сформовано іншу стратегію літературного опору імперії. Усталення реалістичної стильової манери в прозі 1860–90-х років інспірує переорієнтування контр-дискурсивних моделей і на тематичному, і на ідейному рівнях. Аналітичне заглиблення реалістів у соціальне життя сучасності, розкриття взаємозв'язку соціуму та індивіда відсувають на другий план історичні мотиви, тобто осмислюється не «золота доба» доколониального минулого, а колониальне сьогодення. Отже, українська реалістична проза другої половини XIX століття потребує докладного постколониального перепрочитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне письменство демонструє практику тривалого опору російській «літературній імперії» та формування проєкту національної тожсамості. У цьому контексті методологічний ресурс постколониальних студій дозволяє окреслити проблемні місця історії української літератури та стратегії подолання в сучасному культурному просторі колониального комплексу.

У вітчизняному літературознавстві до постколониального підходу зверталися Марко Павлишин [5], Тамара Гундорова [1], Ніла Зборовська [2], Олена Юрчук [9] та ін. Однак осмислення саме української реалістичної літератури в контексті художніх практик опору культурному колониалізму лише спорадично відображено в літературознавчій науці. Зокрема, Ніла Зборовська в питанні осмислення національної травми, завданої українській культурі російським метропольним дискурсом, наголошує на тому, що саме реалістичній прозі 1870-х років удається представити докладну картину «національної духовно-психологічної катастрофи в умовах колониального гніту», що інспірувало «несвідоме переродження української мужності» [2, с. 140]. Максим Тарнавський, характеризуючи прозу Івана Нечуя-Левицького, апелює до того, що «Україна посідає центральне місце» у творах письменника, а головною загрозою її існування є Російська імперія, яка здійснює соціальний та національний тиск на український світ [7, с. 134]. Отже, проблема контр-дискурсивних страте-

гій у літературі українського реалізму потребує докладного постколониального аналізу.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в спробі постколониально осмислити художні практики контр-дискурсивного опору російському культурному колониалізму в українській реалістичній прозі 1870-х років (на матеріалі творів Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря»).

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні письменники другої половини XIX століття, на відміну від романтиків, утрачають інтерес до заглиблення в історичні теми, однак прагнуть витворити деталізовану картину сучасної національної кризи українського світу. У бажанні віднайти відповіді на проблеми соціальної дійсності автори-реалісти усвідомлюють важливість екскурсів у минуле, де метрополія в Україні здобуває тотальну владу і над суспільством, і над окремим індивідом. Так, романтична контр-дискурсивна стратегія глорифікування козацької минувшини в прозі 1870-х років зазнає суттєвих концептуальних змін: ретроспекції в минуле увиразнюють початок процесу колонізування Російською імперією українського простору.

Одним зі знакових моментів репрезентації колониального поневолення України постає тема кріпацтва, яка в прозі 1870-х років демонструє домінування російської імперської системи над українським рустикальним середовищем. Панас Мирний та Іван Нечуй-Левицький не випадково звертаються до осмислення саме кріпаччини українського селянства, оскільки художнє заглиблення в цю проблему дозволяє увиразнити масштаби колониальної травми, розмірковувати над її наслідками у вимірі дійсності другої половини XIX століття.

Панас Мирний та Іван Білик у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні» й Іван Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря» вибудовують розлогу модель колонізованого світу, в якій підкорення імперією українського традиційного суспільства відбувається на національному, соціальному, культурному рівнях. Метропольна практика закріпачення селянства провокує витворення біполярної картини з чітким протиставленням поміщицької та селянської сторін.

У текстах Панаса Мирного та Івана Білика й Івана Нечуя-Левицького увиразнено ситуацію потрапляння українського селянського середовища під владу соціально привілейованих прошарків Російської імперії: «з половини двадцятих до шістдесятих років був у нас золотий вік

панського панування» [3, с. 131]. Однак для прозаїків 1870-х років така ситуація не є ілюстрацією соціального розшарування українського суспільства під метропольним тиском, але чітко віддзеркалює пригноблення України і на соціальному, і на національному рівнях, оскільки панський світ репрезентовано образами Іншого, хоча в процесі скасування Катериною II козацьких автономних державних інституцій українська шляхта була зрівняна в правах із російським дворянством і, відповідно, зберегла свої володіння. Однак українські автори-реалісти свідомо маркують поміщиків як представників неукраїнського світу, які є лояльними до імперської політики, за що і винагороджені соціальною владою над українським селянством. Едвард Саїд наголошує, що в романі Джейн Остін «Менсфілд парк» добробут аристократичної родини Бертранів засновано на заморських колоніальних володіннях в Антигуа, згадки про які авторка свідомо оминає, натякаючи на їх наявність лише однією деталлю. Так, дослідник вважає, що така форма замовчування в текстах колоніальної літератури свідчить про толерування аристократією експансивної політики Британської імперії, за що вони й отримують винагороду від метропольної влади [6, с. 155].

Іван Нечуй-Левицький, як і Панас Мирний з Іваном Біликом, стверджує, що соціальна влада над українським рустикальним середовищем належить чужинцям (полякам чи росіянам). Соціальна залежність українців доповнюється і національним визискуванням, що лише поглиблює стан колоніального поглинання України. І пан Польський, і пан Бжозовський отримують право на закріпачення українських селян за лояльне ставлення до російської метропольної політики підкорення, хоча поляки належать до нації, яка стала жертвою експлуатації імперії. Визначення поміщицького середовища як польського дозволяє монолітно репрезентувати український світ, що стає подвійною жертвою Іншого (з боку і росіян, і поляків). Окрім того, «польський слід» у колонізації України повертає до традиційних вітчизняних моделей негачії Польщі, що усталилися ще в бароковій та романтичній культурах. Зрештою, в українській контрдискурсивній стратегії поляки завжди постають у ролі своєрідних посередників, які дозволяють замаскувати критику російського колоніалізму.

Однак владу над українським рустикальним світом польським чи російським поміщикам дозволяють здійснювати герої з іншого етнокультурного простору. Традиційними для авторів-реалістів співучасниками польського визискування над

українцями є євреї, яких у такій ролі часто репрезентували в бароковій та романтичній традиціях. Саме представники єврейської нації наглядають над селянством, втілюють панську політику в їх закріпаченні, а згодом здобувають і певну матеріальну незалежність та навіть конкурують із поміщиками в поневоленні українців. Проте така модель лише поглиблює ситуацію тотального підкорення селянської патріархальної спільноти різними чужинцями та підтверджує в її представників переконаність у тому, що український світ стає жертвою Іншого, усталюючи одновекторність антиколоніального наратива, в якому чужинці виразно марковані в негативних тонах, натомість «свої» стають їх невинними жертвами.

Соціальне закріпачення українського селянства здійснюється і за рахунок колаборації «своїх». У повісті «Микола Джеря» Івана Нечуй-Левицького влада пана Бжозовського втілюється безпосередньо через осавула, який представляє в тексті деморалізованого представника патріархального середовища України, оскільки допомагає реалізувати владу Іншого над «своїми». Історія його дружини, яку ввіймали на крадіжці сала та до якої застосовують моральний осуд (відповідно до законів патріархального світу), лише посилює ефект етичного краху таких персонажів та свідчить про негативне сприйняття їх серед «своїх». Франц Фанон наголошує, що постійне психологічне напруження колонізованого призводить до того, що бажання насильства щодо колонізатора спрямовується на представників власного національного світу [8, с. 19]. У «Миколі Джері» неможливість селян поквитатися з поміщиком штовхає їх до фізичної розправи над його представником, який є частиною «своїх», стає легкою здобиччю, а також отримує «справедливу кару» за те, що запламував себе співпрацею з ворогом. Однак найголовнішим є те, що ситуація соціального та національного визискування, яка часто досягається коштом фізичної розправи над селянами (екзекуція над Миколою за відмову жати панське жито), провокує і відповідну зворотну реакцію, де насилля сприймається вже як «свята помста»: «У Миколи запеклось серце, а в душі заворушилась думка помститись за себе, за батька, за Нимидору» [4, с. 57].

Іван Нечуй-Левицький і Панас Мирний з Іваном Біликом стверджують, що поміщицьке домінування над селянством не просто засноване на добровільній згоді, а посилене мілітарним ресурсом Російської імперії. Будь-які конфлікти з кріпаками і пан Бжозовський, і пан Польський вирішують за допомогою війська метрополії, які

силою зброї відновлюють їхню владу, увиразнюючи колоніальну природу підкорення імперією українського простору. Так, стратегію замовчування в колоніальному дискурсі щодо забезпечення добробуту аристократії метрополії за рахунок завойованих територій (принцип «Менсфілд парку» за теорією Едварда Саїда) в українських контрдискурсивних текстах 1870-х років репрезентовано у відкритій формі та встановлено чіткий зв'язок між інститутом соціального закріпачення селян та колонізуванням імперією національного простору України.

У романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні», повісті Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» наголошено на спротиві колоніальній системі, який здійснюють окремі герої-пасіонарії, здатні до відвертого протистояння метропольним цінностям. Однак об'єктом їх активного опору постає не власне імперія та її можновладці, а толеровані нею соціальні групи та чиновники місцевого рівня. У ситуації колонізованої дійсності українського світу, яка провокує стан несвободи та несправедливості як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, у прозі 1870-х років проти імперських структур виступають персонажі-бунтарі з виразним нонконформістським світоглядом.

Романтична література прагне закріпити роль захисника національного простору за представниками козацького середовища, здатними відстояти справедливість силою зброї. Натомість у текстах Панаса Мирного та Івана Нечуя-Левицького в такій іпостасі опиняються герої з бунтівливим характером і ті, які постають спадкоємцями запорозької системи цінностей. Однак в умовах колонізаційної системи XIX століття така модель постає як регресивна форма козацької традиції, оскільки енергія спротиву втрачає масовий характер та оприявлює деструктивні форми боротьби. І Микола Джеря, і Чіпка Варениченко опиняються в ситуації одиночного протесту, перетворюючись на самотніх фанатиків ідеї пошуку справедливості, хоча кожен іде до неї своїм шляхом. Саме вкоріненість колоніальної системи руйнує українську традицію активного опору українського світу натиску чужоземного впливу та інспірує покірність і конформізм як психологічні моделі пристосування в патріархальному середовищі України. Саме такої логіки дотримується Гриць у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні», обираючи лінію невтручання та підлаштування під вимоги колоніальної політики, зберігаючи особистий матеріальний достаток.

Зрештою, автори вдаються і до певного повторення саме козацької традиції щодо опору чужоземному тиску, але вже у вимірі колоніальної дійсності XIX століття. Іван Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря» для протагоніста обирає типовий «запорозький» шлях утечі як спробу протистояти поміщицькій сваволі. Ціною такого перегравання пана Бжозовського та уникнення його покарання стає багаторічне самотнє існування та покидання родини напризволяще. Повторення козацької долі дає шанс Джері отримати бажану свободу, а також відкриває шлях для подібного опору колоніальній системі іншим односельцям. Однак герой наслідує лише вектор «втечі від реальності», опиняючись, як і запорожці у свій час, на фронті, але цього разу на межі саме імперського світу. Однак для протагоніста лише втеча є ефективним способом опору метропольній системі цінностей, інші активні форми відстоювання власної долі він відкидає, лишаючи у своєму арсеналі пасивну модель звільнення від переслідування з боку поміщика та слуг імперії.

До наслідування запорозької моделі поведінки апелює і персонаж роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» Максим Гудзь, який успадковує від дідуся Мирона козацьку мілітарну потугу та активність: «Січові оповістки про запорозьку вдачу, про запорозьку волю западали у гаряче серце онукове...» [3, с. 134]. Однак така поведінка в ситуації колонізованого українського простору, навіть у разі особистої свободи родини Гудзів, лишається непотрібною рустикальному світу. Маркування героя у виразних тонах інакшості (Махамед) лише підкреслює втрату патріархальним світом України сили до опору метропольному тиску та бажання витіснити на маргінеси залишки козацької сили. Однак ця нереалізована запорозька енергія намагає імперський мілітарний дискурс, посилюючи його експансивну потугу. Так, Максим Гудзь не лише стає частиною воєнної потуги метрополії, а й наслідує колоніальну модель в оволодінні простором Іншого на особистому рівні. Злодійське ремесло персонажа віддзеркалює його вростання в імперську систему цінностей, але в основі цього руху лежить енергія національного світу, що став жертвою імперії.

Важливим моментом стратегії опору Миколи Джері, звичайно, постає звернення до спорадичного насильства щодо своїх ворогів (осавула, пан Бжозовський), що, на перший погляд виглядає природною відповіддю на жорстокість у ставленні до українського селянства. Так, у силовому полі насилля опиняється весь простір колонізо-

ваного села України, владу над яким забезпечує саме сила імперської зброї. Спроби ж досягнути справедливості в стосунках із паном Бжозовським лише накликають фізичне покарання на Миколу та його батька. Отже, саме потреба протагоніста порухатися з паном за допомогою насильницьких дій позірно виглядає адекватною формою відплати і повернення своєрідного балансу в стосунки між колонізатором і колонізованим, проте наповнює український простір образами жорстокості: «як той звір кидається на товаряку, так кинувся Микола на Бжозовського ліжку і налапав панові ноги» [4, с. 72]. Насильство, будучи формою «справедливої відплати», вписується в контрдискурсивну стратегію українського письменства XIX століття, в якій глорифікація помсти є наслідуванням колоніальної моделі потвердження влади метрополії через легітимізований терор, оскільки антиколоніальний нарратив успадковує форми і прийоми культурного колоніалізму [5, с. 706].

Насилля як фактор спротиву колоніальній системі ще більше увиразнюється в романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Чіпка Варениченко також демонструє потребу відновлення справедливості у світі через спротив дійсності, створеній колоніалізмом, проте досягнути цього легальним способом неможливо, оскільки система вимагає повного злиття з нею, з чим не погоджується протагоніст. Насильство постає способом реалізації бунту Чіпки проти норм та законів імперії, оскільки герой обирає шлях жорстокості як форми наслідування сили імперії у «відновленні» балансу правди в суспільстві і протиставлення метропольному центру внутрішньої енергії периферії. Прямування протагоніста до вибору на користь насилля (як ефективної дії в досягненні власних бажань) є результатом його життєвої історії, наповненої різними жорстокостями, що випадають на долю Чіпки. Герой із дитинства стає жертвою насильства з боку колоніальної системи, яка відбирає батька, а потім позбавляє через корумпованих чиновників землі, фізично карає за бажання протистояти їй, а також потерпає зі сторони українського колонізованого патріархального світу, який морально таврує його як неповноцінного члена суспільства: «Чіпка був виродком» [3, с. 53]. Протагоніст стає заручником такої «подвійної колонізації», в якій залишається вибір тільки між пристосуванством (Грицько) та розбоям. Вибір Чіпки на користь останнього свідчить про залишки в ньому козацької енергії, яка стимулює до активного опору імперії, але в умовах розкладання українського суспільства під

впливом російської колонізації вона може виявитися лише у формі «пропащої сили».

Виступ героїв-бунтарів проти колоніальної системи у творах Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» й Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» оприявлює виразну кризу родинного життя, коли особа стає жертвою нонконформістської поведінки протагоністів. На думку Ніли Зборовської, цей мотив є центральним в українській реалістичній прозі, оскільки демонструє знищення української сім'ї і «руйнацію національної об'єднувальної сили, закладеної в традиції» [2, с. 132].

Порятунок Миколи Джері від переслідування поміщика призводить до втечі героя з родини, полишення її напризволяще. І навіть повернення за кільканадцять років Джері до сім'ї доньки не відновлює щасливого родинного життя, бо і батько, і донька втратили внутрішній емоційний зв'язок, лишаячись чужими одне одному. Чіпка в шлюбі з Галею теж здійснює «втечу» в розбійництво, перетворюючи дружину на безмовного свідка власної злочинної діяльності. Зрештою, бунтарська натура і Миколи, і Чіпки прирікає жінок до самотності в родині та згасання в тіні чоловіків.

Висновки. Реалістична проза 1870-х років продовжує формувати в українській літературі контрдискурсивну стратегію опору російському культурному колоніалізму. Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний та Іван Білик репрезентують досвід закріпачення селянства України як відверту форму колоніального визискування. Аристократія метрополії в образі Іншого за толерування російської експансивної політики здобуває соціальну та політичну владу над українським рустикальним світом, спираючись на мілітарну потугу імперії. Письменники-реалісти наголошують, що в умовах деморалізації колоніальною системою патріархального середовища спротив імперським силам вчиняють лише одинаки-бунтарі, які ще не втратили запорозького запалу. Однак козацька енергія активного відстоювання своїх прав вироджується в примітивне розбійництво чи егоїстичну втечу на край світу, підтверджуючи корозію національного характеру під тиском колоніальної травми. Так, українська реалістична проза, представляючи детальну картину української поневоленої дійсності, прагне говорити про осмислення наслідків стосунків з імперією у відкритій формі, а не в латентній. Загалом, антиколоніальні практики в прозі другої половини XIX століття потребують осмислення сучасним українським літературознавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
2. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
3. Мирний Панас, Білик Іван. Хіба ревуть воли, як ясла повні *Мирний Панас. Зібрання творів: У 7 т.* Київ, 1969. Т. 2. С. 33–370.
4. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря *Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: У 10 т.* Київ : Наукова думка, 1965. Т. 3. С. 34–142.
5. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької; 2-е вид., доповнен. Львів : Літопис, 2001. С. 703–708.
6. Саїд Е. Культура й імперіялізм / пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал [та ін.]. Київ : Критика, 2007. 608 с.
7. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі / авториз. пер. з англ. Я. Стріхи. Київ : Лаурис; Торонто : Наук. т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2018. 288 с.
8. Фанон Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. Київ : Вперед, LAT&K, 2016. 227 с.
9. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.21>

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ОБРАЗУ РУСАЛКИ
В СЛОВЕСНІЙ ТА ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

**INTERPRETATION OF THE FOLK IMAGE OF A MERMAID
IN THE VERBAL AND ARTISTIC WORKS OF T. SHEVCHENKO**

Павлович Ю.П.,

orcid.org/0000-0002-9705-3381

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філології (українське відділення)

Закарпатського угорського інституту імені Ференці Ракоці II

Певсе А.А.,

orcid.org/0000-0001-8572-032X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філології (українське відділення)

Закарпатського угорського інституту імені Ференці Ракоці II

У статті з'ясовується співвідношення міфологічної семантики образу русалки та його мистецької інтерпретації відомим поетом та художником Т. Шевченком. Доба романтизму безпосередньо попередила і підготувала виступ поета. Початок його літературної діяльності припадає на період зародження українського фольклору та етнографії, появи перших збірок народної поезії та період розквіту українського романтизму. Усе це не могло не вплинути на світогляд поета, а отже, і на художню систему.

Творчість Т. Шевченка вкорінена фольклорними елементами. Джерелами творчості письменника є тогочасна дійсність, фольклор і літературна традиція. З рідного слова, з кріпацького середовища виніс Шевченко любов до народної творчості. Ця любов та широка обізнаність із творами української народної словесності значно впливала на його поетичну творчість. Як поет Шевченко починається з балад. Фантастичний елемент у них побудований на чарах, метаморфозах, народних віруваннях про мерців. Поет художньо інтерпретував народну демонологію. У баладах «Причинна», «Лілея», «Русалка» головні герої є особами української демонології, використано народні перекази про перетворення дівчат на русалок. Цей образ використаний поетом як засіб для встановлення справедливості, позбавлений безпредметної феєричності і жахів, має реальну і соціальну підоснову. Русалки в баладах Т. Шевченка зберегли людські риси характеру, між ними існують родинні зв'язки, розрізняють дочку і матір, між собою всі вони сестри, які привітно зустрічають нових утоплениць.

Шевченко був не тільки великим поетом, майстром поетичного слова, а й прекрасним художником. Він виконав два начерки олівцем до балади «Утоплена» та один до балади «Русалка». Пізніше художник виконав малюнок «Русалки» (інша назва «Русалки на Дніпрі») як ескіз до розписів плафона й стін, сюжетною основою є тема «Як русалки місяць ловлять», зміст цієї картини нагадує сцену з балади «Причинна», де русалочки звертаються до

місяця, крім цього, художник намалював до неї ще й три етюди під назвою «Русалка». Тарас Шевченко відобразив русалок як гарних дівчат, голих і з довгим волоссям, подеколи в дівочому прозорому вбранні у вінках, які співають та залоскочуть дівчину чи парубка до смерті, як і уявляли в народі цих істот.

Ключові слова: русалка, балада, образ, художник, фольклор.

The article clarifies the relationship between the mythological semantics of the image of the mermaid and its artistic interpretation by the famous poet and artist T. Shevchenko. The era of romanticism directly warned and prepared the poet's speech. The start of Taras Shevchenko's literary activity falls between origin Ukrainian folklore and ethnography, the emergence of the first collections of folk poetry, in the heyday of Ukrainian romanticism. All this could not affect the outlook of the poet, and therefore his art system. Creativity of T. Shevchenko rooted folk elements. The sources writer's work are the reality of that time, folklore and literary tradition.

Shevchenko brought out love for folk art from his native word, from the serfdom. This love and wide knowledge with the works of Ukrainian folk literature had a great influence on his poetic work. The fantastic element in them is built on popular beliefs about the dead, charms, metamorphoses. The poet artistically interpreted folk demonology- In the ballads "The Mighty Dnieper", "Drowned", "Mermaid" are in fact all the main characters Ukrainian demonology used folk stories about turning girls into the mermaids. The character of the mermaid are used by poet as a means for establishing justice. They have a social pointless extravaganza and horror and have a real and social basis. These are children of cover, victims of lordly debauchery. Mermaids in T. Shevchenko's ballads have preserved human character traits, there are family ties between them, they distinguish between daughter and mother, they are all sisters, who welcome new drowned women.

Shevchenko was not only a great poet, a master of the poetic word, but also a wonderful painter. He made two pencil sketches for the ballad "Drowned" and one for the ballad "Mermaid". Later painted "Mermaids" (also known as "Mermaids on the Dnieper"), as a sketch of paintings on the ceiling and walls, the plot is based on the theme "How mermaids catch the moon", the content of this picture resembles a scene from the ballad "The Mighty Dnieper", where mermaids turn to the moon, and painter also drew three sketches for this drawing called "Mermaid". Taras Shevchenko portrayed mermaids as beautiful girls, naked and with long hair, sometimes in a girl's transparent dress in wreaths, singing and tickling a girl or a boy to death, as imagined in the people.

Key words: mermaid, ballad, artist, image, folklore.

Постановка проблеми. Фольклор є важливим складником культури будь-якого народу та безпосереднім спадкоємцем найдавніших форм людської культури. Творчість Шевченка припадала на ті роки, коли в усьому слов'янському світі зріс інтерес до народної поезії, тому не дивно, що його балади пройняті фольклорними мотивами. Уявлення українського народу про русалок та пісні русального тижня дали багатий матеріал письменникам, художникам, композиторам для творчого опрацювання. Саме русалки були улюбленими міфологічними персонажами романтичної поезії, тому і не дивно, що і Т.Г. Шевченко звертався до цього чарівливого образу, в якому прихована глибока філософська думка. Проте великий Кобзар інтерпретував образ русалки не тільки в баладах, а і в графічних творах, про що відомо мало. Дослідник мистецької спадщини поета-художника Дмитро Антонович писав: «Шевченко – геній, але у вдячній пам'яті нащадків він довго жив або й досі живе, тільки як геніальний поет: Шевченко-поет заслонило собою Шевченка – високоталановитого маляра, видатного рисувальника та дуже тонкого й високомайстерного гравера...» [2]. Завершені роботи становлять значну частину мистецької спадщини художника, але він має і численні ескізи, етюди, нариси, замальовки та ін. Він ілюструє чимало художніх творів. Дослідження інтерпретації письменником образу русалки розкриває розуміння його в спадщині поета-художника не тільки в поетичних, а і в художніх творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання впливу української фольклорної традиції на творчість Т. Шевченка завжди цікавила дослідників. У праці М. Костомарова [14] проаналізовано багато фольклорних джерел поезії Шевченка, відзначено ряд істотних моментів творчих зв'язків поета з народною піснею. Так, М. Костомаров підкреслював, що устами Шевченка заговорив сам народ, але заговорив так, як він ще ніколи перед тим не говорив. Це і відрізняло Шевченка від його попередників та сучасних йому українських письменників.

Питанню світогляду поета, впливу фольклору на балади, відображення в поезії Т. Шевченка духовної культури українців присвятили свої розвідки Д. Яворницький («Народні основи в поезії Шевченка»), І. Пільгук («Шевченко і фольклор»), Д. Ревуцький («Шевченко і народна пісня»), Ю. Івакін («Шевченко і фольклор») та ін.

Одним із кращих досліджень мистецької спадщини Т.Г. Шевченка є видання Д. Антоновича [2], у якому детально аналізується малярська творчість Шевченка-маляра. Фундаментатор дослідження регіональної історії, краєзнавства К. Широцький [29] детально проаналізував картину «Русалки» Кобзаря. У дослідженні автор сконцентрує увагу на історії задуму, виконання й художнього змісту рисунка, а також на зв'язок між візуальним та словесно-образним мисленням поета-художника. Зазначимо, що в ескізній картині «Русалки» Шевченко виявив себе романтиком по духу й класиком по вихованню.

Системний аналіз жанрової специфіки балад Т. Шевченка здійснила В. Кравченко [16]. На її думку, Кобзар у творах про дівчину-русалку поставив трагічну долю простої жінки в безпосередню залежність від жорстоких соціальних обставин.

Н. Мендилюк [19] проаналізувала та виявила різні співвідношення у втіленні архетипних образів у мистецьких творах епохи Романтизму, серед яких і балади «Причинна», «Утоплена», «Русалка». Т. Данилюк-Терещук [8; 9] у низці праць досліджувала особливості функціонування, інтерпретації та ретрансляції демонологічних образів, зокрема русалок, у творчості українських романтиків, зокрема Т. Шевченка.

Серед сучасників Г. Грабович [6] простежив та охопив психологічний код Шевченкової творчості. Н. Лисюк [17] досліджувала родинний міф у поезії поета.

Побачило світ чимало змістовних публікацій, у яких висвітлено демонологічні уявлення українців. Важливе місце зайняли праці відомих українських дослідників демонології та міфології, як-от В. Давидюк [7], В. Галайчук [4], Ю. Буйських [3].

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості інтерпретації образу русалки в словесній та художній творчості поета.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: розглянути традиційний образ русалки у фольклорі та міфології; виявити загальні закономірності в авторській інтерпретації образу русалки в баладах «Причинна», «Утоплена», «Русалка»; визначити особливості інтерпретації образу русалки в мистецькій спадщині Кобзаря.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що одночасне збирання, опрацювання й творче використання фольклорного матеріалу стало характерною ознакою епохи романтизму. Цей струмінь у мистецтві XIX ст. не лише змінив уявлення про взаємозв'язок людини та природи, відкрив «нічну сторону життя» [25, с. 357], а й віддав першість незбагненності, фатальності, пристрасті. Мета, яка полягала в поєднанні людини та природи, світу реального з фантастичним, реалізувалась поетами-романтиками через використання міфологічних персонажів й образів-символів.

Образ русалки в українському фольклорі – один із найпопулярніших серед представників нижчої міфології. Цей образ виник ще в дохристиянські часи, коли люди хоронили мертвих родичів не на кладовищі, а в лісі, на полі, на роздоріжжі або ж опускали у воду. З приходом християнства тільки самогубців ховали так. У народі було вірування, що самогубець чи нехрещені померлі діти – гріш-

ники, а душі їхні небо не приймає, тому вони блукають. Лише на Зелені свята русалки виходять із води, одні оселяються й бавляться в лісі, другі йдуть на ниви, а треті перебувають у воді й іноді виходять на берег. Таким чином, видно, що спочатку до русалок, як до добрих духів-опікунів, ставились прихильно (їх уважали духами чи душами предків-прародителів), а з часом у народному понятті змішалися добрі духи «предків», змін, а нові образи русалок постали в жанрі літературної балади. В основу більшості з них покладено уявлення про людське переродження. Смерть змальовується в них евфемістично, а любов і краса стають причиною фатального кінця. Дія найчастіше відбувається у воді чи біля неї. Час дії – ніч або порубіжжя ночі та дня [10].

Образ цих істот присутній у різних варіаціях у всіх міфологіях та активно використовувались митцями в різні стильові епохи. Найбільший розвиток та поширення міфологема отримала на слов'янських, зокрема українських, та західноєвропейських теренах, однак джерела формування образу та його основа значно відрізняються [19, с. 216]. Русалки в російській міфології кидають каміння в людей, лоскочуть до смерті, зазвичай ходять голі, часто сидять на березі, розчісуючи волосся гребенем. Вивчаючи оповіді та повір'я про українських русалок, необхідно відрізнити їх від класичних та романських переказів про подібних жіночих створінь – сирен, напівжінок-напівриб, оскільки ці повір'я на Україні не знайшли відображення і походять із художньої літератури, про що і свідчать роботи дослідниці Ю. Буйських. Вони відрізняються від усіх згаданих істот тим, що в їхній природі немає нічого подвійного.

В українській нижчій міфології русалка є одним із найпоширеніших образів, вона могла бути або молодою дівчиною, або жінкою, або померлою нехрещеною дитиною. Русалок уявляли як гарних дівчат, голих і з довгим руським або зеленим розпущеним волоссям до колін, у сорочках чи в дівочому прозорому вбранні, у вінках з осоки та зілля, не відрізняються зовні від звичайних людей, здебільшого їх видно лише здалеку. [23, с. 150; 4, с. 338]. М. Максимович виділив три види й покоління русалок. Перший вид – «первісні, корінні русалки». Їх уявляють дорослими дівчатами з блідим обличчям, довгим русим волоссям, мешкають вони у водах Дніпра. До цієї групи зараховано також дівчат, які втопилися або покінчили життя самогубством, у них довге зелене волосся. Другий вид – «дівчата-семилітки» – діти, які померли без хрещення. Вони мають руське кучеряве волосся, одягнені в білі

сорочечки без поясів. Їхня назва не випадкова, адже, наприклад, на Поділлі вірили, що потерчата (нехрещені діти) через сім років стають русалкою або мавкою. Третій вид – «русалки-німфи», котрі виходять із морських глибин [18, с. 72–76]. Але варто зазначити, що в українській міфології немає образу морської русалки [3, с. 181].

У традиційних віруваннях русалки мали різні статево-вікові категорії: діти, дівчата, жінки, старі баби, хлопчики, парубки та чоловіки. Це пов'язано з тим, що русалками стають люди, які померли на Русальному тижні, ті, хто народилися, та всі, що втопилися на Трійцю чи впродовж усього Русального тижня [3, с. 189–190]. Дуже часто їх описували одягненими в те, в чому були поховані [3; 5]. Образ русалки-дитини був найпоширенішим. Їх називали потерчатами або страдчатами, страчкуками. Ними ставали діти, народжені поза шлюбом і вбиті матір'ю, або ж душі ненароджених дітей, які загинули внаслідок абортів. Так, на Підкарпатті страдчам могли називати дитину, яку дівчина «страгала» (зробила аборт) і «поховала без хреста». На Поділлі вірили, що потерча через сім років стає русалкою або мавкою [3, с. 172]. У піснях, які, як уважалося, русалки співають на Зеленому тижні, міститься вказівка на провину їхніх матерів: *«Мене мати породила, на світ білий не пустила, в руки палку дала, щоб русалка була»*, *«Мене мати породила, нехрещену схоронила»* [3, с. 182]. Щодо походження дорослих русалок, то це дівчата, які втопилися під час купання. Люди бачили їх у вигляді оголених дівчат із довгим розпущеним волоссям. М. Костомаров стверджував, що русалки – істоти легкі, майже безтілесні, ні добрі, ні злі; вони начебто втілені в людському образі предмети фізичного світу» [11, с. 228]. Як стверджує В. Галайчук, «зустрічі з русалками спонтанні, вони виникають перед людиною без попередження, нерідко йдучи «ланцюжком»: спершу – старі, потім – молодші й зовсім маленькі. Нерідко згадувалося про зустрічі з «навським весіллям», коли поряд із русалками звучить музика, що лунає невідомо звідки. Вони сміються, регочуть, плещуть у долоні, охкають» [5]. У переказах вони часто дають перестороги своїм родичам у римованій формі.

У народних віруваннях українців русалки були не лише жіночої статі та різного віку, а ними вважалися всі померлі, асоціюючись із «дідами» – духами предків, для котрих перед Трійцею влаштовували поминальну вечерю. На означення русалок-чоловіків трапляється словосполучення «той русалка», дослідникам відомі також демонами «русалім», «русал», «росал» [4, с. 322].

Народнопоетичні сюжети про русалок стали благодатною основою для літературних сюжетів. Українські поети-романтики спричинили появу нових символів та розширили естетичні та виражальні можливості демонологічного образу. Творче потрактування персонажа формує в українській романтичній поезії дві асоціативні ряди: русалка – краса, молодість, кохання, зваба; русалка – вода, ніч, холодний дух, безодня, самотність, смерть [9, с. 52]

У Творчості Т.Г. Шевченка, як і в українській літературі загалом, вік русалки чітко окреслений. В одних випадках ними були малі діти, в інших – молоді, вродливі дівчата. Очевидно, це явище зумовлене естетичними вподобаннями та принципами мистецтва. Тут русалка безпосередньо пов'язана з водним середовищем. Щодо фольклору, то зв'язок цей не настільки помітний, бо тут русалки можуть виходити не з води, а з могилок біля церкви; можуть з'являтися в житньому полі [7]

Як справедливо зауважив С. Мишанич, образ русалки в художньо-творчому трактуванні Т. Шевченка «функціонально значно розширений, порівняно з народним його втіленням» [20, с. 248]. Найяскравіше вимальовується цей персонаж у поезіях «Причинна», «Утоплена» та «Русалка». Для них спільними є не лише соціальні мотиви й наявність демонологічного образу русалки. Ці твори мають спільний образ-код. Тому русалка тут сприймається і як символ трагічної долі дівчини-сироти, і як покарання за здійснений злочин, і як жертва людських відносин [24, с. 51]. У Т.Г. Шевченка фольклорна фантастика, майстерно використана ним, поступово втрачає свою функцію. Міфологічний образ наповнюється якісно новим змістом, сприймається по-новому.

У народних уявленнях чіткої межі між русалками і людьми немає, саме тому цей образ реально-фантастичний, а найстрашнішими є ті обставини, що привели їх туди з людського середовища. Фантастичне постає як виправдання. З одного боку, русалки – образи, витворені уявою, з іншого – загублені життя сиріт. А це вже земна реальність [11, с. 138]. Шевченко зміг повніше передати народне бачення дійсності, її явищ та сутності за допомогою міфологічної фантастики.

Русалки – жінкоподібні істоти, які живуть у воді й грають на її хвилях при місячному світлі. За народним повір'ям, «лиця русалок сяють так, як самий місяць, тіло – біле, як сніг, коси спадають на плечі. Почувши близько чоловіка, вони обіймають його та лоскочуть, і біда тому, хто попався в їхні обійми; він мусить пропасти» [29, с. 282].

Подібні елементи можемо побачити в баладі «Причинна», у якій Т. Шевченко вперше звертався до образу морської діви. Сюжетна основа твору – типовий для українських народних пісень мотив розлуки молодої пари з трагічною розв'язкою, але поет дав своє особисте трактування теми відданості двох молодих сердець одне одному. Використавши народну фантастику, змалювавши яскраві барви природи, він показав страждання і загибель знедолених простих людей, сиріт у тому суспільному оточенні, де «нема кому запитати, за що їх убито». У буремну ніч під горою, що над Дніпром, щось біле блукає, ніби то русалка. Але стає зрозумілим, що це дівчина, причинна, тобто та, якій «спричинено» душевну хворобу, яку зачарувала ворожка, «щоб менше скучала», і стала сновидою [28, с. 25–26]. Вона виглядає коханого козака, що торік покинув її, пообіцявши повернутися. Дівчина не дочекалася його, адже почала сумніватися у поверненні живого чорнобривого, тому й загинула – русалки залоскотали її. Козак повертається з далекої дороги, знаходить свою кохану мертвою і в розпачі скоює самогубство.

Важливе місце в баладі займають образи русалок. Це не панночки, не «чарівні феї», оспівані в романтичних баладах, а діти покриток, дівчат, що в житті були скривджені «злыми людьми», панами. Саме такими переважно змальовані русалки і в українській народній творчості [12, с. 21]. Виринаючи з Дніпра, у творі вони співають:

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила [26, с. 51].

Це народна русальна пісня, записана М. Максимовичем [18] ще до створення Шевченком балади «Причинна», яку співають русалки, народжені на землі, коли виходять із води на весь Зелений тиждень. Зелений, або Русальний,

Рис. 1. Т.Г. Шевченко. «Русалки»

тиждень припадає на останню третину травня або першу третину червня. Таким чином, можна локалізувати час «подій» Шевченкового твору.

У «Причинній» по-новому трактовано образи русалок: вони – «малі діти, / Голі скрізь / З осоки коси, бо дівчата», які «з Дніпра повиринали» місячної ночі грітися. Поет не відразу називає їх русалками, бо вони нехрещені діти, життя яких занапащене матерями-дітозгубницями [10, с. 42]. Вони співають, танцюють, ходять по землі до третіх півнів; мають холодний, «солом'яний дух». Дітей-русалочок, кличе «мати» шукати вечерю, але вона вже подана: «У нас козак в очереті, / В очереті, в осоці, / Срібний перстень на руці; / Молоденький, чорнобровий, / Знайшли вчора у діброві». Але під дубом вони побачили головну героїню, «зареготались нехрещені», «орда мов ріже. Мов скажені, / Летять до дуба». Їх постаті є уособленням страху дівчини, її душевного болю, туги за коханим. Вони є своєрідною каральною силою, яка і вбиває героїню через порушення нею заборони чаклувати [19, с. 218]: «Кругом дуба русалоньки / Мовчки дожидали; / Взяли її, сердешную, / Та й залоскотали / Довго, довго дивувались / На її уроду... / Треті півні: кукуріку! – / Шелеснули в воду» [26, с. 52].

Фантастичне й життєво достовірне переплітається. Русалки хоч і не головні образи твору, однак автор приділив велику увагу їхньому опису, що повністю відповідає народним уявленням.

З усіх балад Шевченка, на нашу думку, найбільш перейнята романтичною фантастикою балада «Утоплена». Сюжет балади віддзеркалює в літературі народні уявлення про потойбічне життя, але Шевченко дещо змінює традиційний погляд. Усі герої балади (дівчина, закоханий у неї рибалка, мати) стають русалками. У нічну пору зі ставка, зарослого осокою та прозваного заклятим, випливають утоплениці – дочка і мати та молодий рибалка, що пішов «жити у воду». Дослідники

Рис. 2. Т.Г. Шевченко. Ескіз до поеми «Утоплена»

схиляються до думки, що таке перетворення зумовлене соціальним підходом, бо пізніше персонажі діють як «антитетичні сили» [20, с. 248]. Незважаючи на фантастичність подій, кожен рух, кожен жест цих виходців із підводного світу міцно пов'язані з реальним життям у минулому, із їх земними почуттями і настроями, вдачею і поведінкою.

Так, мати впливає страшною, синьою, розхристаною, від злості вона *«рве на собі коси»*. Такою була вона злою в житті. Зла і заздрісна, вона зігнала зі світу невинну свою доньку Ганнусю. Шевченко в баладі засуджує цю жінку, яка через заздрощі втрачає високі материнські почуття, яка втратила не тільки гідність, а й серце людське. Зовнішньо, коли ще жила, була красива, *«білолиця, кароока і станом висока»*, але душевно спустошена, внутрішньо потворна: *«Мати стан гнучкий, високий, / А серця – не мати»*. На відміну від *«Причинної»*, де дії обмежуються нічною порою і ранком, внутрішня сутність героїні розкривається в часовій проекції. Поет деталізує передкульмінаційну розповідь, об'єктивізує дійсність, оповідає про життєву історію заможної вдови, соціально й психологічно вмотивовує її подальші вчинки, що наближає баладу до ліро-епічної поеми [10, с. 42].

Дівчинка ж виросла кароока, гнучка та висока *«як тополя серед поля»*, у житті розцвітала, *«як маківка»*, тепер також впливає на синій хвилі в усій своїй незайманій дівочій красі і лагідності.

Соромливий рибалка, яким він був і в житті, виносить баговиння зелене голій дівчині-русалці на сорочку і знову пірнає у воду. Створюючи образ молодої дівчини і «жвавого кучерявого» рибалоньки, який не витримав смерті коханої і кинувся у воду (що звучало як протест проти людської жорстокості), Шевченко підносить глибокі людські почуття, оспівує щире кохання, виступає проти будь-якого насильства над людиною [15, с. 25].

У фольклорі таке перетворення жіночих персонажів досить умотивоване. Цілком природним у слов'янській міфології є й образ русалки чоловічої статі. Чимало записів із Західного Полісся підтверджують цей факт. Образ русальця зустрічається й у болгар. В англійській міфології до поясу чоловіка, а від поясу – рибу називали Мерманом, а в грецькій – Тритоном. Відомий фольклорист С. Мишанич слушно зауважує, що створений Шевченком образ рибалки, який став русалкою, не зовсім відомий центральноукраїнській традиції, до того ж сумнівно, що поет запозичив його з балад карпатського циклу [13, с. 248]. Образ

рибалки в баладі *«Утоплена»* уособлює самотність. Він сирота, не має роду та долі, нікому не потрібний на *«цьому»* світі, тому шукає порятунку в міфопросторі.

Новим кроком до вищого художнього синтезу й поглибленого аналізу дійсності є балада *«Русалка»*, написана Шевченком у 1846 р, де автор, як і в *«Утоплений»*, вивів образи-антиподи матері та її доньки-русалоньки, поставив трагічну долю простої людини, скривдженої *«злим панством»*, у безпосередню залежність від жорстоких соціальних обставин [16, с. 37].

Балада побудована на життєвих конфліктах тодішньої дійсності. Жінка-покритка, проклинаючи пана спокусника, топить свою дитину в Дніпрі:

– Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою.
Та впливи русалкою
Завтра серед ночі. [26, с. 338]

У примовляннях нещасної, що чинить зло не зі своєї волі, чується відчай, розпука, горе, безвихідь. Вона хоче помститися панові, що завдав їй багато кривди, тому звертається до дочки, яка вночі має виплисти русалкою:

Залоскочи, моє серце:
Нехай не сміється
Надо мною, молодою,
Нехай п'є-уп'ється
Не моїми кров-сльозами –
Синьою водою
Дніпровою... [26, с. 338].

У творчості Т. Шевченка часто можемо натрапити на різні варіанти і викреслення, що пояснюється, з одного боку, обставинами його життя, постійною невлаштованістю, тиском цензури тощо, а з іншого – як генеалогічний ланцюг, що розвивається від первісного задуму через різні варіанти й редакції до остаточного фіналу [6, с. 181]. Саме в одному з варіантів можемо дізнатися про те, що мати русалки була сиротою. *«Нехай не сміється / Надо мною, сиротою»* або ж *«над грішною сиротою»* [27]. Як бачимо, поет спочатку співчуває жінці, а пізніше засуджує її. Мати, яка страждає, безперечно, варта на співчуття, а мати, що *«згадала, як купала і як примовляла. Та байдуже. Пішла собі у палати спати»* [26, с. 339], варта людського осуду. Помирившись із паном-спокусником, вона зрадила саму себе. Через це русалки залоскочуть невірну й легкокомисленну матір, що вийшла з панських палат до Дніпра погуляти.

Ідейно-естетична глибина балади має прихований зміст і досягається через міфологізацію тексту. Свідченням цього є двоплосчин-

ний розвиток подій: мати живе у «високих палатах», дочка – з «дніпровими дівчатами». Задіяний у Т. Шевченка й міфологічний час, бо русалонька сама пояснює свій швидкий ріст: «Уже з тиждень, як расту я». На «тому» світі «потойбічний день прирівнювався до року на цьому світі» [8, с. 89].

Оригінальним є трактування в баладі і русалок, які виступають у ролі месниць за вчинене зло. Русалка в Т. Шевченка не є втіленням злих начал, адже в першому варіанті балади русалка благає своїх подруг не лоскотати матір: «Сестри! Сестри, не лоскотить, / Бо це моя мати» [27]. Тільки пізніше поет вилучає ці слова, замінивши їх багатозначною, хоча й конкретизувальною художньою деталлю: «Одна тільки русалонька / Не зареготалась» [26, с. 339].

Як бачимо, русалка з балади Т. Шевченка зберегла людські риси. Вона любить матір, не хоче їй нашкодити, не бере участі в помсті та не радіє справедливому покаранню. Н. Лисюк звернула увагу на те, що в середовищі надприродних істот існують родинні зв'язки, як це було в «Причинній», де утоплениці зберігають розрізнення між дочками й матерями, та в «Утоплений» і «Русалці», де згадується про попередній родинний статус русалок: це малі діти-дівчата, причому нехрещені; між собою всі вони сестри, які привітно зустрічають нових утоплениць [17, с. 142].

Не тільки поета, а й художника Т. Шевченка привертала увагу образ русалки як найбільш поширений і складний у народній демонології. Можливо, це пояснюється тим, що «в жодній демонологічній істоті нема такого трагічного поєднання краси й підступності» [22, с. 80].

Загальновідомо, що Шевченко був не тільки великим поетом, майстром поетичного слова, а і прекрасним художником, і не дивно, адже почав раніше малювати, ніж писати. Спільних тем із власними поезіями в рисунках і малюнках у нього не так уже й багато, адже, як ствер-

джує К. Широцький, «він уникав повторювання» [29, с. 282]. Незважаючи на це, досить часто створював ілюстрації до своїх творів. Так, у 1841 році виконав два начерки олівцем до балади «Утоплена» (Див. рис 2), зміст і назву якого вперше визначила Г. Паламарчук. На найбільш опрацьованій композиції зображено, як на березі Ганна роздяглася, розкинулася на білій сорочці та «Гне стан гнучкий, розгинає / На сонечку гріє. Мати дивиться на неї, Од злості німіє». На другому ескізі, можливо, можемо побачити, як русалка рве на собі коси та «кинулася до Ганнусі І в коси випилася» [21]. У 1846 р. наступний начерк, уже до балади «Русалка» (Див. рис. 3), розміщений на полях рукопису, на лицевій стороні аркуша.

Десь у березні 1859 р. Шевченко мав можливість спробувати свої сили у фресці, адже П. Кочубей доручив йому розписати стіни свого дому на березі Неви в Петербурзі. Композицію не здійснив, але зготував ескізи, з яких дійшла до нас ескізна картина «Русалки» (Див. рис. 1). Роботу виконано на папері, на звороті внизу чорнилом напис «Русалки на Дніпрі», сюжетною основою є тема «Як русалки місяць ловлять». Є три етюди до цього малюнка під назвою «Русалка» (Див. рис. 4). Центральна група згаданої картини складається з трьох русалок. Вони, як три грації, несуться кругом місяця. Дві мають розпущені коси, одна заплетена у дві коси, перевиті за українським звичаєм стрічками. Середня русалка тримає в руках накривало, що напнуло під опорою повітря. Це все відбувається в повітрі, а знизу річка Дніпро, у якій видно теж русалок. Одна русалка цілує козака, що потопав, від якого сплила шапка на воді, а інші виринають із води й плывуть до байдака. Та русалка, яка затоплює козака, плутається у водяних заростах. Далеко видно силует берега й будинків [29, с. 282]. Цей зміст картини нагадує баладу «Причинна»: «Місяченьку! / Наш голубоньку! Ходи до нас вече-

Рис. 3. Т.Г. Шевченко. Начерки на полях рукопису балади «Русалка»

Русалка.
Етюд 1

Русалка.
Етюд 2

Русалка.
Етюд 3

Рис. 4. Т.Г. Шевченко. Русалка. Етюди

рвати. / У нас козак в очереті». Це доказ того, як майстерно у творчості Шевченка живопис переплітається з поезією.

Висновок. Народні повір'я, поетичні уявлення про русалок і давня пісенність русального тижня дали багатий матеріал для творчого опрацювання цієї теми письменниками, зокрема Т.Г. Шевченком. Постійне звертання великого поета до джерел фольклору, до фантастичних мотивів зумовлене їх глибоким соціальним змістом та високою художньою формою його творів. Для балад Шевченка найхарактернішим є глибоке використання народної фантастики, що, тісно сплітаючись із реалістичним змістом, становить невіддільний і постійний його елемент, є поетичним засобом його вираження. Єдиним фантастичним образом у творчості поета є русалки, але виписано їх без страхітливої жорстокості, підлості, а радше як наївних безтурботних істот, які не усвідомлюють, що через їхні ігри гине людина. Вони зберегли людські риси характеру, між ними існують родинні зв'язки, розрізняють дочку і матір, між собою всі вони сестри, які привітно зустрічають нових утоплениць. Русалки в баладах Т. Шевченка позбавлені безпредметної

феєричності і жахів, мають реальну і соціальну підоснову. Це діти покриток, жертви панської розпусти. Поет узяв за основу народні вірування про те, що русалками стають нехрещені немовлята або молоді дівчата, у нього з'являється й образ рибалки, який пішов жити у воду.

Згідно з народним віруванням та на тлі романтичної української природи Т. Шевченко своєрідно подає образ русалки в баладах «Утоплена» та «Причинна». Але найбільш яскраво це простежується в його творі «Русалка», де драматичний конфлікт і трагічний його наслідок впливають із реальних соціальних відносин, адже тут зображена русалка як утоплена дитина. Ці балади об'єднані і соціальним мотивом, і наявністю фольклорного образу русалки. Цей міфологічний образ сприймається як символ трагічної долі сироти, покарання за здійснений злочин, як жертва людських відносин. Поет-художник синтезував народні уявлення зі своїм творчим талантом, наповнивши міфологічний образ русалки новим змістом. Звернувшись до народної поезії, поет збагатив систему художніх засобів, створив власну концепцію дійсності, передавання бачення народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антіпова І. Драма і обряд: взаємодія (на матеріалі української драматургії кінця ХІХ-початку ХХ століть). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 17. С. 162–169.
2. Антонович Д.В. Шевченко-малює. Київ : Україна, 2004. 272 с.
3. Буйських Ю. Жіночі образи української міфології «Колись русалки по землі ходили.». Харків : КСД, 2018. 320 с.
4. Галайчук В. Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок. *Вісник Львів. УН-ТУ*. 2008. Вип. 43. С. 320–381
5. Галайчук В. Українська міфологія. Харків : КСД, 2016. 288 с.
6. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Критика, 2014. 414 с.
7. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Луцьк, 2005. 309 с.
8. Данилюк-Терещук Т. Інтерпретація фольклорного образу русалки в українській романтичній традиції. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. № 6. С. 249–253
9. Данилюк-Терещук Т.Я. Русалка в романтичному і модерністському естетизмі. *Троянди й виноград: феномен естетичного і практичного в літературі та культурі : зб. наук. мат.* Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 52–54.
10. Єременко О.Р. Модифікації фольклорно-міфологічного образу русалки в літературних баладах ХІХ ст. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. 2001. № 2. С. 41–45.
11. Жалко Т.Й. Поетично-мистецька складова творчого доробку Тараса Шевченка в контексті фольклору та етнографії. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 31. С. 131–148.
12. Комаринець Т. Шевченко і народна творчість. Київ, 1963. 231 с.
13. Комишанченко М. Тарас Шевченко в українській критиці. Київ, 1969. 357 с.
14. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
15. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка. Київ, 1990. 272 с.
16. Кравченко В.О. Балади Тараса Шевченка. Інтерпретація : навчальний посібник-хрестоматія. Запоріжжя, 1999. 84 с.
17. Лисюк Н. Родинний міф у поезії Тараса Шевченка. *Фольклористика : зб. ст. НАН України. VIII Міжнар. конгрес українців*. Київ : ІМФЕ, 2017. С. 132–145.
18. Максимович М. Дні та місяці українського селянина/ пер. з рос. В. Гнатюка. Київ : Обереги, 2002. 189 с.

19. Мендюк Н. Деякі особливості втілення юнгівських архетипів у міфологемі русалки на прикладі творів митців епохи Романтизму (балади «Причинна», «Утоплена», «Русалка» Т. Шевченка та опера «Ундина» Е.Т.А. Гофмана). *Наук. зб. Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка*. 2017. Вип. 40. С. 215–227.
20. Мишанич С. Міфологія у творчості Тараса Шевченка. Київ, 1996. 320 с.
21. Паламарчук Г. Ескізи невідомих творів Т.Г. Шевченка. Тарас Шевченко-художник : Дослідження, розвідки, публікації. Київ, 1963. С. 145–147
22. Померанцева Э.В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва : Наука, 1975. 194 с.
23. Пропп В. Фольклор и действительность. Москва, 1976. 324 с.
24. Резнікова К., Рязанова В., Шкріба Т. Етнопсихологічна семантика фольклорно-етнографічних образів злої матері, відьми та русалки в баладній творчості Тараса Григоровича Шевченка. *Мовознавство. Літературознавство. Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27. Т. 4. С. 48–52.
25. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль, 1994. 478 с.
26. Шевченко Т.Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. Харків : КСД, 2011. 720 с.
27. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. / гол. Ред М.Г. Жулинський. Київ, 2003. Т. 1. 784 с.
28. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 10 т. / гол. ред. О.І. Білецький. Київ : АН УРСР, 1963. Т. 10. 172 с.
29. Широцький К. Русалки (Картина Т. Шевченка). *Літературно-науковий вісник*. 1914. № 2. С. 282–287.

УДК 821.161.2 – 312.6Талалай+Харитоновна
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.22>

ТВОРЧИЙ ДІАЛОГ МИТЦІВ – ЛЕОНІДА ТАЛАЛАЯ І РАЙСИ ХАРИТОНОВОЇ (ТАЛАЛАЙ) – У ФОРМАТІ ОДНІЄЇ ДОЛІ

CREATIVE DIALOGUE OF ARTISTS – LEONID TALALAY AND RAISA KHARITONOVA (TALALAY) – IN THE FORMAT OF ONE FATE

Саснко В.П.,
orcid.org/0000-0002-1214-6467
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Борисенко Н.М.,
orcid.org/0000-0002-0351-2779
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

У статті вперше аналізується творчий діалог між відомим поетом, лауреатом Шевченківської премії Леонідом Талалаєм та його дружиною Раїсою Харитоновною, яка в автобіографічній повісті «Я вийшла заміж за поета» крізь призму реалій подружнього життя зобразила специфіку постійного і латентного взаємообміну літературними інтенціями, що відбилося на індивідуальній творчості кожного з них.

Особливості життєвого і творчого діалогу постають у документально-художньому освітленні прозаїка Раїси Харитонової (літературний псевдонім дружини Леоніда Талалая). І водночас не обмежується тільки відтворенням реальних подій і взаємообміну думками, емоціями, мистецькими ремінісценціями й оціночними судженнями про явища культури. Бо має місце вихід у широкий світ духовного життя України 50-х – 2000-х і пізніших часів. А тому повість «Я вийшла заміж за поета» густо населена персонажами як із близького родинного кола, так і чималою кількістю героїв, які склали літературне середовище поета Леоніда Талалая, будучи його друзями, сподвижниками й опонентами впродовж тривалого перебування у сфері української і європейської культури. Повість насичена конкретикою спілкування, щирими емоціями у двоіпостасному сприйнятті навколишнього світу та взаємовпливами в оцінках.

У публікації переконливо доведено, як саме трактується в автобіографічній повісті процес еволюції спарених героїв, особливо виразний в інтерпретації розвитку таланту дружини, розширенні горизонтів її інтелектуального виднокола, у взаємозбагаченні біполярним життєвим досвідом. Документально-художня інтерпретація творчого діалогу, здійснена в прозовому творі і численному листуванні між подружньою парою, цікаво взаємодоповнюється поетичними образами з віршованих збірок Раїси Харитонової, як-от «Чорна перлина» та «Перетинаючи межу».

Прикметно, що в цьому діалозі йдеться не про стиль учнівства, безпосереднього запозичення тем та ідей чи прийомів письма, а про взаємну систему спонук до активізації мистецьких талантів, якими були наділені від природи спарені герої повісті. Водночас порушуються деякі аспекти теорії художнього автобіографізму; аналізується

в єдності змісту і форми прозовий твір Раїси Харитонової, в якому проливається світло на спектр рис неповторних творчих індивідуальностей, сформованих і розвинутих у спільних довготривалих (37 років подружнього життя) життєвих реаліях.

Ключові слова: повість, специфіка художнього автобіографізму, життєві реалії як матеріал і підґрунтя для творчості, Раїса Харитонova, поет Леонід Талалай.

The article analyzes for the first time the creative dialogue between the famous poet, Shevchenko Prize winner Leonid Talalai and his wife Raisa Kharitonova, who in the autobiographical story "I married a poet" through the prism of the realities of married life portrayed the specifics of constant and latent mutual exchange of literary intentions, which affected the individual creativity of each of them.

Peculiarities of life and creative dialogue appear in the documentary and artistic coverage of the prose writer Raisa Kharitonova (literary pseudonym of Leonid Talalai's wife). At the same time, it is not limited with the reproduction of real events and the exchange of thoughts, emotions, artistic reminiscences and evaluative judgments about cultural phenomena.

Because there is an exit into the wide world of spiritual life of Ukraine in the 50's – 2000's and later times. That is why the story "I married a poet" is densely populated with characters from close family circles and a large number of heroes who made up the literary environment of the poet Leonid Talalai, being his friends, associates and opponents during his long life in Ukrainian and European culture. The story is full of specifics of communication, sincere emotions in the ambiguous perception of the world around them and mutual influences in their assessments.

The publication convincingly proves how the autobiographical story interprets the process of evolution of paired characters, especially in the interpretation of the development of wife's talent, expanding the horizons of her intellectual horizon, in the mutual enrichment with bipolar life experience. The documentary-artistic interpretation of the creative dialogue, carried out in a prose work and numerous correspondence between the couple, is interestingly complemented by poetic images from Raisa Kharitonova's poetry collections – such as "Black Pearl" and "Crossing the Border".

It is noteworthy that this dialogue is not about the style of discipleship, direct borrowing of themes and ideas or techniques of writing, but about the mutual system of motivations for activating artistic talents, which were endowed by nature paired heroes of the story. At the same time, some aspects of the theory of artistic autobiography are violated; Raisa Kharitonova's prose work is analyzed in the unity of content and form and the light is shed on the spectrum of features of unique creative personalities, formed and developed in common long-term (37 years of married life) realities of life.

Key words: novel, specifics of artistic autobiography, realities of life as material and basis for creativity, Raisa Kharitonova, poet Leonid Talalai.

Постановка проблеми. Історія літературного процесу знає приклади, коли подружній дует (Андрій Малишко і Любов Забашта), не обмежуючись лише родинними стосунками, переростає у творчу діалогічність, як це мало місце в приватному житті Леоніда і Раїси Талалаїв. І тут спрацьовував своєрідний парадокс, крізь призму якого достеменно і художньо переконливо трактується в повісті «Я вийшла заміж за поета» те, як зростав поетичний і прозовий талант молодої дружини під впливом зрілого і вельми успішного поета, який досяг успіху у своїй професії літератора і завоював самостійну нішу в мистецькому процесі України. Таким чином, з авторської точки зору представлено, як саме складався цей творчий діалог та ще й у форматі однієї долі.

Не маючи наміру вимірювати рівень талановитості співучасників сімейно-творчого діалогу, не можна не помітити, як він починався, розвивався і затухав після розриву і смерті чоловіка, але продовжував своє життя в інтерпретації однієї – жіночої – сторони, яка (без перебільшення!) не тільки зберегла вірність головним його родинним традиціям спілкування й самоповаги, а й поставила своєрідний пам'ятник автобіографічною повістю та низкою інших друків тому, що тримало цей союз у злагоді й гармонії, всупереч різним життєвим колізіям і неминучим випробуванням.

Отже, у повісті Раїси Харитонової йдеться про три стадії життєво-творчого діалогу й об'єднавчі скрижалі у виформатуванні спільної долі, які позначилися не тільки на індивідуальній судбї, а й на плідному творчому портреті двох митців. Оскільки творчість Раїси Харитонової за зовнішніми параметрами присвячена осмисленню досвіду сімейного співжиття в традиційних вимірах реалістично-побутового притирання характерів, вироблення «родинного статуту», то цілком закономірно, що на другому плані залишається центральна тема і повісті «Я вийшла заміж за поета», й окремих віршованих добірок, і поетичних збірок «Чорна перлина» та «Перетинаючи межу» – домінантна проблема духовного спілкування, особливостей формування творчого діалогу як підґрунтя стабільності родинного устрою і первинної потреби в реалізації універсального почуття кохання. Ця проблема, не виходячи на поверхню автобіографічної повісті, обростає конкретикою фактів і подій духовного наповнення стосунків, до якого прагнуть обоє – Він і Вона.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оразу виникає питання про критико-літературознавче підґрунтя заявленої теми статті. І тут уже на першопочатках аналізу стає зрозумілим, що література про творчість Леоніда Талалая кількісно та якісно значно переважає над аналогічним під-

ходом щодо здобутків Раїси Харитонові – поета і прозаїка. Це й тому, що авторка низки оповідань, оповідок, повісті і віршованих збірок пізніше ввійшла в літературний процес та ще й на тому його етапі, коли критика під час зникнення журналів й обмеженої кількості культурологічних газет стала менш затребуваною та актуальною. Крім того, відійшла у вічність низка продуктивних і фахових критиків, які присвятили себе лише цій ділянці творчості.

Якщо поетичний доробок лауреата Шевченківської премії Леоніда Талалая став об'єктом аналізу в багатьох різножанрових відгуках та статтях, то критичний дискурс, присвячений творчості Раїси Харитонові, порівняно скромніший і поки що не вийшов за межі жанрових моделей передмов / післямов, рецензій та розрізнених спеціальних статей. Якщо поезія Леоніда Талалая осмислена в монографічних дослідженнях, зокрема в книжці «Поетика Леоніда Талалая» Івана Прокоф'єва [12], то критико-літературознавчий дискурс про набуток Раїси Харитонові тільки набирає обертів.

Запорукою успішного розвитку цього критико-літературознавчого дискурсу є публікації таких майстрів слова, як А. Дімаров [6], В. Базилевський [1; 2; 3], Л. Голота [5], С. Йовенко [9], Л. Степовичка [15], В. Скуратівський [14], як і критиків Є. Барана [4], Д. Дроздовського [7; 8], І. Прокоф'єва [10; 11; 12] та ін.

Підсумовуючи, слід наголосити, що праці про творчість авторки книжки «Я вийшла заміж за поета» та низки поетичних збірок містять чимало цікавих, хоч і розрізнених, спостережень про деякі грані письменницького хисту. Щодо конкретики аналізу автобіографічної повісті, в якій закладено потенціал трактування еволюції творчого діалогу між подружньою парою, то тут надто мало зроблено. Та й дослідницька практика спеціально не зосереджувалася на цьому центральному творі Раїси Харитонові, зважаючи ще й на невелику кількість присвячених йому публікацій. Так, у рецензії Є. Барана «Раїса Харитонівна «Я вийшла заміж за поета» висловлена слушна думка: «Це одна з тих книг, які залишаються не тільки в контексті історії літератури, а й у контексті моралі літератури (виходячи з тези Чеслава Мілоша «література для людини, а не людина для літератури»)» [4, с. 613].

Отже, потреба в системному і ґрунтовному аналізі творчості сучасної авторки далеко не тільки не вичерпана, а й перебуває на стадії законотвірної зростання. Цим зумовлена **актуальність** пропонованої до друку статті, підкореної

ідеї простеження творчого діалогу двох митців у форматі спільної долі. З цією метою повість «Я вийшла заміж за поета», в якій тема творчого діалогу є домінуючою й інтерпретованою в тексті – підтексті – надтексті, вивчається в єдності змісту і форми.

До того ж такої постановки теми стосовно творчості і Леоніда Талалая, і Раїси Харитонові немає, а вона вельми важлива як у життєвих обставинах і колізіях обох, так і як об'єкт художньої версії повісті. А тому її обстеження і трактування в пропонованій статті є новаторським і актуальним для розуміння внутрішнього світу та психології творчості митців, об'єднаних сімейними узами, що, однак, не обмежилися цим прагматичним боком, а вийшли далеко за їхні межі, поклавши в основу довготривалих стосунків принцип заміни буденщини на вічні цінності свята взаємообміну творчими імпульсами.

Постановка завдання. Щоб довести роль і значення трактування творчого діалогу двох митців, здійсненого в повісті Раїси Харитонові, автори статті мають на меті виконати низку завдань.

Серед них першорядне місце посідає відтворення філософії творчості, притаманне їхній духовній природі і розвинуте в процесі співжиття.

Не менш важливим є з'ясування жанрової природи твору «Я вийшла заміж за поета», яку найчастіше визначають як твір-спогад. Так, наприклад, Іван Прокоф'єв у статті «Молода марі-хуана, або Штрихи до творчого портрета Раїси Харитонові» наголошує саме таке жанрове визначення: «Психологічною глибиною, неповторним індивідуально авторським колоритом відзначається **повість-спогад** (виділення наше – *В.С., Н.Б.*) «Я вийшла заміж за поета», спогади про М. Вінграновського «З першого погляду і назавжди», оповідки з книги «Триколірна Дуся», цикл оповідань «Я тебе не покину», оповідання і новели 2014–2021 років «Волонтерка», «Краматорськ», «Київ», «Птаство, моє птаство», «Вітчизна», «Сила слова», «Чужий светр», «Макс» та інші. Вони вмщують широкий змістовий спектр (від спогадів про дитинство, життя Донбасу на зламі 1950–1960-х років до складних психологічних колізій у житті мешканця мегаполісу в наш час)» [11, с. 5].

Чи це так, мають на меті з'ясувати авторки статті, навівши аргументи про специфіку теорії жанрової моделі автобіографічної повісті.

Важливо також розібратися в питанні синтезу характерів спарених героїв, як і в тому, як і коли їхні стосунки виходили за межі гармонії.

І, нарешті, з'ясувати функції суб'єкта оповіді – Я – героїні, зреалізовані у формах психологізму.

Виклад основного матеріалу. У центрі уваги книги Раїси Харитонової «Я вийшла заміж за поета» постає, здавалось би, приватна історія подружнього життя відомого поета Леоніда Талалая та його дружини Раїси Талалай, яке тривало 37 років і, безперечно, наклало відбиток на їх мимовільний і стабільний не тільки життєвий, а й творчий діалог. Та запорукою цього творчого дійства мав стати природний потяг і хист дружини до творчості.

Безперечним є той факт, що зміст цієї вистражданої і пережитої впродовж багатьох років подружнього життя книжки всеосяжний. Адже багатогранність тексту, який містить контекст і надтекст, виходить далеко за межі приватної історії кохання / зради двох сердець.

Широкоформатність матеріалу – різноманітних епізодів, трагічних, іронічних і комічних та способи його документально-художньої інтерпретації – притягує чимало аспектів: історії літературного життя 1970–2000-х і пізніших років, мікропортретування багатьох літераторів з близького та далекого кіл спілкування подружжя, описи життєвих реалій тощо, які становлять інтерес, як і значущість та глибина сприйняття текстової матерії книжки «Я вийшла заміж за поета». Масрацію поетеса Леся Степовичка, яка в приватному листі так охарактеризувала прозову книжку Раїси Харитонової: «Ваша книга викликає інтерес потрібний: до Вашої особистості, до манери письма, і до Леонідової історії душі» [3 листа Лесі Степовички від 29 січня 2015 р.].

Так, нерозривно пов'язана трьохаспектність книжки характеризує найголовніші грані документально-художньої інтерпретації з погляду творчого діалогу, який виник між близькими людьми та різними талантами, і їх формою вияву, як це мало місце у форматі спільної долі Раїси Харитонової і Леоніда Талалая.

Прикметно, що різнорідні грані творчого діалогу відкриваються читачам автобіографічної прози Раїси Харитонової через фокус сприйняття й осмислення, характерного для властивої їй картини світу та прозаїчної манери авторки книжки. Через те постає спарений образ героя і героїні, спільне життя яких почалося з вересневої зустрічі 1969 року на засіданні Горлівського літоб'єднання, на якому вісімнадцятирічна дівчина дебютувала невеличким етюдом, що, як і вона сама, притягнули увагу поета Леоніда Талалая, що вже чимало досяг, прямуючи до вершин майстерності.

І хоч творчий початок Раїси Харитонової не мав продовження аж до 2014 року, коли у видавництві «Фенікс» з'явилася книжка «Я вийшла заміж за поета», однак їхній стабільний і довготривалий творчий діалог відзначався декількома варіантами: перший – *постійний*, але невидимий, коли взаємоспілкування мало приховано навчальний характер і стало надання імпульсів до власної творчості майбутньої героїні автобіографічної прози; другий – *активний вихід власного мистецького слова* як у поезії, так і в прозі. Отже, виформування самостійного творчого голосу без будь-яких запозичень од надбаного Леонідом Талалаєм тривало впродовж великого проміжку часу.

Таким чином, зрілість власної творчості Раїси Харитонової припадає на 2000-ні роки, коли з'являються твори, викликані до життя болем і стражданням після розриву сімейного життя у травні 2007 року.

Варто навести лише декілька зразків звучання зрілого голосу авторки, зокрема поезії «Медея», що передає біль і страждання після розриву сімейних уз та зради коханого, що призвели до трагічного завершення його життя:

Я зраджена, поганьблена Медея.

Так, наче в судний день Помпеї

з розламини душі моєї – магма.

Я прагну, прагну з усієї сили погамувати біль свій.

Хіросіма у мене в грудях.

Милий, за що?

За що мені від тебе оці муки, цей чорний біль?

Я – мов зруйнований Чорнобиль.

Я – морок звідусіль.

Як пограбована до нитки іноземка,

як смертю підперезана чеченка,

я – грізна безгомінь.

Я – озеро Сиваш, з якого не напиться.

Але із попелу постане фенікс-птиця!

*І схочеш, схочеш ти їй в очі подивитись
їй перечитати схочеш фоліант.*

Та буде пізно. Пізно.

Пізно – вуглина зрадженого серця тверда.

Тверда. Твердіш за діамант [17, с. 31–32].

І хоч у заголовку статті спеціально винесено одну грань змісту книжки – особливості творчого діалогу між знаменитим поетом (лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка (1993) за збірку віршів «Вибране», лауреатом Літературної премії імені Володимира Сосюри та Літературної премії «Князь роси» імені Тараса Мельничука) та його дружиною –

поетесою і прозаїком, творчість якої актуалізувалася значно пізніше, фактично після розриву подружнього життя.

За всієї неспівмірності талантів та особливостей входження у літературний процес (раннього в Леоніда Талалая та доволі пізнього в Раїси Харитонові); за всієї різниці в літературній освіті (два роки провчившись у Літературному інституті імені М. Горького та перейшовши на Вищі літературні курси, Леонід Талалай здобув мистецьку школу, що багато в чому піднесла на вищий щабель рівень його письма. Тим часом Раїса Талалай, економіст за освітою, відчуває дискомфорт від нестачі спеціальних філологічних знань, зокрема мистецьких) вельми помітні як відбиток духовного спілкування і паралелі в їх творчості, які розкриваються через фокус книжки «Я вийшла заміж за поета».

Адже тут є й авторське «Я» прозаїка, і вглиблення у постать та мистецькі надбання поета, що жив поруч, і вияскравлення окремих мікросюжетів, пов'язаних із постійним і тимчасовим колами спілкування (письменниками Олегом Орачем, Миколою Вінграновським, Любов'ю Голотою, Володимиром Базишевським та іншими).

Саме тому в статті наголошується специфіка творчого діалогу між двома митцями з різним тембром звучання мистецького голосу, зокрема поетичного, і творчою манерою письма.

Це становить **мету і завдання, предмет і об'єкт** наукового осмислення домінантних властивостей творчого почерку, який формувався на спорідненому ґрунті та зумовлений оригінальністю саморозвитку.

Універсальний принцип циклічності, властивий законам природи, виявляється по-особливому діяльним у літературному процесі, співучастю в якому пов'язані митці. Так, у його розвитку періоди художньо-фантазійного начала поступаються документально-мемуарному чи химерно й неоднозначно поєднуються в синтезі, продукуючи на виході мистецтво, засноване на реальних подіях, чи й так зване реаліті-шоу в телевізійному вираженні (програми «Міняю жінку» та «Одруження наосліп»).

Відомо, що в перехідні або кризові періоди суспільних зламів на перший план виходить саме мистецтво non-fiction, попит на який зростає в рази. Хоча літературне життя Раїси Харитонові поки що перебуває на марші, однак її і поетична, і прозова творчість у сучасному літературному процесі України, і її мистецький здобуток посів окрему й самобутню нішу.

Незважаючи на скромність, негучність її мистецького голосу, репутація талановитої письменниці за нею закріплена, попри, здавалось би, неминучу роль другого плану в подружньому тандемі геніального поета Леоніда Талалая та його дружини Раїси, яка не стала «забутою тінню» (Леся Українка) свого знаменитого чоловіка. Ось як про це говорить сама авторка:

На спаді сонця, у кінці життя

Перечитаю Тютчева і Фета.

Пробачу зраду. Розпочну з нуля.

Я інша. Вільна. Я не тінь поета –

рай-птиця я, що загубила небо
у хащах буднів, в суєті буття.

Хай, любий, буде добре все у тебе.

Господь тобі суддя [17, с. 77] (виділення наше – В.С., Н.Б.)

І хоча її проза викормлена, як пелікан, кров'ю власного серця, вона є не тільки самобутньою, а й інтелектуальною та емоційною поживою далеко не вузького кола як близьких до мистецтва людей, так і доволі віддалених од нього, бо приватна історія виходить за вузькі рамки однієї долі, стаючи історією терапевтичної дії у сфері гармонізації людських стосунків.

Виходячи зі специфіки автобіографічної прози Раїси Харитонові, що є об'єктом аналізу в запропонованій статті, **предмет** дослідження становить спеціальне вивчення художньої манери письменниці, яка дається взнаки в її головних складниках творчого голосу.

Оскільки метою статті є аналіз важливості такої прикмети прозового мистецтва авторки, як рівень автобіографічного начала і специфіка його вияву в повісті «Я вийшла заміж за поета» та дослідження оригінальності жанрової природи прозових творів Раїси Харитонові загалом, то варто зосередитися на теоретичних аспектах жанрової моделі, якою оперує Раїса Харитонівна-прозаїк.

Згідно з літературознавчою класифікацією більша частина прозової творчості Раїси Харитонові належить до розряду автобіографічної, суть якої полягає у низці ознак, серед яких:

1. Збіг автора (авторської позиції) і героя (героїні). Це найважливіша риса автобіографічних творів, на думку В. Саєнко, яка в праці «Риси автобіографічної повісті» визначає цю особливість як «збігання характеру пізнавального з характером пізнаваним. Єдність цих двох характерів настільки міцна, настільки специфічна, що створює сплав особливого виду автобіографічності» [13].

2. Широко інтерпретоване авторське «Я» в специфічній манері оповіді, в якій на перший план виходить суб'єктивне начало. Тим більше, що «мистецтво дає право на гармонію суб'єкта, пізнавальної особи і пізнаваного явища. Функція пізнавального суб'єкта в художній творчості – активна, творча, перетворювальна. Особливість митця, його внутрішній світ, його суб'єктивність входять у творчий процес як зміст, а не тільки як форма» [13].

3. Вельми прикметним є «процес перетворення правди життєвої в правду художню, що передбачає існування не тільки документальності як першооснови автобіографічного твору, а й правди думок і почуттів. І в цьому полягає одна з рис автобіографічної повісті, яка побудована не тільки на фактах, а й на почуттях – «на цілком законних емоціях, що виникають у процесі драматичної оповіді, факти можуть бути втрачені з майже неможливою легкістю, але одного разу пережите душевне хвилювання не забувається ніколи» [16, с. 335].

4. Характерна сюжетобудова, що відзначається бурхливим переданням емоційної сфери героїні, яка активно реагує на реальні події, які мали місце в її житті. Адже життя авторки-героїні визначає сюжетну лінію повісті «Я вийшла заміж за поета». Саме воно і є розвитком дії твору. Сюжет у повісті Раїси Харитонові визначається фактами спільної долі – біографій героїв. Тим часом історія внутрішнього життя центральної героїні є композиційним центром оповіді. Тому-то так інтенсивно і художньо переконливо постають у повісті діалектика душевних імпульсів, тонка інструментовка психічних станів, розкритих найбільш вдало за допомогою внутрішнього і звучного мовлення, оформлених у нерозривному зв'язку солілоквиуму – діалогу – полілогу. Це змушує читача активно співпереживати і відчувати те, що й герої.

Повість «Я вийшла заміж за поета», будучи тематично різноманітною, характеризується цілеспрямованим фокусуванням трьох домінуючих аспектів їх документально-художнього розв'язання, адже авторка, досліджуючи психо-інтимний світ жінки, виносить на поверхню твору такі проблеми, як, по-перше, особливості кохання, яким упродовж 37 років подружнього життя були поєднані спарені герої, по-друге, різні рівні творчого діалогу, зокрема форми діалогічності, які зумовлюють *поліфонічність* повісті в бахтінському значенні слова.

Характеризуючи інтерпретаційну модель наскрізної теми кохання, розгорнуту в повісті у формі антиподичної пари «кохання – зрада», не

можна не помітити суголосність її трактування з логікою думок французького письменника Стендаля, сформульованих у славнозвісному трактаті «Про любов».

Міркуючи про різновиди найінтимнішого людського почуття любові, Стендаль на основі зібрання багатьох розповідей та прикладів із художньої літератури, мистецьких варіацій на цю тему визначає п'ять різновидів: 1) любов – пристрасть; 2) любов – притягання (збаблення); 3) фізична любов; 4) любов – гордіня; 5) любов – дружба. Подаючи цю класифікацію, автор роману «Червоне і чорне» вдосконалює її описом фаз розгортання періодів любові, серед яких є *захоплення, надія, народження почуття, його перша і друга кристалізація, поява сумнівів, національна специфіка любові* тощо.

Прикметно, що герої повісті через ці кола любові своєрідно проходять, долаючи не тільки вікові межі, а й життєві труднощі і перепони, якими було сповнене божественне життя талановитого поета, психологічно точно описане через фокус його сприйняття закоханої жінки. І хоч твір Раїси Харитонові є не ілюстрацією стендалівської теорії любові, а кардіограмою душі конкретної особистості, яка, прагнучи сімейного щастя і маючи мистецький талант, піднялася до рівня паритетного творчого діалогу.

Як показує логіка повістєвої оповіді, героїня проходить складний і суперечливий шлях, аби за рівнем освіти, широти знань, культури власної творчості стати на схожий, подібний до чоловікового, щабель.

Якщо на етапі зародження почуття автобіографічна героїня твору, за якою вгадується реальна постать Раїси Харитонові, захоплена огромом знань і поетичним обдаруванням Леоніда Талалая, переконливо передає різницю в їх світогляді та мисленнево-чуттєвій сфері, у виборі пріоритетних цінностей, то з часом вона «своїм життям до себе дорівнялась» (Леся Українка), тобто подолала різницю з успішним чоловіком. Саме тому книжка «Я вийшла заміж за поета» дає найповніше уявлення про метод психологічного аналізу і про постановку психологічних проблем, які отримали поглиблену художню репрезентацію в усій творчості авторки.

Варто навести декілька прикладів, які ілюструють первісну різницю між ним і нею: «Досі дивуюсь, як ми, такі різні, одружилися: між нами чорніла не тільки вікова прірва (мені вісімнадцять, йому двадцять дев'ять), а й інтелектуальна (сьогоднішньою мовою – це десять моїх кілобайтів проти його десяти гігабайтів)» [17, с. 100–101]

або «З дня у день мій Пігмаліон кучерявив мені мізки: учив читати поміж рядків, думати, аналізувати. Брехати не буду – не зразу все розуміла, бо, як і у всіх вісімнадцятиліток, у мене в голові були речі більш важливі: танці, кіно, цілунки по-дорослому, книжки Емілі Золя, Гі де Мопассана, Теодора Драйзера, які прочитувались за дві-три доби (бо черга ж!). А він мені – Селінджера, Хемінгуея, Уїтмена, Вінграновського, Мовчана, Драча, Коротича, Ліну Костенко, Світлану Йовенко, Ірину Жиленко... А він мені – про Бергмана, Фелліні, Довженка, про репресії, голодомор, УПА... Інколи заговорював до памороків – ану посидьте з розумним писком чотири години мовчечки й очі в очі, не маючи що відшукати у своїх десяти кілобайтах і боячись судомним позіхом (від перенапруження!) образити вчителя. Проте я була сумлінною і читала не тільки ті книжки, які він мені давав, а ще й перед сном училася у словник української мови. Деякі слова були такими місткими, запашними, яскравими (ирій, крайнеба, кушпела, нетеч, кухта, хляповиця, чорторій... – а?!), що моя уява вибухала феєрверками образів. Я закохалась. У мову. І почувши правдиву трагічну історію України, почала розмовляти виключно українською» [17, с. 101–102].

Іронічна тональність, якою розпочато оповідь із перших сторінок, міниться різними фарбами, наближаючи читача до героїв, їхньої історії кохання і налаштування принципів гармонійної гендерної рівноваги.

Заголовок повісті, вельми безпретензійний, із винесенням на перший план Я-суб'єкта оповіді й обставин його буття, закладених у конструкції речення, швидко переростає у постійний діалог із «Ти».

Саме діалогічністю зумовлено розкриття теми творчого спілкування як основи життєвих цінностей шлюбного співіснування.

Ідею творчого діалогу виносив і заклав у фундамент родинних цінностей старший за віком і досвідчений за мистецьким набутком Леонід Талалай. Ось як про це пише авторка повісті «Я вийшла заміж за поета»: «Він освідчився мені у дивний спосіб: сказав, що *мріє про двоголосу книжку*, якої ще у світі не було, коли мій вірш, моя душа переключатиметься з його (ага, так я й повірила: немаленька, про «золоті гори» чула!..). Що, маючи такий талант (який «такий»? Ну написала два-три віршика), мені треба вчитися, а не заміж виходити. Оце так! Жодного разу не поцілував... і – пропонує виходити за нього! Дякую» [17, с. 102–103] (курсив наш – В.С., Н.Б.).

Відавторські коментарі, розсіпані по тексті у вигляді реплік у дужках, постійно діалогізують оповідь, що інструментує сутність спареності героїв.

Орієнтир на творчий діалог, виплеканий Поетом і органічно підхоплений його дружиною, що був покладений в основу шлюбу, як показано в повісті, дав плоди. Здійснення задуму, яким був одержимий герой автобіографічного твору, його радувало і давало натхнення діяти й далі в цьому ключі.

Це добре унаочнила Світлана Йовенко у своїй лаконічній статті під промовистою назвою «Головний свідок»: «Так, коли Раїса Талалай – уже авторка першої книжки прози – опублікувала в «Березолі» чи то повість, чи то есей, чи то спогади про незабутні й часом пікантні сторінки свого подружнього життя, я, зустрівши Леоніда Талалая, привітала його з творчим успіхом вихованої ним української Жорж Санд. Мовила про чіпку пам'ять авторки, професійну увагу до деталей, часто влучні, просто-таки режисерські замальовки, а головне – почуття здорової самоіронії, гумору в побутових описах, водночас і мудрої шанувальниці поетичного дару чоловіка, високої оцінки його творчого потенціалу та усвідомлення місії поета перед українською літературою. Далеко не в кожній родині письменника живуть ці необхідні якості, що неабияк позначаються на самій можливості віддаватися творчості, а то й вирішувать творчі долі» [17, с. 98].

Яскраве свідчення творчого діалогу, закладеного в подружнє життя Талалаїв, в інтерпретації Світлани Йовенко насичене ідеєю делікатного розтлумачення того, наскільки важливим і доленосним був цей діалог, продовжений і після відходу Поета у вічність: «Це свідчення вкрай важливе, аби не дати обивателям лізти у чужий сад з убогими брудними пересудами, а літераторам – друзям небіжчика – не намагатися творити з образу живого поета мумію, або лубок, або ж спрощений на вітчизняний копил гламурний варіант свободолюбного наставника новітньої Лоліти» [17, с. 99].

Цікавим є свідчення реакції поета на похвалу літературних успіхів дружини як авторки повісті «Я вийшла заміж за поета»: «Нахиливши голову, зі сльозами на очах (від вітру?) він із цікавістю, ніби сторонній, вслухався в те, про що я говорила, підтакував, підхихикував у прокурені вуса, і обличчя його тої миті було таким сором'язливо-щасливим («Вона така!»), ніби я розповідала йому сторінки не його власного, а навіки закарбованого чужого щастя, втіленого в невігданій любові» [17, с. 99].

Висновки. Не приховуючи правду факту і долі, Раїса Харитоновна створила текст, який увіковічнив пам'ять жіночого серця, що стоголосно відгукнулося на діалогічну природу стосунків, в основу яких закладена гранична кришталева щирість, яка струменіла з поезії її коханого й учителя в літературі Леоніда Талалая.

Прикметно, що цей діалог подовжений у часі, репрезентує життя поета після смерті, здатного оновлюватися і розвиватися уже за обставин ХХІ століття. На жаль, не все багатство відтінків знання про автобіографічну повість Раїси Харитоновної з'ясовано з належною повнотою, що майже неможливо в одній публікації, спрямованій на аналітико-критичний дискурс викладу. Це може стати початком серії друків на потужну й цікаву тему.

Підсумовуючи, варто коротко зупинитися на аналізі природи стійкої діалогічності, що пролягла між двома творчими особистостями і вилилася у поліфонічне звучання тексту. Завдяки поліфонії в трактуванні генеральних тем (кохання / зради і налаштування творчого діалогу) відбулося особливо активне розширення власної свідомості авторки, яке, за М. Бахтіним, мало привести (і привело!) до освоєння нових об'єктів у повісті – людських типів, характерів, природних та суспільних явищ. При цьому на кін оповіді винесено «діалогічне спілкування з повноправними чужими свідомостями й активне діалогічне проникнення в незавершені глибини людини» (М. Бахтін).

Не менш важливий висновок про жанрову модель твору Раїси Харитоновної, адже життя авторки-героїні, унаочнене в історії кохання, визначило як центральну сюжетну лінію повісті «Я вийшла заміж за поета», так і її композицію, в основі якої – динаміка розвитку почуттів від первісного спалаху до затухання й вигорання емоцій. Відомо, що розвиток сюжету в автобіографічному творі визначається спільною долею – біографіями героїв, особливо самої ж Раїси Харитоновної, життя якої розпросторювалося під сузір'ям знамого поета-шістдесятника.

Тим часом історія життя авторки-героїні є композиційним центром оповіді, в основі якої – діалектика душевних імпульсів, тонка інструментовка психічних станів, розкритих найбільш

вдало за допомогою внутрішнього і звучного мовлення, зокрема солілоквиуму, як і діалогів та полілогів.

На конкретному прикладі в статті з'ясовано різницю між автобіографічним твором і власне біографією. Коли традиційна автобіографія характеризується простим переказом основних подій у хронологічній послідовності, то автобіографічна повість емоційно насичена, мотивує вчинки і дії спарених героїв, розкриває психологічно багату картину розмаїтих почувань, змушує читача співпереживати і відчувати все те, що відчують герої.

Спеціально не називаючи прізвищ митців, які продуктивно працюють на сучасному етапі розвитку української культури у сфері синтезу художнього і документального начал, у статті досліджено один із класичних зразків автобіографічної прози члена Національної спілки письменників України Раїси Харитоновної (лауреата премії імені В. Сосюри, «Благовіст» та премії Українського Вільного Університету (США), авторки чотирьох поетичних збірок – «Чорна перлина» (2008), «Ще все можливо» (2011), «Життя без жодної підказки», «Перетинаючи межу» – та двох прозових книг («Триколірна Дуся», «Я вийшла заміж за поета») (посередню, власне, центральну ланку посідає в останній автобіографічна повість), низки оповідань під загальною назвою «Я тебе не покину» та нещодавно надрукованого у «Березолі» оповідання «Вітчим» (2021, № 2).

Оскільки Раїса Харитоновна за своїм психотипом була близькою до Леоніда Талалая, між ними у творчому діалозі пролягла низка паралелей. Так, такі риси його таланту, як помічені В. Базилевським у статті «Вимкнення світла» – *больовий поет* [1, с. 614], лірик, який думає [1, с. 618], здатність створювати «*документарій душі, яка б'ється в судах, шукає рятівного виходу*» [1, с. 621], по-своєму виявляються в поезії і прозі Раїси Талалай.

Наприкінці діалогу з автобіографічною повістю «Я вийшла заміж за поета», що стала предметом спеціального дослідження, хочеться завершити висловом-зверненням Остапа Вишні до читачів драм Миколи Куліша: «Читайте поезію і прозу Раїси Харитоновної!»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевський В. Вимкнення світла (Леонід Талалай). *Талант і талан: Есеї, статті, інтерв'ю, діалоги*. Київ, 2021. С. 612–624.
2. Базилевський В. Шлях до себе: передмова. *Життя без жодної підказки*. Київ, 2015. С. 3–8.
3. Базилевський В. Імпресії та медитації. *Українська літературна газета*. 2021. № 13 (305). С. 5, 19.
4. Баран Є. Раїса Харитоновна. «Я вийшла заміж за поета». *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2 (30). С. 613–616.

5. Голота Л. Передмова. *Харитоновна Раїса. Чорна перлина*. Київ, 2008. С. 3–5.
6. Дімаров А. Вступне слово. *Талалай Раїса. Триколірна Дуся*. Оповідки. Київ, 2005. С. 5–6.
7. Дроздовський Д. Світ, підсвічений сльозою. Передмова. *Харитоновна Раїса. Перетинаючи межу*. Київ, 2021. С. 3–12.
8. Дроздовський Д. Поезія внутрішнього споглядання. *Українська літературна газета*. 2011. № 20 (52). С. 6.
9. Йовенко С. Головний свідок. *Харитоновна Раїса. Я вийшла заміж за поета*. Київ, 2014. С. 98–100.
10. Прокоф'єв І. «Коли до фарб домішана душа». *Українська літературна газета*. 2017. № 23 (211). С. 17.
11. Прокоф'єв І. «Молода марі-хуана, або Штрихи до творчого портрета Раїси Харитоновної». *Літературна Україна*. 2021. № 21 (5904). С. 5.
12. Прокоф'єв І. Поетика Леоніда Талалая. Кам'янець-Подільський, 2006. 160 с.
13. Саєнко В. Риси автобіографічної повісті URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/21476>.
14. Скуратівський В. Із нотаток довкола доробку Раїси Харитоновної. Замість вступу / Харитоновна Раїса. *Ще все можливо*. Київ, 2011. С. 193–202.
15. Степовичка Л. Лист. 2014. 1/2 грудня.
16. Стоун І. Биографическая повесть. *Альманах «Прометей»*. Москва, 1966. Т. 1. С. 301–337.
17. Харитоновна Раїса. *Я вийшла заміж за поета*. Київ, 2014. 351 с.
18. Харитоновна Раїса. *Чорна перлина*. Київ, 2018. 109 с.

РОЗДІЛ 6 ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

UDC 82; 37.02; 371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.23>

HYMN OF THE MOUNTAIN OF AGRI AND THE LAND OF NOAH IN THE WORKS OF THE AZERBAIJANI LITERARY GIANT ORDUBADI

ГІМН ГОРІ АГРІ ТА ЗЕМЛІ НОЯ У ТВОРЧОСТІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ГІГАНТА ОРДУБАДІ

Aliyeva Ruhangiz,
orcid.org/0000-0002-9466-4822
PhD in Pedagogy,
Lecturer at the Pedagogy and Psychology Department
Nakhchivan Teachers' Institute

The article analyzes the socio-political activity of the prominent Azerbaijani writer and educator Mammad Said Ordubadi in his literary and artistic work and the poem on Mount Agri. Ordubadi has a special place and position in the history of pedagogical thought in Azerbaijan. The writer's pedagogical heritage and enlightenment ideas still play an important role in the education of the younger generation. That is why it is expedient to reveal the pedagogical ideas in the work of Mammad Said Ordubadi. The main idea of Ordubadi's poems before the First Russian Revolution of 1905 was the struggle against cultural backwardness in society, ignorance and illiteracy, criticism, as well as the promotion of science, education and advanced culture. Throughout his career, MS Ordubadi's only goal was to serve science and to see his people free and happy. Due to its geographical location, the poem dedicated to the magnificent Mount Agri between Turkey and Azerbaijan's Nakhchivan region also attracts attention. It should be noted that the poem is called "Mount Ararat" and the word "Ararat" is used in the poem only once, in the third verse after the end. Armenians usually falsify history and make baseless claims that both the geographical area where the mountain is located and the origin of the word "Ararat" used instead of Mount Agri belong to them historically.

However, research shows that the name of Mount Ararat and the valley of Ararat (Armenian: Ayrarat) is not Armenian, it is called Ararat Masis in Armenian, and Armenians call Mount Agri more than Mount Masis. The toponym "Ararat" is a biblical form of the ancient Urartu state name, which existed in the eastern parts of Anatolia in the XIII–VI centuries BC. And this word passed from the Bible in connection with the adoption of Christianity in the Armenian language in the IV century. The word "Urartu" itself is mentioned in ancient Assyrian sources and is the name of the country of Urartu. The Urartians called their country Biaynili, not Urartu, and the language of this name is not clear. According to the well-known historian G.A. Melikishvili, "Urartu" (actually Uriatru) is in Hurrian, which, along with Urartu, is of Caucasian origin. However, the Armenian language belongs to the Indo-European language family [4, p. 27]. In our opinion, the real name of this magnificent mountain in Turkey is Mount Agri. However, he chose to put the name of the mountain, which was used not in the Turkic world, but in the Soviet Union, in the title of the poem. However, the whole spirit of the poem is based on the Turkic-Oghuz land, which reflects the idea of the unity of the Oghuz lands. Ordubadi's poem "Mount Ararat" and dedicated to Mount Agri is divided into three parts. The first and second parts of the poem each consist of 18 lines, and the third part of 26 verses. If we look carefully at the content of the work, it is clear that in fact the poet looked at the history of the Turkish people in the language of poetry and divided this history into three stages in poetic language. With the poem "Mount Ararat" dedicated to Mount Agri, which has become a natural symbol of the Anatolian lands, Ordubadi actually brought a new theme and fighting spirit to Azerbaijani poetry. On the one hand, this position is beautifully described in this poem, which is a poetic expression of the entire history of the Turkic peoples.

Key words: literary work, Mammad Said Ordubadi, Mount Agri, Ararat.

У статті аналізується суспільно-політична діяльність видатного азербайджанського письменника і просвітеля Мамеда Саїда Ордубаді в його літературно-мистецькій творчості, зокрема поемі «На горі Агрі». Ордубаді займає особливе місце в історії педагогічної думки Азербайджану. Педагогічна спадщина та просвітницькі ідеї письменника й досі відіграють важливу роль у вихованні підростаючого покоління. Тому доцільно розкрити педагогічні ідеї у творчості Мамеда Саїда Ордубаді. Головною ідеєю віршів Ордубаді до Першої російської революції 1905 року була боротьба з культурною відсталістю суспільства, невіглаством і неписьменністю, критика, а також пропаганда науки, освіти й передової культури. Протягом усієї кар'єри єдиною метою М.С. Ордубаді було служити науці та бачити свій народ вільним і щасливим. Привертає увагу вірш, присвячений чудовій горі Агрі між Туреччиною та Нахичеванською областю Азербайджану. Варто зазначити, що вірш називається «Гора Арарат», а слово «Арарат» ужито у вірші лише один раз. Вірмени зазвичай фальсифікують історію і роблять безпідставні твердження, що як географічний район, де розташована гора, так і слово «Арарат», використане замість гори Агрі, історично належать їм.

Однак дослідження показують, що назва гори Арарат і долини Арарат (вірм. Ararat) не вірменська, вірменською вона називається Арарат Масіс, а вірмени називають гору Агрі більше, ніж гору Масіс. Топонім «Арарат» – біблійна форма давньої державної назви Урарту, що існувала в східних частинах Анатолії в XIII–VI століттях до нашої ери. Це слово перейшло з Біблії у зв'язку з прийняттям християнства вірменами в IV столітті. Саме слово «Урарту» згадується в стародавніх ассирійських джерелах і є назвою країни Урарту. Урарти називали свою країну Бяйнілі, а не Урарту, і мова цієї назви не зрозуміла. За словами відомого історика Г.А. Мелікішвілі, «урарту» (насправді Уріатру) – хурритською мовою, яка разом з урарту має кавказьке походження. Проте вірменська мова належить до індоєвропейської мовної сім'ї [4, с. 27]. На нашу думку, справжня назва цієї чудової гори в Туреччині – гора Агрі. Однак у назві вірша він вирішив поставити назву гори, яка вживалася не в тюркському світі, а в Радянському Союзі. Проте весь дух поеми базується на тюрко-огузській землі, що відображає ідею єдності огузських земель. Поема Ордубаді «Гора Арарат», присвячена горі Агрі, ділиться на три частини. Перша і друга частини вірша складаються з 18 рядків, а третя частина – з 26 рядків. Якщо уважно поглянути на зміст твору, то зрозуміло, що насправді поет поглянув на історію турецького народу мовою поезії й поділив цю історію на три етапи поетичною мовою. Віршем «Гора Арарат», присвяченим горі Агрі, яка стала природним символом анатолійських земель, Ордубаді фактично вніс нову тему й бойовий дух в азербайджанську поезію. Ця позиція чудово описана в поемі, яка є поетичним вираженням усієї історії тюркських народів.

Ключові слова: літературна творчість, Мамед Саїд Ордубаді, гора Агрі, Арарат.

Introduction. Mammad Said Ordubadi (1872–1950) is one of the well-known writers not only in Azerbaijan, but also in the Turkic states. He began his career with poetry, and during his later literary career he wrote memorable works in various genres. He was the founder of the historical novel genre in Azerbaijani literature with his famous novels “Dumanlı Təbriz” (Foggy Tabriz), “Gizli Bakı” (“Secret Baku”), “Döyüşən şəhər” (“Warring City”), “Qılınc və qələm” (Sword and Quill). From the first poems of MS Ordubadi published in the press before the First Russian Revolution of 1905, the main idea was the struggle against cultural backwardness in society, ignorance and illiteracy, criticism, as well as the promotion of science, education and advanced culture. Throughout his career, MS Ordubadi's only goal was to serve the people, to see his people free and happy.

Analysis of recent research and publications. Mammad Said Ordubadi's work has been studied by many authors, literary critics, poets and writers, and researchers. Mammad Jafar Jafarov's “On the Ways of Art” [5], Farida Vazirova's “Ordubadi dramaturgy” [10], Bakhtiyar Askerov's “Mammad Said Ordubadi's dramaturgy” [3], Yavuz Akhundlu's “Mammad Said Ordubadi” [1], Geybullayev's “Ancient Turks and Armenia” [4] are of this kind.

Discussion. Of course, the subject of “Qəflət yuxusu” (“Dream of Ignorance”) was not new to Eastern literature. We see that in the works of Sadi Shirazi (1184–1291), perfectly mastered by Ordubadi, especially in the great poet's work “Gulustan”, this issue is discussed, that is, people in the Eastern part of the world spend their lives in a dream. However, Ordubadi gave a completely new meaning to the same expression, clarifying the term “Dream of Ignorance” in his work “Xabi-qaflat” (“Dream of Ignorance”) published in the “Şərqi-Rus” (Oriental Russia) newspaper on December 14, 1903, issue 109. He noted that in today's society, the habit of living in

poverty, in ignorance of social oppression, without knowing what freedom is, has become a way of life. According to the author, the ruling class is extremely interested in keeping people asleep. Because the dream of negligence causes the members of society to reconcile with social oppression.

The work entitled “Dream of Ignorance” suggests that in the early twentieth century, Ordubadi was in search of social justice, a free society, and came to the conclusion that it is impossible for man to build a just and free society without perfection as an entity, without ending ignorance.

On the basis of letters and information received from witnesses about the bloody crimes, genocide and deportations committed by Armenians against our compatriots in different regions of Azerbaijan in 1905-1907, Ordubadi created a valuable chronicle called “Qanlı illər” (“Bloody Years”) [8], which can be considered an extremely important source.

Ordubadi's civic-intellectual concern about the historical destiny of our people and our country is reflected in his poems from time to time. From this point of view, his poem dedicated to the magnificent Mount Agri, located between the Nakhchivan region of Turkey and Azerbaijan, also attracts attention due to its geographical position. It should be noted that the poem is called “Mount Ararat” and the word “Ararat” is used in the poem only once, in the third verse after the end. Armenians usually falsify history and make baseless claims that both the geographical area where the mountain is located and the origin of the word “Ararat” used instead of Mount Agri belong to them historically. However, research shows that the name of Mount Ararat and the valley of Ararat (Armenian: Ararat) is not Armenian, it is called Ararat Masis in Armenian, and Armenians call Mount Agri more than Mount Masis. The toponym “Ararat” is a biblical form of the name of the ancient state of Urartu, which existed in the eastern regions of Anatolia in the XIII-VI centuries BC. And

this word passed from the Bible in connection with the adoption of Christianity in the Armenian language in the IV century. The word “Urartu” itself is mentioned in ancient Assyrian sources and is the name of the country of Urartu. The Urartians called their country Biaynili, not Urartu, and the linguistic origin of this name is not clear. According to the well-known historian Melikishvili, “Urartu” (actually Uriatru) is a Hurrian language, which, along with Urartu, is of Caucasian origin. However, the Armenian language belongs to the Indo-European language family [4, p. 27].

In our opinion, the real name of this magnificent mountain in Turkey is Mount Agri. However, he chose to put the name of the mountain, which was used in the Soviet Union, not in the Turkic world, in the title of the poem. However, the whole spirit of the poem is based on the Turkic-Oghuz land, which reflects the idea of the unity of the Oghuz lands.

Ordubadi's poem “Mount Ararat” and dedicated to Mount Agri is divided into three parts. The first and second parts of the poem consist of 18 verses each, and the third part of 26 verses. If we look closely at the content of the work, it is clear that the poet actually looked at the history of the Turkish people in the language of poetry and divided this history into three stages in poetic language.

In the first part of the poem, the poet talks about the legend of the flood of the world, that is, the myth called “Nuh tufanı” (“Noah's flood”) among the people:

Bir dağ idim, dəniz yurdum, dalğalardan vətənim,
Tufanların ninnisindən bəslənmişdir bədənim.
Dalğaların qarşısında yorulmadan durardım,
Dəhşətlərin üzərində bir gələcək qurardım.
Ürəyimdə hücumların zərbəsindən var izlər,
Sarsıtmazdı məni əsla dəhşət saçan dənizlər.

(I was a mountain, a land of the sea, my homeland from the waves,

My body is fed by the ninnis of the storms.
I stood tirelessly in front of the waves,
I would build a future over horrors.
There are traces of attacks in my heart,
The terrifying seas would never shake me.)

In the following verses, there is no doubt that Ordubadi spoke of Noah's ark touching Mount Agri, approaching the shore, the sea drying up and the beginning of a new life:

Əzildikcə əzmim artdı, səbr etməkdən usandım,
Ayaqlandım, onunla da qəflətimdən oyandım.
Bir gün gəldi dəhşətimlə atəş saçdım hər yana
Vulkanlarla zəfər çaldım, ibrət oldum insana.
İldırım tək dağı yardım, dənizləri qurutdum,
Sahillərə izlər açdım, məqsədimi yürütdüm.

(As I was crushed, my determination increased, I grew weary of patience,

I got up and woke up with it.

One day I fired in horror everywhere

I triumphed with volcanoes, I became a lesson to man.

Lightning alone mountain help, I dried the seas,
I made tracks on the shores, I pursued my goal.)

In the last verses of the first part of the poem, the author points out that according to legend, Noah's ark was sitting on Mount Agri. He tells the whole world that the legend of Noah spread from Mount Agri. Thus, it is this mountain that describes the land of Noah, and thus the antiquity and greatness of our country in poetic language:

Bir mübariz kimi mən də dəhrə gərdim sinəmi,
Mövclərin cəngəsindən dartıb aldım bir gəmi.
O gəmidən hər tərəfə əsatirlər dağıtdım,
Ondan “Yafəs” əfsanəsin dünyalara mən atdım.

(As a fighter, I also went to the chest,

I pulled a ship from the clutches of the waves.

From that ship I scattered myths everywhere,

From it I threw the legend of “Japheth” to the worlds.)

The second part is more about the history of the medieval Turkic states, the bloody wars that took place during this history. For centuries, foreigners have not given up their desire to own Turkish lands, and the suffering of our people is reflected in the poem:

Ətrafımda baş qaldırdı hökmdarlar, krallar,
Əsrlərcə məni yenə dinc qoymadı o hallar.

Feodallar yaxmamış yurd, yaxmamış kənd qoymadı,

Bir-birini çeynəməkdən dərəbəylər doymadı.

Hücumlardan evlər yandı, dinc ölkələr talandı,

İnsan qanı tökdürənlər məmləkətlər qazandı.

(The rulers raised their heads around me,

Those situations did not leave me alone for centuries.

The feudal lords leave a bad country, a bad village,

The tyrants were not satisfied with chewing each other.

Homes burned, civilians looted,

Those who shed human blood won the lands.)

There is no doubt that in the above example, in the fourth verse, the poet is referring to the disintegration of the Turkic states and their inappropriate struggle with each other.

Ordubadi says that despite the bloody history of the Middle Ages, the Turkish people are a humanist and peace-loving people:

Qudurğanlar insan udub, qan üstündən keçərkən,
Susamışlar su yerinə insan qanı içərkən,

Mən yenə də o qanlara məhzun-məhzun baxardım,
 Üfüqlərə buz yağdıran soyuq ahlar taxardım.
 Ürəyimdən soyuq ahlar doğurarkən o qanlar,
 Buz yağdıran ahlarımla qalınlaşan dumanlar...
 (When rabies swallows a person and passes over
 the blood,
 When thirsty people drink human blood instead
 of water,
 I looked at those bloods sadly again,
 I wore cold sobs that rained ice on the horizon.
 Those bloods that make my heart cry,
 Thickening fog with my ice-cold tears ...)

In the second part of the poem, there is a feeling of despair over the tragedies caused by bloody historical events, but in the third part there are positive emotions. In the first verses, Ordubadi poetically states that the Turkish nation coexists peacefully with the peoples and minorities who migrated to our lands. These verses also draw attention to the fact that they are the oldest inhabitants of the territories inhabited by the Turkic peoples.

Köçərilər vətəndaşım, ufaq dağlar yoldaşım,
 Quzuların nənnisidir hər bucağım, hər daşım.
 (Nomads are my citizens, my companion in the
 mountains,
 Every corner, every stone is the nanny of the
 lambs.)

The poet describes the dark clouds over the sky of the Motherland, the mysterious nature of our homeland, the natural beauty of the girls with sincere enthusiasm:

Maral gəlin at belində tərən kimi süzəndə,
 Al çalmanın saçalarının qaş üstündə düzəndə,
 Alaçıqdan görünəntək kürd qızının şəlməsi,
 Eşidilir hər qayadan bir çobanın nəğməsi...
 Yaylağımda el bərinar, gül bədənələr bəslənir,
 Obaların arxasında kəkliklərim səslənir.

Yay başa-baş qucağımda məhəbbətlər, sevgilər,
 Sevgilərım intihəsiz, eşqlərim bikədər.
 (When a deer snorts like a sweat on a horse's back,
 When the fringes of the ring are placed on the
 eyebrows,
 Kurdish girl's turban visible from the hut,
 A shepherd's song can be heard from every rock
 ...)

In my pasture, people graze, flower bodies are fed,
 My partridges are heard behind the villages.
 Love, affections, in my arms all summer long,
 My love is infinite, my love is single.)
 Ordubadi describes the beauty of the Turkic lands on the one hand, and on the other hand, based on the saying "Power is in knowledge", he calls the different Turkic lands to unity. In the last verses of the poem, the poet emphasizes that illiteracy and superstition, which he sees as the greatest scourge of the Turkic lands, which have all kinds of natural beauty, are the main shortcomings that oppress the peoples, and he fights with determination to put an end to this ignorance.

Bir gün gəlsin üzərimdən müzləm duman çəkilsin,
 Araratın hər yanında qızıl güllər açılsın.
 Əfsanələr unudulsun, əsatirlər yox olsun,
 Xurafatın qəbri üstə yeni həyat qurulsun.
 (Let a fog come over me one day,
 Let golden flowers bloom around Ararat.
 Let the legends be forgotten, let the myths
 disappear,
 Let a new life be built on the grave of superstition.)

Result. With the poem "Mount Ararat" dedicated to Mount Agri, which has become a natural symbol of the Anatolian lands, Ordubadi actually brought a new theme and fighting spirit to Azerbaijani poetry. On the one hand, this position is beautifully described in this poem, which is a poetic expression of the entire history of the Turkic peoples.

REFERENCES:

1. Akhundlu Y. Mammad Said Ordubadi. Baku, Science and education, 2012.
2. Akhundov Y., Habibov I. "Bloody dates". "Voice of the Fatherland" newspaper, February 6, 1992.
3. Asgarov B. Dramaturgy of Mammad Said Ordubadi. Baku, E.L. NPŞ., 2012.
4. Geybullayev G. Ancient Turks and Armenia. Baku: Azerbaijan State Publishing House, 1992. 140 p. URL: http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/eb-az_05092012_04.pdf.
5. Jafarov M.C. On the way of art. Baku, Youth, 1975.
6. Ordubadi M.S. Foggy Tabriz. Book II, Baku : Writer, 1985. 732 p.
7. Ordubadi M.S. Wors. Volume I. Baku : Azerbaijan State Publishing House, 1964. 448 p.
8. Ordubadi M.S. Bloody years. Baku, 1991. 144 p.
9. Ordubadi M.S. Selected poems and stories. Baku : Azerneshr, 1951. 183 p.
10. Vazirova F. "Ordubadi dramaturgy". Journal of scientific works, Baku 1971. № 1. P. 3–4.

РОЗДІЛ 7 РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.24>

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «МИКОЛА ЗИМОМРЯ: БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК»¹

Галів У.Б.,

orcid.org/0000-0002-8511-1484

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Йдеться про важливу позицію – четвертий випуск із серії «Академічна бібліотека», яку видає наукова бібліотека Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Рецензоване видання охоплює, без сумніву, усі складові частини наукового, педагогічного й письменницького доробку доктора філологічних наук, академіка АН Вищої школи України, члена НСП України, професора Миколи Зимомрі. Ми переконані: завідувач кафедри германських мов і перекладознавства ДДПУ належить до плеяди видатних учених, які зробили посутній внесок у наукову скарбницю України. Доля обдарувала його різноманітними талантами – педагога вищої школи з понад 50-літнім стажем, перекладача, письменника, журналіста, науковця, культуролога-краєзнавця... Це ще далеко не весь перелік, адже в пошуках талану Микола Зимомря віднаходив щоразу нові устремління. Біобібліографічний покажчик, про який ведемо мову, укладений до 75-річчя від дня народження дослідника. Він містить назви численних праць, опублікованих упродовж 62 років. Бо ж перші проби пера припали на 1959 рік, коли були надруковані скромні статті учня Голятинської середньої школи... А завершуються солідними книжковими виданнями, позначеними до 30 листопада 1921 р. Книжка демонструє щедрій творчий ужиток нашого колеги, для якого Храм науки імені Івана Франка є від 1999 р. альма-матір'ю.

Книжка розпочинається ґрунтовною передмовою, власне, докладним нарисом «Штрихи до творчого портрета: слово до 75-річчя Миколи Зимомрі» (автори: Р. Радишевський, І. Зимомря,

І. Розлуцький). Вона структурно складається з п'яти розділів: I – Бібліографія публікацій Миколи Зимомрі, II – Література про життя та творчість, III – Наукове керування дисертаціями, IV – Опонування кандидатських і докторських дисертацій, V – Наукове редагування.

Варто віддати належне упорядникам видання – Р. Радишевському, І. Зимомрі, І. Розлуцькому – за те, що науково-педагогічні праці, опубліковані впродовж 1959–2021 років (названо 3258 позицій), подані за хронологічно-тематичним принципом. Згадаємо аналогічні покажчики такого типу: «Микола Григорович Жулинський. Біобібліографія»; «Бібліографічний показник публікацій професора Миколи Ткачука»; «Оршанський Леонід Володимирович – учений, педагог, особистість», а також цілу низку біобібліографічних покажчиків в упорядкуванні Івана Хланти. До речі, схожі біобібліографічні покажчики, що висвітлювали здобутки професора М. Зимомрі, видавалися й раніше. Авторами таких праць, приміром, були В. Гомоннай, М. Талапканич, І. Хланта («Микола Зимомря», Ужгород, 1996), О. Білоус, О. Юрош (Бібліографічний показник публікацій професора Миколи Зимомрі) (Вінниця, 2002), І. Зимомря, О. Юрош «Осердя наукового доробку» (2007), І. Зимомрі, Р. Жовтані, В. Гжещука («Алгоритми наукового поступу» (Ужгород, 2013), І. Зимомрі, Р. Жовтані («Стихія творчого поступу» (Ужгород, 2016).

Проте нове видання, що 3 грудня 2021 р. було презентоване у Дрогобичі, охоплює усе розмаїття плідотворних змагань Миколи Зимомрі, заслуженого діяча науки і техніки України. Примітним, на наш погляд, є розділ, що виокремлює літературу про життя та творчість Ювіляра. Тут доцільно увиразнити бодай окремі назви:

¹ Микола Зимомря: біобібліографічний покажчик / Упоряд.: Р.П. Радишевський, І.М. Зимомря, І.М. Розлуцький ; голова редколегії І.М. Розлуцький. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. 472 с.

Ткачук М. Першооснова змісту. Літературний портрет Миколи Зимомрі. Тернопіль, 2016. 248 с.; Ювілейний збірник наукових праць на пошану д-ра філол. наук, проф., акад. АН Вищої школи України Миколи Івановича Зимомрі / упоряд., наук. ред.: О. Бабелюк, В. Лопушанський. Дрогобич, 2016. 154 с.; «Первісність життєвих змагань». – Частина 1 / За ред.: Р. Радишевського, М. Ткачука, І. Зимомрі, І. Добрянського. Київ-Ужгород-Дрогобич, 2016.

Фахово і змістовно висвітлений відповідний матеріал в інших розділах книги. Зацікавлений читач може збагатитися інформацією про дослідницькі та творчі уподобання М. Зимомрі. Адже характерною ознакою праць науковця, як зазначають упорядники видання, є «велика джерельна база, оригінальність авторських висновків та узагальнень, концептуальна глибина спостережень...» (с. 14). У його дослідженнях «осмислено вагомі явища літературного процесу, компаративістики, взаємодії культур народів Східної, Центральної та Західної Європи» (с. 10).

Калейдоскоп життя в оптиці різних дзеркал вдалося прочитати авторам творчого портрета Ювіляра, який був 2009 року удостоєний Почесного доктора (Доктор гоноріс кауза) Ужгородського національного університету, де й навчався упродовж 1962–1967 рр. на відділеннях української та німецької філології. Відтак закінчив аспірантуру при Берлінському університеті ім. Гумбольдта (1969–1972), докторантуру в Інституті світової літератури імені Максима Горького (1979–1982). Кандидатську дисертацію захистив 1972 року, докторську – 1984-го. Його перу належать праці, зокрема: «Сприйняття творчості Тараса Шевченка» (Берлін, 1976), «Художній переклад і рецепція в контексті взаємодії літератур» (Ужгород, 1981), «Августин Волошин» (1994; 1995), «Німеччина та Україна: у нарисах взаємодії культур» (1999), «Животворна змагальність освіти» (2000), «Благодать та її джерела» (2002), «Опанування літературного досвіду» (2003), «Сутність шкільництва в інонаціональному середовищі» (2012); «Педагогічний доробок Ярослава Грицковяна: контекст українського шкільництва в Польщі» (2014), «Відлуння. Світло поетичного світу Тараса Шевченка» (2014), «Радіопубліцистика: дискурс тексту» (2015), «Контекст традиції та новаторства» (2015) та ін. Упорядкував та видав твори Ольги Рішаві («Голуба мандрівка», 1979), «Рокам подвоєно ціну» (1996), Ю. Боршоша-Кум'ятського («Молитви серця», 1995), О. Фельбаби-Косач («Коли цвітуть троянди», 1998), М. Слабака

(«Малинове коло», 2000), І. Трача («До тебе, Україно, піснею прийду», 2000), Д. Павличка («Наперсток», 2000), П. Головчука («Корінням з України», 2000), Г. Зимомрі («Верховинські співанки», 2001), А. Трембач («Вервиця», 2002), О. Петик («Лемківські пороги», 2002), Я. Гудемчука («Різноцвіття», 2003), В. Магера («Щирі вістки додому» (2005) та ін. Микола Зимомря опублікував збірки художньо-документальних нарисів, оповідань і новел: «Джерела вічної краси» (1996), «Долі в людях» (2006), «Час і життя» (2012), «Дзвін для ангелів» (2014), «Промінці студеного сонця» (2015), «Образки Срібної землі» (2016), «Синя веселка» (2017), «Візерунок життєвих стежин» (2018), «Розвіяний простір» (2020). Переклав збірки поезій Дмитра Павличка «Київ у травні» (2001); «Княгиня Європи» (2010) – німецькою мовою, польськомовні твори «Гармонія псалму» (2003) Олександри Шевелло, німецькомовні розділи «Історії карпатських русинів» Михайла Лучкая (2004) – українською мовою, а також польськомовну працю Івана Павла II «Встаньте, ходімо!» (2005; співавтор – І. Зимомря). Окремі художні твори перекладені різними мовами, зокрема англійською, болгарською, хорватською, словацькою, угорською; побачили світ прозвіри збірки польською – «Пороги у вулику», 2019; переклад Тадея Карабовича; «Знак волання», 2021; переклад Тадея Карабовича, Яна Гжесяка; німецькою – «Veobachtungen aus dem Grünen» (2020; переклад Яни Грицай). Почесний доктор Кіровоградського університету ім. В. Винниченка (1999), Почесний професор Балтійського гуманістичної вищої школи (2009; Польща), Ізмаїльського гуманітарного університету (2019). Член Національної спілки письменників України (2008). Заслужений діяч науки і техніки України (2017). Примітно, що збірка новел та оповідань «Зелене відлуння» (2021) викликала широкий резонанс і удостоєна Диплому лауреата літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.

Та найважливішим, як на нашу думку, у змалюваному калейдоскопі видається фокус дзеркала Слова. Воно доточене справжнім різцем досвідченого Майстра, який поспішає поділитися своєю радістю з іншими, радістю народження нового творіння! Звідси – наше сподівання: рецензований Бібліографічний показчик опублікованих праць Миколи Зимомрі буде особливо цінним для молодих науковців, здобувачів вищої освіти, оскільки є добрим взірцем для наслідування, для дослідницьких і творчих пошуків.

ТВОРЧИСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛОГІКИ ОБРАЗІВ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «МИКОЛА ЗИМОМРЯ. ЗЕЛЕНЕ ВІДЛУННЯ»¹

Фиштик Й.І.,

*заслужений діяч мистецтв України,
член Національної спілки письменників України*

Микола Зимомря крізь образи та сюжетні лінії, що мають місце у щойно виданій збірці короткої прози (Зелене відлуння / Микола Зимомря. Гайделберг – Цюріх – Київ: GKW GmbH – Ужгород: ТИМРАНІ, 2021), виокремлює для широкого читачького загалу об'єктивні ілюстрації життєвих картин. Наприклад, герой опоестизованої розповіді «Буханець хліба» переказує життєвий зріз, у якому відбилась ціла епоха 50-х рр. ХХ сторіччя: «У селі не було хліба. Хлопчина у натовпі стояв у довгій черзі з надією одержати хлібину. Коли під'їхала очікувана машина, він почув голос з-під брезенту: «Сирітко, хапай – і буханець пролетів повз мене... Натомість високий парубок легко впіймав хлібину і, як птах, полетів за горб!».

Тяжко уявити, як біль обручем стискає серце осиротілого хлопчика, коли «слід за парубком пропав, як роса на сонці». Типове поміж типовими обставинами близьке і авторові цих рядків. Адже о тій далекій порі і в моїй долі тривожно тягнулася прив'яла трава до сонця. Моя мати пішки долала понад тридцять кілометрів через верхи й полонини в протилежний край Закарпаття, аби кожному з п'яти дітей принести по хлібині, якої б на душу мало вистачити на днів десять...

Микола Зимомря став свідком і виразником людських кривд. Тому він промовляє в образі Слова чесно, зболено, як подорожуючий, в якого вкрали сонце чужі кривдники. Коли ж в одному подиху вміщається ціле життя, то і в окремому жесті є місце для Всесвіту. Микола Жулинський, академік НАН, належно оцінив малу прозу Миколи Зимомрі, в якій дієвими чеснотами залишаються емоції та враження. «Невеличка територія слова, – наголошує знаний дослідник літератури, – а символічний простір – великий...».

Лихо – як порохнисте дерево. Немовби долоною торкаюся тіні ще однієї не менш вразливої сповіді, в якій слово стає айсбергом, що увібрав пекучу паморозь 1915 року, коли з рідних об'ємів Карпатської України верховинців силоміць вивозили в австро-угорське військо. М. Зимомря зво-

рушливо, з відчуттям особливого болю розповідає про долю карпатського легеня Василя Ясеня, який, повернувшись з чужини, втрачає наймолодшого сина.

Чуттєвий психологізм, що впливає з істинного факту, підсилює трагедію людини, в якій сфокусувались різні світи на дорогах добра й зла. У згаданих новелах кожне слово, кожна рисочка (і поле між ними) – в нероздільному спектрі, повернуті в бік світла, в якому опинився герой. У цьому сенсі вартує виокремити позицію, що осмислюються як добрий знак присутності автора «Зеленого відлуння» в сучасній літературі. Мала проза – явище з болю, з видимих і невидимих критеріїв, що нуртують біля джерел наших нервів і прямують до сердець ближніх. Із цього приводу Іван Франко, аналізуючи творчість одного з найяскравіших новелістів минувшини Василя Стефаника, дійшов висновку: «В його новелах нема докучливих подробиць, нема зайвини і штучного нагнітання ситуації, найнапруженіші моменти він уміє передати так переконливо і правдоподібно, що не повірити в це неможливо. Ліриці його чужий будь-який сентименталізм, вона не проголошується словами, вигуками чи тирадами, а повиває всю розповідь, всі постаті, ніби рожевим серпанком; у кожному образі відчутно його велику любов до людей, про які він пише, глибоке співчуття їх стражданням».

Письмо Миколи Зимомрі – як окрайчик неба. У ньому правда світлого чину животворить, рухається, попереджує прихід нової зливи з боку зла, ненависті і зухвальства. Слушно – з огляду на складники людської душі – закроена новела «Жалива в серці», де автор зауважив, що хтось не спроста назвав кропиву жаливою, котра «як вжалить – на третій день все ще щемить»; так, вона росте не лише посеред битих шляхів, «але й у серці» людини.

Закидаючи місток у те, що за плечима, кожен по-своєму може відчутти гостроту дотику, що жалить. Автор «Зеленого відлуння» здалеку заглядає в перспективу словесної дії. Сміслові шкідливі «Коли це було?» («Жалива в серці»), «Хто провідник? Хто очолює злі легіони?» («Веселка

¹ Зимомря М. Зелене відлуння. Гайделберг – Цюріх – Київ: GKW GmbH – Ужгород: ТИМРАНІ, 2021. 64 с.

зеленого дощу»), «Хто писатиме про діаманти, розсіпані у зів'ялій траві?» («Журавель») запитально освітлюють приспану душу.

Відомий критик із Києва, головний редактор всеукраїнського журналу «Всесвіт» Дмитро Дроздовський, наголошує: «В оповідках М. Зимомрі є повчальність, яка не дидактично, а життєво мудрісна. Це те знання, що пройшло випробування часом і також забезпечує реалізацію антропологічної лінії у збірці. У книжці показано персонажів, які втілюють різний досвід, належать до різного покоління (з іще хрущовсько-брежнєвської доби чи дня теперішнього), це мешканці різних міст і містечок, представники різних культур (зокрема і єврейської), які разом витворюють єдину родину з дотепами й клопотами, з комічними й трагічними сторінками власного життєпису-життєтексту».

Відрядно, що 2021 року побачило світ і перекладне видання короткої прози Миколи Зимомрі в німецькомовній інтерпретації талановитої перекладачки Яни Грицай (Гайделберг, Німеччина). Без сумніву, їй вдалося адекватно передати усі текстові компоненти німецькою мовою, у т. ч. ті внутрішні розмисли, які зумисне закодовані автором. Слід відзначити знаковий факт: Яні Грицай

спричиняє потужність для натхнення світло від сильного кореня її родини. Йдеться про таких діячів всеукраїнської значимості, як Остап Грицай (1881–1954) та Дмитро Грицай (1907–1945). Поза всяким сумнівом, усі вісімнадцять зразків короткої прози Миколи Зимомрі, що творять німецькомовну збірку «Beobachtungen aus dem Grünen» (Heidelberg-Zürich-Kyjiw, 2021), аргументовано свідчать: світ величний і неповторний, якщо він рятівний для людини. Тоді він однаково дорогий кожній людині, в якій душа готова роздробити холодний камінь. Наприкінці варто підкреслити: прочитання рецензованих збірок полегшують вагомим ілюстрації обдарованої художниці з Вінниці Валентини Козяр, якій вдалося осмислити й відтворити світ письма Миколи Зимомрі її самобутньою кольористикою. До речі, вона проілюструвала також польськомовне видання оповідань і новел Миколи Зимомрі («Progi w ulu» / «Пороги у вулику»; Каліш, 2019) в перекладах відомого письменника й перекладача Талея Карабовича. Книжка побачила світ за редакцією визначного польського вченого Яна Гжесяка, завдяки якому 2021 року дійшла до читача нова збірка творів Миколи Зимомрі в перекладах Т. Карабовича та Я. Гжесяка.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 20
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 15,58. Замов. № 0222/043. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.